

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

- ▶ **Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922):
Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar**
Hadiye YILMAZ ODABAŞI
- ▶ **The Ottoman's Burden: Orientalist Influences on
Cenap Şahabettin's Travelogues**
Uygar AYDEMİR
- ▶ **Yeni Bir Din: Milliyetçilik?**
Aydın ERDOĞAN
- ▶ **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadınının Toplum İçindeki Statüsü**
Mehmet SERTÇELİK
- ▶ **Türkiye'de Üniversite Hastanelerinde Ölçek Ekonomileri Yaklaşımına Bakışlar**
Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK
- ▶ **Avrupa Birliği (AB) Direktifleri Doğrultusunda Kamu Alımlarında
4734 Sayılı Kanun, Yolsuzluk ve Denetim Olgusu**
Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

YIL:4 SAYI:7 KASIM 2018
YEAR:4 ISSUE:7 NOVEMBER 2018

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ÜSBİD)

Yıl 4 • Sayı 7 • Kasım 2018 • ISSN 2459-0223

SAHİBİ

Üsküdar Üniversitesi Adına
A. Furkan Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan
Prof. Dr. Sevil Atasoy

EDİTÖR YARDIMCISI

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Arslan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Wolfgang Gieger, Friedrich Schiller Jena Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoglu, Birüni Üniversitesi
Doç. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhuriyet Taş, Üsküdar Üniversitesi

YAZI KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Selin Karana Şenol
Arş. Gör. Ali Ekmekçi
Arş. Gör. Cemal Cem Anarat

BASKI

FAVORİ BASIM YAYIN VE REK. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Ferhatpaşa Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi No: 129-131 Ataşehir / İstanbul
Sertifika No: 27292
Baskı Tarihi: Aralık 2018

GRAFİK UYGULAMA

Bülent Tellan

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No: 14, 34662
Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE
Telefon: +90 216 400 22 22 / Dahili: 2604
E-posta: uusb@uskudar.edu.tr
www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 4 • Issue 7 • November 2018 • ISSN 2459-0223

OWNER

On behalf of Üsküdar University
A. Furkan Tarhan

EDITORS

Prof. Deniz Ülke Arıboğan, Ph.D.
Prof. Sevil Atasoy, Ph.D.

VICE EDITOR

Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.

EDITORIAL BOARD

Prof. Wolfgang Gieler, Ph.D., Friedrich Schiller Jena University
Prof. Hasan Köni, Ph.D., İstanbul Kültür University
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D., Birûni University
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D., Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Cumhur Taş, Ph.D., Üsküdar University

PUBLICATION BOARD

Asst. Prof. Selin Karana Şenol, Ph.D.
Res. Asst. Ali Ekmekçi
Res. Asst. Cemal Cem Anarat

PRINTED BY

FAVORİ BASIM YAYIN VE REK. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Ferhatpaşa Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi No: 129-131 Ataşehir / İstanbul
Certificate Number: 27292
Published in December 2018

GRAPHIC APPLICATION

Bülent Tellan

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No:14, 34662
Üsküdar / İstanbul / TÜRKİYE
Telephone: +90 216 400 22 22 ext: 2604
E-mail: uusb@uskudar.edu.tr
www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIřMA KURULU

Prof. Dr. Sevil Atasoy, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Dalay, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Engin, Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife Güngör, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Kutay Karaca, Nişantaşı Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Özdağ, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. İbrahim Özdemir, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Abulfaz Suleymanov, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Erdoğan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atahan Kartal, Beykent Üniversitesi

BU YILIN HAKEMLERİ

Prof. Dr. Nazım Engin	Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Ağca
Prof. Dr. Burak Samih Gülboy	Dr. Öğr. Üyesi Gizem Bilgin
Prof. Dr. Niyazi Kahveci	Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsell
Prof. Dr. Cemil Kaya	Dr. Öğr. Üyesi Can Diker
Prof. Dr. Mithat Kıyak	Dr. Öğr. Üyesi Esra Dünder
Prof. Dr. İbrahim Özdemir	Dr. Öğr. Üyesi Ebru İsmayilov
Prof. Dr. Selahattin Sarı	Dr. Öğr. Üyesi Hakan İşözen
Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ	Dr. Öğr. Üyesi Güliz Kolburan
Prof. Dr. Osman Ürper	Dr. Öğr. Üyesi Eminalp Malkoç
Prof. Dr. Bülent Vardar	Dr. Öğr. Üyesi Emrah Naki
Doç. Dr. Barış Erdoğan	Dr. Öğr. Üyesi Nuray Ocaklı
Doç. Dr. Kürşad Karacagil	Dr. Öğr. Üyesi Sait Ocaklı
Doç. Dr. Soner Karagül	Dr. Öğr. Üyesi Zahide Onaran
Doç. Dr. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız	Dr. Öğr. Üyesi Tolga Özşen
Doç. Dr. Yusuf Yiğit	

**Listeler soy isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir*

ADVISORY BOARD

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University
Prof. İsmail Dalay, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Nazım Engin, Ph.D., Piri Reis University
Prof. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., Near East University
Prof. Kutay Karaca, Ph.D., Nişantaşı University
Prof. Ümit Özdağ, Ph.D., 21. Century Turkey Institute
Prof. İbrahim Özdemir, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University
Prof. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University
Prof. Abulfaz Suleymanov, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D., İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University
Assoc. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University
Asst. Prof. Atahan Kartal, Ph.D., Beykent University

REFEREES FOR THIS YEAR

Prof. Nazım Engin, Ph.D.,	Asst. Prof. Fehmi Ağca, Ph.D.,
Prof. Burak Samih Gülboy, Ph.D.,	Asst. Prof. Gizem Bilgin, Ph.D.,
Prof. Niyazi Kahveci, Ph.D.,	Asst. Prof. Haktan Birsell, Ph.D.,
Prof. Cemil Kaya, Ph.D.,	Asst. Prof. Can Diker, Ph.D.,
Prof. Mithat Kıyak, Ph.D.,	Asst. Prof. Esra Dünder, Ph.D.,
Prof. İbrahim Özdemir, Ph.D.,	Asst. Prof. Ebru İsmayilov, Ph.D.,
Prof. Selahattin Sarı, Ph.D.,	Asst. Prof. Hakan İşözen, Ph.D.,
Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D.,	Asst. Prof. Güliz Kolburan, Ph.D.,
Prof. Osman Ürper, Ph.D.,	Asst. Prof. Eminaİp Malkoç, Ph.D.,
Prof. Bülent Vardar, Ph.D.,	Asst. Prof. Emrah Naki, Ph.D.,
Assoc. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D.,	Asst. Prof. Nuray Ocaklı, Ph.D.,
Assoc. Prof. Kürşad Karacagil, Ph.D.,	Asst. Prof. Sait Ocaklı, Ph.D.,
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D.,	Asst. Prof. Zahide Onaran, Ph.D.,
Assoc. Prof. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Ph.D.,	Asst. Prof. Tolga Özşen, Ph.D.,
Assoc. Prof. Yusuf Yiğit, Ph.D.,	

**The lists are in alphabetical order according to surnames.*

İÇİNDEKİLER

Editörden

Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922):

Türk Milli Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar 173-209

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Osmanlı'nın Yüku: Cenap Şahabettin'in Seyahat Mektuplarında

Oryantalist Etkiler (İngilizce) 211-225

Uygar AYDEMİR

Yeni Bir Din: Milliyetçilik? 227-253

Aydın ERDOĞAN

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadınının

Toplum İçindeki Statüsü 255-289

Mehmet SERTÇELİK

Türkiye'de Üniversite Hastanelerinde

Ölçek Ekonomileri Yaklaşımına Bakışlar 291-308

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

Avrupa Birliği (AB) Direktifleri Doğrultusunda Kamu Alımlarında

4734 Sayılı Kanun, Yolsuzluk ve Denetim Olgusu 309-336

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

YAZIM ESASLARI (Türkçe/İngilizce) 337-355

CONTENTS

Editor's Note

European Imperialism and Syrian Resistance (1919-1922):
Similarities and Differences with the Turkish War of Independence (Turkish) ... 173-209
Hadiye YILMAZ ODABAŞI

The Ottoman's Burden: Orientalist Influences on
Cenap Şahabettin's Travelogues..... 211-225
Uygar AYDEMİR

A New Religion: Nationalism? (Turkish) 227-253
Aydın ERDOĞAN

Status of Japanese and Turkish Women
in Society before the Second World War (Turkish) 255-289
Mehmet SERTÇELİK

Scopes to Economies of Scale Approach
in Turkish University Hospitals (Turkish) 291-308
Haydar SUR and Sema ŞENTÜRK

The Law of 4734 Public Procurement According to the EU Directives,
The Case of Corruption and the Audit (Turkish) 309-336
Fethi GÜRÜN and Emel ÖZCAN

PUBLICATION GUIDELINES (Turkish/English)..... 337-355

Editörden

Kasım 2018 itibariyle Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak yedinci sayımıza ulaşmış bulunuyoruz. Şu ana kadar çıkarılan sayılarda olduğu gibi, bu sayıda da çok disiplinli yaklaşımımızı korumaya özen göstererek, Tarih, Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Sağlık Bilimleri ve Kamu Yönetimi alanlarından değerli akademisyenlerin yazdığı altı makaleye yer verdik.

İlk makalede, Hadiye Yılmaz Odabaşı, 1919-1922 yılları arasında Türklerin bağımsızlık mücadeleleriyle yine aynı dönemde Suriye’de verilen bağımsızlık mücadelesinin karşılaştırmasını yaparak Türk bağımsızlık mücadelesinin başarısının nedenleri üzerinde durmuştur. İkinci olarak, Uygur Aydemir, Cenap Şahabettin’in Doğu tasvirlerini ve Doğuya bakışını batılı seyyahların bakış açısıyla karşılaştırarak incelemiştir. Üçüncü makalede, Aydın Erdoğan, dinin kimlik kurucu rolünü sonraları milliyetçiliğin üstlenmesi üzerinde duracaktır. Dördüncü makalede, Mehmet Sertçelik kadının Türk ve Japon toplumlarındaki statülerini karşılaştırarak benzerlikleri ele almaktadır. Beşinci olarak, Haydar Sur ve Sema Şentürk’ün, Türkiye’deki üniversite hastanelerinin finansal sürdürülebilirliğini sağlamak için birlik haline getirilmelerini önerdiği çalışmalarına yer verilmiştir. Fethi Gürün ve Emel Özcan’ın belediyelerin sunduğu sağlık hizmetlerinin Türk mevzuatındaki yerini inceledikleri makale bu sayının altıncı ve son makalesidir.

Ulusal ve uluslararası indekslerde taranmak için devam eden çalışmalarımız kapsamında dergimize gönderilen makaleler titizlikle gerekli kontrollerden geçirilmekte ve hakem değerlendirme süreçleri hassasiyetle yürütülmektedir. Bu süreçte değerli tavsiyeleriyle dergimizin kalitesinin üst düzeye çıkmasına katkı sağlayan hakemlerimizin yanı sıra, bu sayının hazırlanması aşamasında gösterdikleri çabalarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Arslan ve Dr. Öğr. Üyesi Selin Karana Şenol’a, araştırma görevlilerimiz Ali Ekmekçi, Cemal Cem Anarat, Merve Arlı, Bengi Çakmak ve Hasan Özdemir’e teşekkürlerimi sunuyorum. Keyifli okumalar dileklerle...

Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan

Editor's Note

As of November 2018, Üsküdar University Journal of Social Sciences has reached its seventh issue. As we have done so far, we have tried to preserve our multidisciplinary approach in this issue. It includes six articles from the disciplines of History, Political Science, Sociology, Health Sciences and Public Administration written by worthy academics.

In the first article, Hadiye Yılmaz Odabaşı examines the reasons of success of the Turkish struggle for independence between 1919 -1922, by comparing it with the struggle for independence in Syria at the same period. Secondly, Uygur Aydemir investigates Cenap Şahabettin's descriptions and perspectives of the East in comparison with occidental traveler's point of view. In the third article, Aydın Erdoğan will focus on nationalism's substitution of the function that religion had in the identity construction. In the fourth article, Mehmet Sertçelik deals with the similarities of the status of women in both Turkish and Japanese societies. In the fifth article, Haydar Sur and Sema Şentürk propose uniting University Hospitals in order to maintain their financial sustainability. Fethi Gürün and Emel Özcan's article, in which they examine the place of health services that offered by municipalities on Turkish Legislation, is our sixth and last article for this issue.

Within the scope of our endeavor to be included in the national and internationally indexes, we punctiliously examine the articles sent to our journal and follow the peer review process strictly. I would like to thank all the referees for their contributions that put the quality of our journal over the top with their valuable advice, as well as Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D., Assist. Prof. Selin Karana Şenol Ph.D., research assistants Ali Ekmekci, Cemal Cem Anarat, Merve Arlı, Bengi Çakmak and Hasan Özdemir for their rigorous work in preparation of this issue. Wish you a joyful reading...

Prof. Deniz Ülke Arıboğan, Ph.D.

Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar^(*)

European Imperialism and Syrian Resistance (1919-1922):
Similarities and Differences with the Turkish War of Independence

Hadiye YILMAZ ODABAŞI^()**

Özet

20. yüzyılın başında Avrupa emperyalizminin Osmanlı hâkimiyetindeki toprakları içeren Ortadoğu bölgesini yeniden şekillendirme projesine karşı Türkler bir istiklal harbi başlatırken Suriye bölgesinde bir direniş zuhur etmiştir. Ne var ki Türkçe literatürde 1919-1922 yıllarında Suriye bölgesinde cereyan eden bu mücadele pek az yer tutmaktadır. Bu nedenle çalışma, Suriye bölgesinde bu evrede yaşanan siyasi hadiseler, bu hadiselerin ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları ile sürece etki eden iç ve dış siyasi unsurları inceleyerek, mücadelenin niteliğini tanımlama gayretindedir. Öte yandan aynı coğrafyada, aynı tarihsel kesitte, aynı güçlere karşı verilen iki mücadelede başarıya ulaşamamış Suriye örneğiyle karşılaştırılmak suretiyle Türk milli mücadele sürecinin başarıya ulaşmasını sağlayan saiklere dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Faysal, Arap Milliyetçiliği, Meyselûn Savaşı, Ortadoğu

Abstract

In the early twentieth century, as a reaction to the European Imperialism's project of reshaping the Middle East region, which consists of mostly the Ottoman territories,

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 05.10.2018

Kabul Tarihi: 05.11.2018

(*) Bu makale, *Suriye'de İşgal ve Direniş (1919-1922)* adlı kitabımızda yer alan bazı bilgi ve görüşlerin, Türk Milli Mücadelesi ve Suriye direnişinin ortaklık ve ayrılıkları perspektifinden yeniden değerlendirilmesi suretiyle oluşturulmuştur.

(**) Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hadiye.yilmazodabasi@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-5326>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Turks, started a war of independence. At the same time, a resistance took shape in the Syrian region. However, the resistance formed between the years 1919 - 1922 in the Syrian region take a small place in the Turkish literature. Therefore, the purpose of this study is to define the characteristics of the resistance through an analysis primarily on the political environment and developments in 1919-1922 in the Syrian region and the motivations and outcomes of these events, foreign and local political actors. On the other hand, the motives that enabled the Turkish war of independence to succeed will be highlighted with a comparative study on the failed example of Syria, which was fought against the same powers in the same geography and time period.

Keywords: Syria, Faisal, Arab Nationalism, Battle of Maysalun, Middle East

Giriş

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 27 Nisan 1921 tarihli yıllık raporunda; kurulacak bir Kürt devletinin tüm Mezopotamya'yı ilgilendirdiğini, Kürt devletinin kurulması halinde toprak kaybindan ziyade gelecekte Türkiye'nin hemen yanı başında vücut bulacak bu tür bir devletin Türkiye, Suriye, Mezopotamya ve İran için potansiyel bir tehdit oluşturacağından söz etmektedir.¹ Görüldüğü gibi geçmiş, bilhassa yakın geçmiş bir ölçüde bugünü anlamayı sağlarken, dün ve bugün arasında süren diyalog sayesinde bugünün olay ve gelişmeleri de geçmişi aydınlatacak bir nitelik taşıyabilmektedir. 20. yüzyılın başında Avrupa emperyalizminin büyük oranda Osmanlı hâkimiyetindeki toprakları içeren Ortadoğu bölgesini yeniden şekillendirme projesinin üzerinden yüz yıl geçtikten sonra Suriye'nin bugün yeniden parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu görülmektedir. Yüz yıl önce söz konusu projeye karşı Anadolu'da bir istiklal harbi başlatılırken Suriye bölgesinde de bir direniş zuhur etmişti. Bu çalışma, Türkçe literatürde pek az yer tutan, Fransızlara karşı direnişin

¹ Raporun tamamı için bkz. Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi 2010).

başladığı 1919 yılından manda yönetiminin Milletler Cemiyeti (MC) tarafından onaylandığı 1922 yılına kadar Suriye’de yaşanan gelişmelerin ayrıntılarına odaklanmıştır. Suriye’deki siyasi mücadelenin niteliği tanımlanmaya çalışılırken; aynı coğrafyada, aynı tarihsel kesitte, aynı güçlere karşı verilen iki mücadelede başarıya ulaşamamış Suriye örneğiyle karşılaştırılmak suretiyle Türk milli mücadelesinin zafere ulaşmasını sağlayan temel saiklere de işaret edilmiştir.

Avrupa Emperyalizminin Ortadoğu Tasarımı

Bugün yedi milyara ulaşmış olan dünya nüfusunun 1 milyar 600 milyonunu Müslümanlar teşkil etmektedir ve Müslüman nüfusun yaklaşık 800 milyonu “Ortadoğu” bölgesinde bulunmaktadır.² Nesnel bir bakış açısıyla bakıldığında açıktır ki, esasen Müslüman nüfusu barındıran bölgenin “Ortadoğu” adını alması coğrafi olmaktan ziyade siyasi bir tasarımıdır. Zira, Doğu’nun ortası Orta Asya olduğuna göre söz konusu bölge kime ve neye göre Doğu’nun ortasıdır?

Bu kavramı ilk kez Eylül 1902’de, Londra’da yayımlanan *National Review*’de “The Persian Gulf and International Relations/Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler” başlıklı bir makalede Amerikalı deniz tarihçisi ve dönemin stratejistlerinden Amiral Alfred Thayer Mahan telaffuz etmiştir. Mahan’ın hemen ardından İngiliz gazeteci, tarihçi ve diplomat Valentine Chirol, *The Times*’in 14 Ekim 1906 tarihli sayısında Ortadoğu kavramını kullanmıştır.³ O yıllarda Hindistan Genel Valisi, 1922’de ise İngiltere’nin

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

² Bu rakamlar Birleşmiş Milletler’in 2010 yılı raporuna göre. UN Department of Economic and Social Affairs’in 2015 yılı dünya nüfusu tahmini ise 7.349.472’dir ve Ortadoğu bölgesinin toplam nüfusunun yaklaşık 900 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir.

Erişim 16 Nisan 2017, <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Probabilistic/Population/>

³ Roderic H. Davison, “Where is the Middle East”, *Foreign Affairs An American Quarterly Review* July 1960, ed. Hamilton Fish Armstrong, Vol. 38 No. 4, January 1, 1960, s.668; Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, (İstanbul: Metis Yayınları 1999), s.265.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon resmî belgelerde Hindistan’a yakın bölgelerden artık bu adla söz etmeye başlamıştır.⁴

İngiltere, I. Dünya Savaşı’ndan önce, başta Rusya’ya karşı Hindistan yolunu emniyet altına alma stratejisine bağlı olarak eski Yakındoğu tasarımıından Balkanları çıkararak – çünkü Balkanlar artık Osmanlı idaresinde değildir – yeni bir siyasi bölge oluşturmuş ve bu bölgeyi “Ortadoğu” olarak adlandırmıştır. Bu yeni hedef bölge büyük önemi haizdir. Hindistan’dan Batı’ya uzanan Doğu ticaret yollarının ana duraklarını ihtiva ettiği gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgenin önemine petrol varlığı da eklenmiştir. Bölgenin 7. yüzyıldan itibaren kazandığı İslam dünyasının merkezi olma karakteri, Avrupalıların bölgeye yönelik yüzyıllar süren ve temelinde ekonomik çıkarlar bulunan hâkimiyet mücadelelerinin, hem Batı hem de Doğu dünyasında “Hristiyan-Müslüman mücadelesi” olarak algılanmasına yol açmış, bu algı çoğu zaman neredeyse ekonomik temelden daha etkin olmuştur.

Bugünkü “Türkiye, Kıbrıs, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Mısır, Libya ve Sudan” olmak üzere Trablusgarp’tan (Libya) Hindistan’a uzanan Ortadoğu toprakları,⁵ 20. yüzyılın başına kadar büyük oranda Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetindedir. 20. yüzyılda Ortadoğu’nun neredeyse tamamına Avrupalı devletlerin girmesinden önce, henüz 19. yüzyılda İngiliz ve Fransızlar bölgeye nüfuz etmeye başlamıştır. İngiltere, Basra bölgesinde kurduğu ticari ilişkilerle Arap yarımadasına girerken, Fransa önce Kuzey Afrika’ya yönelerek Cezayir ve ardından Tunus’u işgal etmiş, akabinde İngiltere Mısır ve Sudan’ı hâkimiyeti altına almış, nihayet

⁴Valentine Chirol, “The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence” John Murray, (London: 1903) ss.5’ten naklen: Ali Gökçem Özdem, “Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elazığ 2016, cilt X, sayı: 2, s.3.

⁵ “Middle East”, *The Encyclopedia Americana International Edition*, Volume 19, (Americana Corporation 1979), s.71.

İtalya da Trablusgarp'ı işgal etmiştir. Ortadoğu'nun İran ve Afganistan haricindeki bölgelerinin işgali ise "manda ya da himaye idaresi" adı altında iki dünya savaşı arası süreçte tamamlanmıştır.

Dünya Savaşı'nın ardından 1919-1922 yılları arasındaki evrede Avrupalıların emperyalist siyasetlerine karşı Türkler bir istiklal harbi başlatırken, diğer bölgelerde de isyan ve direniş hareketleri zuhur etmiştir. Başta Mısır olmak üzere Suriye ve Irak'ta, çoğu eski Osmanlı siyasinin ve komutanının liderliğinde, İngiliz ve Fransız işgaline karşı direnilmiş; Cezayir, Fas, Tunus, Sudan, Yemen gibi çok daha önce sömürgeci devletler tarafından istila edilmiş Ortadoğu'nun diğer bölgelerindeki bağımsızlık hareketleri de alevlenmiştir. İşgal edilmemiş ancak büyük oranda sömürgeci devletlerin nüfuzu altında bulunan İran ve Afganistan'a ise, bölgeye hâkim olan "bağımsızlıkçı ya da uzlaşmacı" saflara göre konumlanan siyasi tutumlar hâkim olmuştur. Aynı yıllarda Hint Müslümanları da İngilizlerden bağımsızlıklarını geri alma mücadelesini güçlendirmiş, hem Anadolu'da hem de Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde sürmekte olan mücadelelere de destek vermiştir.

Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'ya karşı Avrupalı devletlerle ittifak yapmış bazı Arap güçlerinin sömürgecilere karşı giriştikleri mücadelede Türklerle yolları süreçte kesişmiştir. Bağımsız bir Arap devleti kurmak maksadıyla Avrupalı emperyalistlerin Suriye'yi parçalama teşebbüsüne direnen Arap milliyetçileri, Büyük Millet Meclisi (BMM) ile çeşitli düzeylerde temas kurmuş, BMM de Arap milliyetçilerinin mücadelelerini yakından takip ederek desteklemiştir. Ancak Avrupa emperyalizmine karşı bölgede verilen bu mücadelelerin ideolojik, siyasi, stratejik pek çok ortaklık ve ayrılıkları bulunmaktadır. Zira aynı coğrafyada, aynı tarihsel kesitte, aynı devletlere karşı verilen bu mücadelede Türkler tam bağımsızlıklarını kazanırken Suriye'de manda idaresinin tesis edilmesi, iki gücün maddi ve manevi tarihsel birikimlerinin eşit olmaması ya da nitelik ve niceliksel farklılıklarından başka ideolojik ve siyasi ayrılıkların payı da büyüktür.

Bilad-ı Şam/Suriye Vilayeti'nde Arap Milliyetçiliği

Doğu ticaret yolunun kilit mevkilerinden biri olan ve Bilad-ı Şam, Berr-i Şam, Arz-ı Şam adlarıyla anılan bölgede, 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle ilk kez Suriye adıyla bir vilayet teşekkül etmiştir.⁶ Suriye'nin 1895 yılına ait idari taksimatına göre Halep, Beyrut ve Şam olmak üzere üç vilayeti bulunmaktadır. Halep 994.604, Beyrut 400.000 ve Şam 604.170 nüfusludur.⁷ 1911 idari taksimine göre Suriye'de üç vilayet, üç müstakil mutasarrıflık mevcuttur. Suriye vilayetine bağlı sancaklar Şam, Hama, Havran ve Kerek; Halep vilayetine bağlı sancaklar Halep ve Maraş; Beyrut vilayetine bağlı sancaklar Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus'tur. Müstakil mutasarrıflıklar ise Cebel-i Lübnan, Zor ve Kudüs-i Şerif'tir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemi evrakına göre 1917 senesinde Suriye Vilayeti'nin toplam nüfusu 969.427'dir.⁸ Bölgede çoğunluğu Sünni Müslümanlar oluştururken Nusayri, Dürzi, Şii nüfusla birlikte az sayıda Ermeni, Yahudi ve Yezidilerden başka Hristiyan ve Yahudi nüfus bulunmaktadır.⁹

19. yy. sonu 20. yy. başında bölgenin Devlet-i Aliyye'yle ilişkilerinde kırılma yaratan temel olgu Arap milliyetçiliğinin yükselişi olmuştur. Arap milliyetçiliği, Avrupalı devletlerin Suriye bölgesine nüfuz etme

⁶ Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye", İslam Ansiklopedisi, cilt 37, İstanbul 2009, s.552; Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2017), s.33. Şam, 150 bin km. yüzölçümü ve 2.5 milyon nüfusu olan geniş bir bölgenin idare merkezi durumundadır. Bkz. "Eski Türkiye Yeni Türkiye", *Milli Nevsal*, (İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi 1338), s.140

⁷ Remzi Kılıç, "Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu", *Türk Kültürü*, Ocak 2000, sayı: 441, ss.19-20.

⁸ Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebilere Meselesi*, (Ankara: Cedit Neşriyat 2010), s.188.

⁹ Philip S.Khoury, *Syria and The French Mandate The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, (New Jersey: Princeton University Press 1987), s.15.

siyasetinin iki temel uygulama alanı olan misyonerlik çalışmaları¹⁰ ve iktisadi projeler vasıtasıyla –ve elbette iç siyasi ve ekonomik durumun sağladığı elverişli ortamda– 19. yüzyılın ikinci yarısında doğup gelişmiştir. Arap milliyetçiliğinin siyasi bir hareket olarak ortaya çıkması ve yayılması II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gerçekleşmiştir. Bu evrede İttihat ve Terakki ile Araplar arasındaki ilişkilerde çeşitli sorunlar yaşanırken,¹¹ aynı zamanda Arap milliyetçilerinin resmî ya da gizli teşkilatlanmaları¹² genişleyerek mesele “siyasallaşmıştır”. Aynı devirde bazı Arap çevreleri ise Osmanlı Devleti’ne bağlılığı sürdürmüş, devleti zayıflatacak her türlü

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, (İstanbul: Arba Yayınları 1991), s.34-35; Gülbadi Alan, “Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri”, *Journal of İslamic Research*, 2007, sayı: 20, s.464-465; İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, 1981, XIV/3, s.91.

¹¹ Arap milliyetçiliği ve İttihat Terakki ile yaşanan sorunlar hakkındaki bazı çalışmalar için bkz. Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999); Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, (İstanbul: İrfan Yayınevi 1992), s.43-61; *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, cilt II, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları 1998), s. 23-42; Selim Sezer, *Osmanlı Suriyesi’nde İslahat Tartışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Suriye Siyaseti*, T.C. Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s.81-86, 94-104.

¹² Arap cemiyetleriyle ilgili tafsillatlı bilgi sunan en erken tarihli kaynaklardan biri –belki de ilki– Dördüncü Ordu-yı Hümayun tarafından 1332’de (1916) Dersaadet’te yayımlanan, Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Rü’yet Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzahat adlı Osmanlıca kitaptır. I. Dünya Savaşı sırasında 1916’da Cemal Paşa’nın tahkikatı neticesinde Osmanlı Devleti aleyhine çalışan Arap milliyetçi cemiyetler tespit edilerek, Fransız konsoloshanesinden bu cemiyetlere ait pek çok evrak ele geçirilmiştir. Bu evraklar ve adı geçen cemiyet üyelerinin Şam’da yargılanma süreçleri ile çarpıtırıldıkları cezaları içeren bilgiler, Cemal Paşa’nın isteğiyle aynı yıl yayımlanmıştır. Bkz. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Rü’yet Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzahat *Arap İhtilali ve Şam Mahkemesi*, Günümüz Türkçesine çev. Cahit Kayra, (İstanbul: Yeditepe Yayınları 2008). Cemiyetler için ayrıca bkz. Kurşun, *a.g.e.*, s.82-132; Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetler*, (İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları 2007), s.79-85; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.123-124; 623-625).

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

girişimden uzak durmuş ve Arap cemiyetlerinin muhtariyet talebine tepki göstermiştir.¹³

Arap milliyetçilerinin I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı'ya karşı Avrupalı devletlerle ittifakı tercih etmesine varan yolu ise esasen Trablusgarp ve Balkan yenilgileri açmıştır. Zira bu iki yenilgi Arap milliyetçilerinin Avrupalı devletler karşısında Osmanlı Devleti'nin gücüne duyduğu güvensizliği ve dolayısıyla gelecek kaygılarını artırarak kıskırtma ve vaatlerin karşılık bulmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴ Suriye'de ve bilhassa merkez Şam'da milliyetçi el-Fetat ve el-Ahd cemiyetleri etkin bir rol oynamıştır. Bu iki cemiyet, 1918-1920'de Şam Hükümeti'nde karar mekanizmalarını belirleyecek bir güce sahip olmuştur. El-Fetat, açıktan faaliyete başladığı 1911 Paris Kongresi'nden sonra 1913'te genişleyerek üyelerinin Paris'ten Şam'a dönmesinden sonra merkezini Beyrut'a taşımıştır. Cemiyet, Dünya Savaşı'nın başında İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olma kararı almış, ancak Kâmil el-Kassab'ın öncülüğünde bir kanat Osmanlı Devleti'nden tümüyle ayrılmayı savunmuştur.¹⁵ Cemiyet, 17 Aralık 1918'de yapılan toplantısında yeni bir

¹³ Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, Çev. Halit Özkan, (İstanbul: Klasik Yayınları, İstanbul 2005), s.66-67; Kurşun, *a.g.e.*, s.118-119.

¹⁴ Bu saptamamızı güçlendiren belgelerden biri, Arap milliyetçileri tarafından Arap halkına hitaben "*Osmanlı hükümeti öyle bir devlet olmuştur ki artık kendilerini işgalcilerin saldırılarına karşı koruyamamaktadır. Öyleyse Arapların bundan böyle hayatta kalmak için yalnızca kendilerine güvenmeleri gerekmektedir.*" çağrısının yapıldığı imzasız bir bildiri metnidir. Bkz. Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Emrah Akbaş, (İstanbul: Gelenek Yayınları 2003, s.142-143. Bir başka metin ise bizzat Şerif Hüseyin'in ifadeleridir: "*Osmanlı top ve silah fabrikaları, orduyu gereği gibi teçhiz edecek yahut savaşta kaybedilmesi muhtemel silah ve mühimmatın yerine yenisini yetiştirecek durumda değildir. Buna ek olarak devletin güney bölgeleri, mesela Basra, Yemen ve Hicaz her an saldırıya hazır bekleyen düşman devletlerin deniz kuvvetleri tarafından kuşatılmış durumdadır. (...) sivil vatandaşlar düzenli ordular gibi silahlı olmadığından Avrupa'nın düzenli ordularına karşı koyabilecek durumda değildir.*" Bkz. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Çev. Halit Özkan, (İstanbul: Klasik Yayınları 2006), s.86.

¹⁵ Karol Sorby, "Arab Nationalism After the Young Turk Revolution (1908-1914)", *Journal of Asian and African Studies*, Bratislava, 2005, Vol.14, p.20; *Eliezer Tauber, The Formation of Modern Syria and Iraq*, (New York: Routledge 1995), ss. 95-98.

merkez komitesi seçerek bir yandan gizli faaliyetini sürdürmekle birlikte yasal faaliyetleri için 5 Şubat 1919'da Arap İstiklal Partisi'ni (Hizbü'l-İstiklal el-Arabi) kuracaktır. Partinin merkez komite üyeleri arasında Yasin el-Haşimi, Şükrü el-Kuvvetli, Rüstem Haydar, İzzet Dervize, Refik el-Temimi, Tevfik el-Netur, Rıza er-Rikabi gibi Faysal'ın Şam hükümetinde görev alacak isimler bulunmaktadır. Kısa bir süre sonra cemiyetin genel sekreterliğine İzzet Dervize, mali işler sorumluluğuna da Şam hükümetinin vali yardımcısı Şükrü el-Kuvvetli geçmiştir.¹⁶ Partinin yayın organları *El-Müfid* ile *El-İstiklal el-Arabi* gazeteleridir.¹⁷

Osmanlı ordusundaki Iraklı komutanlardan oluşan el-Ahd ise 1913 Paris Kongresi'nden sonra İstanbul'da Aziz Ali el-Mısri tarafından kurulmuş ve Osmanlı Devleti'yle tesis edilecek Avusturya-Macaristan tipi bir federasyon için mücadele etmeye başlamıştır. Harbiyeli, İttihat Terakki mensubu el-Mısri'nin 1914'te Mısır'a dönmesinden sonra Suriye ve Irak'ta genişleyen cemiyet, toplantılarını Şam'da yapmaya başlamış ve daha sonra Bağdat ve Musul'da şubeler açarak bir de *el-Lisan* dergisini yayınlamıştır.¹⁸ Dünya Savaşı sırasında payitahtta bulunan 490 Arap subayının 300'ünü Bağdat, Musul ve Basra doğumlu el-Ahd üyeleri teşkil etmektedir.¹⁹

Bu iki cemiyetin temsilcileri henüz 1915'te Devlet-i Aliyye'nin Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'la bir görüşme yaparak taraflar arasında işbirliği tesis edilmiştir. Emir Faysal da o tarihte Devlet-i Aliyye'nin Cidde mebusudur. Şerif Hüseyin'e yakın Suriye'nin tanınmış ailelerinden Fevzi el-

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

¹⁶ Tauber, a.g.e., ss.13-16; George Antonius, *The Arab Awakening The Story of The Arab National Movement*, (New York: Capricorn Books Edition 1965), s.292; Margaret Pope, *ABC of Arab World*, (London: The Socialist Book Centre Ltd. 1946), s.6; James L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, (University of California Press 1999), ss.59-60.

¹⁷ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2004), s.418.

¹⁸ Sorby, a.g.e., s.21; Tauber, a.g.e., s.97.

¹⁹ İskender Gökalp-François Georgeon, *Kemalizm ve İslâm Dünyası*, Çev. Cüneyt Akalın, (İstanbul: Kaynak Yayınları 2007), s.61.

Bekri, 1915 yılının Ocak ayı başında Şerif Hüseyin'e Arap bağımsızlığı için çıkarılacak bir isyana el-Fetât'ın destek vereceği mesajını götürmüştür.²⁰ Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ı Arap liderlerle temasla onların bu tekliflerinde ne kadar ciddi olduklarını ve İngilizlerin önerilerine ne kadar hazır bulunduklarını anlamak üzere Şam'a göndermiş, Faysal burada 23 Nisan'a kadar dört ay kalmıştır. Şam'da Faysal ile Arap milliyetçileri arasında yapılan toplantılar neticesinde varılan mutabakat Şam Protokolü olarak adlandırılmıştır. Faysal'la cemiyetler arasında yapılan protokole göre; İngiltere'nin safında Faysal'la birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele edilecektir. Buna mukabil Irak ve Suriye'de –Filistin dâhil– bağımsız bir Arap devleti kurulacak, yabancılara daha önce tanınan kapitülasyonlar kaldırılacak, İngiltere ile bağımsız Arap devleti arasında askerî bir ittifak kurulacak ve İngiltere'den ekonomik yardım alınacaktır. Toplantılarda bulunanlar arasında daha sonra Suriye siyasetinde etkin rol oynayacak Rıza er-Rıkabi, Abdurrahman Şehbender, Dürzi lider Yasin el-Atraş ve Yasin el-Haşimi de vardır.²¹

Şerif Hüseyin İsyanı ve Sykes-Picot Anlaşması

Osmanlı Devleti'nin Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Mısır'da İngiliz Yüksek Komiseri McMahon'la 14 Temmuz 1915'ten 1916 Mart'ına kadar İngilizlerle yapılacak işbirliği için on yazışma gerçekleştirmiştir. Bu arada Şerif Hüseyin, cevabını sürekli ertelediği payitahtın cihat çağrısına nihayet, Arapların istediği hakların tanınmasının garanti edilmesi, Suriye ve Irak'ta adem-i merkezîyetçi idarenin tesisi, Mekke şerifliğinin babadan oğula

²⁰ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbî'nde Suriye Hatıraları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2003), s.89.

²¹ Muhammed Y. Muslih, *The Origins of Palestinian Nationalism*, (Colombia University Press 1988), ss.94-95; Ali A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, Çev. Hakan Abacı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2014), ss. 62-63; M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2008), ss. 90-91; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2008), ss.210-232.

geçişinin onaylanması gibi taleplerinin kabulü halinde icabet edileceği cevabını vermiştir. İsteklerini Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi üzerine de 10 Haziran 1916'da İngilizlerle ittifakla isyanı başlatmıştır.²²

Aynı evrede bir dizi görüşmeden sonra 16 Mayıs 1916'da son hali verilen İngiliz-Fransız anlaşmasına (Sykes-Picot) göre, daha önce Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap devleti kurulacağı sözü verilen toprakların Fransız idaresine bırakılması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Anlaşmaya göre Mezopotamya yani İran Körfezi'nin kuzeyinden Bağdat'ın kuzeyine kadar olan bölge İngiliz denetiminde; Musul tampon bölge; Şam, Hama, Humus ve Halep'in batısı ve Akdeniz sahili, yani Levanten sahili ile Kilikya Fransız denetiminde olacaktır. Fransızların kontrolünde bulunan bölgede bir Arap devleti kurulacak, Filistin uluslararası statüde olacak, Hayfa ve Akka limanları İngiltere'nin idaresi altında kalacaktır. Rusya, Kerkük'ten vazgeçmek koşuluyla Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'u alacaktır. Görüldüğü gibi Şerif Hüseyin'e sözü verilen bağımsız Arap devleti, sömürgeci devletlerin son planlarında mevcut değildir.²³

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Balfour ve Yediler Deklarasyonu

Bu kısa zaman aralığında yaşanan bir başka önemli gelişme ise Kasım ayında, Filistin'de Yahudilere bir yurt verilmesi taahhüdünü içeren Balfour Deklarasyonu'nun kabulüdür. 2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı

²² Işıl Işık Bostancı, "Suudi Arabistan Krallığının Resmen İlan Edilmesi", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Temmuz 2003, cilt I, sayı: 2, s.37; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi III ncü Cilt Irak-İran Cephesi 1914-1918 1 nci Kısım*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi 1979, ss.104-110. Hicaz Krallığı'nın yüzölçümü, sınırları Hicaz vilayeti ile Medine-i Münevvere sancağını kapsamak üzere yaklaşık 200.000 kilometredir. Merkezi Mekke-i Mükerrreme olan krallığın nüfusu ise 300.000'dir. Bkz. "Yeni ve Eski İslâm Hükümetleri Hakkında Malumat", *Milli Nevsal*, (İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi 1338), s.129.

²³ Kayalı, *a.g.e.*, ss.212-220; İsmail Şahin, Cemile Şahin, İsmail Şükür, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn II, 2015, Number 38, ss.251-257.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Arthur James Balfour, Lionel Walter Rothschild'e (II. Baron Rothschild) gönderdiği bir mektupta "Filistin'de Yahudi halkı için bir yurt oluşturulması maksadıyla İngiltere'nin her türlü desteği sunacağını" ifade etmiştir. Deklarasyon Siyonistler arasında bir başarı olarak değerlendirilerek Dünya Siyonist Örgütü'nün amaçlarının yerine getirilmeye başlanması şeklinde yorumlanmıştır.²⁴

Yaklaşık altı ay sonra bir deklarasyon daha imzalanır.²⁵ 16 Haziran 1918'de Kahire'de bulunan yedi Arap lidere – Refik el-Azm, Şeyh Kâmil el-Kasab, Muhtar Hüseyin, Abdurrahman Şehbender, Halid el-Hakim, Fevzi el-Bekri, Hasan Hamade – İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen deklarasyona göre İngilizler, Arapların Türk hâkimiyetinden kendi kendilerini kurtardıkları bölgelerde Arapların mutlak bağımsızlığını ve bütünlüğünü tanıyarak özgürlük mücadelesinde destek vermeyi kabul etmektedir. Bu deklarasyon, Arap milliyetçilerinin Avrupalı emperyalistler tarafından bağımsızlık vaadiyle kandırılmış olduklarının vesikası niteliğindedir.²⁶

Şam Arap Meşrutî Hükümeti'nin Kurulması

1 Ekim 1918'te Nuri es-Said kumandasındaki Arap birlikleri ve İngiliz ordusuna bağlı 3. Avustralya Hafif Süvari Tugayı sabah saat 7'de Şam'a girer.²⁷ Nuri es-Said, Osmanlı subaylarından ve 1909'da Irak'ta görev almış, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlere esir düştükten sonra ise

²⁴ "Balfour Declaration", *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Balfour-Declaration>. Erişim 9 Haziran 2017, Siyonizmin gelişimi, Siyonistlerin Avrupa'daki etkinliği, Avrupa basınında Siyonistler ve Siyonistlerin Filistin'de bir ülke kurma yolundaki faaliyetleri hakkında bir rapor için bkz. *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2015), ss.58-92.

²⁵ Declaration to the Seven (Yediler Deklarasyonu).

²⁶ Pope, a.g.e., s.13; Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, (İstanbul: Sabah Kitapları 1996), ss.3-6.

²⁷ Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, (England: Frank Cass 1995), s.11.

Şerif Hüseyin'in kuvvetlerine katılmıştır. Faysal'a en yakın isimlerden biri olarak 1919'da askerî danışmanlık görevini üstlenerek rütbesi de bu sırada generalliğe yükseltilmiştir.²⁸ Şam'ın ileri gelenlerinin isteğiyle Said el-Cezairî'nin başkanlığında Şeyh Tahir el-Cezairî, Bedii el-Müeyyed, Ata el-Eyyubi, Şakir el-Hanbeli ve Hristiyan Faris el-Hurî'den müteşekkil bir Meclis oluşturulur.²⁹ İşgalden iki gün sonra 3 Ekim'de 1500 atıyla beraber Şam'a gelen Faysal,³⁰ 5 Ekim'de İngiliz Yüksek Komiseri Edmund Henry Allenby'nin izniyle Emevi Camii'nde cuma namazını kıldıktan sonra, Sultan Şerif Hüseyin ve Emir Faysal adına hutbe okunmuş³¹ ve böylece askerî bir Arap Hükümeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Aynı sırada Suriye halkına ilk resmî beyanname yayımlanmış³² ve Şam resmî kayıtlarına Arap Meşrutî Hükümeti'nin kuruluş tarihi 7 Ekim 1918 olarak geçmiştir.³³ O günlerde dört aydır Suriye'de bulunan bir Osmanlı subayının verdiği 1 Aralık 1919 tarihli rapora göre, Emir Faysal'ın başkanlığında kurulan Arap meşrutî hükümetinin iktidar alanı Maan'ın güneyinden Halep'in kuzeyine doğru uzanarak Havran'ı da kapsamaktadır. Sur'un güneyinden itibaren sahillere Fransız kuvvetleri hâkimdir. Şerif Hüseyin'in iktidarı altında bulunan Hicaz Haşimi Krallığı ile Şam Arap Hükümeti arasındaki sınır Maan ile Tebük arasından geçmektedir. Şam Arap hükümetinde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

²⁸ Bkz. "Nuri as Said", <https://www.britannica.com/biography/Nuri-as-Said>. Erişim Tarihi 14/07/2017.

²⁹ BOA Fon: DH.ŞFR, Dosya: 597, Gömlek: 9'dan naklen: *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, (İstanbul: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını 2013), s. 429; A. L. Tibawi, *A Modern History of Syria*, (London: Macmillan St. Martin's Press 1969), s.269.

³⁰ Zeine, Zeine N., *The Struggle for Arab Independence*, (Khayat's Beyrut 1960), s.28; Tibawi, a.g.e., s. 270.

³¹ Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, çev. Feray Coşkun, (İstanbul: Doğan Kitap 2017), s.238.

³² Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.33.

³³ Abdülkerim Rafiq, "Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1926", çev. Sabahattin Samur, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Şubat 1994, sayı: 88, s.34.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

mevcut nezaretler Reis-i Şûra el-Harbi (Erkân-ı Harbiye Riyaseti), Umur-ı Siyasîye, Umur-ı Maliye, Umur-ı Maarif, Umur-ı Adliye, Umur-ı Evkâf'tır ve bu nezaretler ile Halep ve Şam valilikleri de askerî hükümete bağlıdır. Arap hükümetinin resmî bayrağı siyah, yeşil, beyaz renklerden oluşmaktadır ve kırmızı bir şeride sahiptir.³⁴ İngilizler ve Şerif Hüseyin kuvvetleri tarafından işgal edilen bölgede "İşgal Edilmiş Düşman Bölgesi İdaresi/Geçici Askerî İdare" kurulmuştur. Suriye'de Geçici Askerî İdare'nin başında bulunan Allenby, söz konusu bölgeyi üç idari birime ayırmıştır. Fransa'nın idaresindeki kıyı şeridine Batı İdari Birim, Faysal'ın idaresinde Suriye'nin iç kesimlerinden bugünkü Ürdün'e kadar olan bölgeye Doğu İdari Birim ve İngiliz idaresindeki Filistin ve Ürdün'ün batısına Güney İdari Birim adı verilmiştir.³⁵ Bu arada İngilizler işgal ettiği yerlerin idaresi için Faysal'a ayda 150 bin pound göndermeyi taahhüt etmiştir.³⁶ Kısa bir zaman sonra Şam Arap hükümetinin başına el-Fetât üyesi Rıza er-Rikabi geçmiş, Erkân-ı Harbiye Reisi ise el-Ahd Cemiyeti'nden Yasin el-Haşimi olmuştur. Bu iki isim Suriye ve Irak siyasetinde 1930'lu yıllara kadar etkinliklerini sürdürmüşlerdir.³⁷

³⁴ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.25; BOA Fon: DH.ŞFR, Dosya: 597, Gömlek: 9'dan naklen: *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, s.429.

³⁵ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.40.

³⁶ Allawi, Şam Arap hükümetinin aylık bütçesinin 150-200 bin Mısır poundu arasında değiştiğini ve İngilizlerin ilk yardımını Aralık ayında, vaat ettikleri miktarın yarısı olarak -80 bin Mısır poundu yaptığını kaydetmektedir. 150 bin Mısır poundu yaklaşık 7 milyon sterlindir. Bkz. Allawi, *a.g.e.*, ss.188-190, 286.

³⁷ Tauber, *a.g.e.*, s.11; Umar, *a.g.e.*, s.397-398. Dünya Savaşı sırasında Şam'da Cemal Paşa'ya danışmanlık yapan er-Rikabi, Şerif Hüseyin isyanına katılarak 1 Ekim'de Şam'a giren Arap ordusunda ve sonra Şam Arap hükümetinde görev almıştır (*Tasvir-i Efkar*, 24 Kanun-i evvel 1335, s.1). Yine bir Osmanlı subayı olan Haşimi de askerî okulu bitirdikten sonra Musul'a gönderilmiş, burada el-Ahd'in Musul şubesini kurmuş olan kardeşi Taha el-Haşimi'ye katılmıştır. 1915'te Şam'da el-Ahd'la ilişki içindeki el-Fetât Cemiyeti'ne girmiş ancak Dünya Savaşı boyunca Osmanlı ordusundaki görevini sürdürmüştür. Pek çok el-Fetât üyesinden farklı olarak Şerif Hüseyin isyanına katılma çağrısını kabul etmeyen Haşimi, 1918'de yaralanarak tedavi için gönderildiği Şam'da Şam Arap hükümetine katılmıştır. Suriye'deki

Şam Arap Hükümeti henüz Ekim'in ilk günlerinde kuruluşunu ilan etmişse de Suriye'nin kaderi nihai olarak 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda belirlenecektir. Bu kaderin çok da Arapların beklediği gibi zuhur etmeyeceğinin ilk işareti ise, Faysal'ın Konferans'a Suriye'yi değil de babasını temsilen Hicaz Heyeti Başkanı olarak davet edilmesiyle verilmiştir.³⁸ Faysal, Barış Konferansı'na 29 Ocak 1919'da beyanatını sunmadan önce, 3 Ocak 1919'da İngilizlerin isteğiyle Siyonist hareketin lideri Weizmann'la dokuz maddelik bir protokol imzalayarak Balfour Deklarasyonu'nu kabul etmiştir.³⁹

Suriye Genel Kongresi

Paris Konferansı'nda, Faysal'ın teklifi ve Amerika'nın desteği üzerine Suriye bölgesinde halkın eğilimini tespit etmek için Dr. Henry C. King ile Charles R. Crane'den müteşekkil bir Amerikan Soruşturma Komisyonu'nun (King-Crane Komisyonu) bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰ Bundan sonra King-Crane Komisyonu Şam'a ulaşmadan Arapların bağımsızlık istediklerini Konferans'a kanıtlamak maksadıyla İstiklal Partisi'nin önderliğinde bir Genel Kongre'nin oluşturulması önerilmiş, acilen yapılan delege seçimlerinden sonra, 3 Haziran'da Şam'da Suriye Genel Kongresi'nin toplanması sağlanmıştır.⁴¹ İki aşamalı olarak yapılan seçimlerde Kongre delegelerinin çoğunluğunu eski Osmanlı mebusları oluşturmuştur. Kongreye Müslümanlardan başka Fransız mandasına karşı olan Hristiyan ve Yahudi delegeler olmak

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

faaliyetlerinden sonra 1922'de Faysal'ın yanına Irak'a gitmiş ve hükümette görev almıştır (Allawi, *a.g.e.*, ss.62-66; Mohammad A. Tarbush, *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*, (Boston 1982), ss.116-117.

³⁸ Antonius, *a.g.e.*, ss.280-281.

³⁹ Pope, *a.g.e.*, s.17; Antonius, *a.g.e.*, ss.283-286.

⁴⁰ Antonius, *a.g.e.*, s.288. Ayrıca bkz. Kılınçkaya, *a.g.e.*, ss.118-121; Umar, *a.g.e.*, ss.404-405.

⁴¹ Allawi, *a.g.e.*, s.296; Rafiq, *a.g.m.*, s.41. Antonius ve Umar, kongrenin ilk resmi toplantısının 2 Temmuz'da yapıldığını kaydetmektedirler. Bkz. Antonius, *a.g.e.*, s.296; Umar, *a.g.e.*, s.407.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

üzere 69 kişi katılabilmıştır ve ağırlığı el-Fetat üyeleri oluşturmuştur. 3 Haziran 1919'da Kongre başkanlığına, 1918 yılına kadar Osmanlı idaresi altındaki Humus'un valilik makamında bulunmuş ve daha sonra da Suriye siyasetinin önde gelen isimleri arasında yer almış el-Fetat üyesi Haşim el-Attasi seçilmiştir.⁴²

King-Crane Komisyonu, 2 Temmuz'da Şam'a ulaşmış ve yaklaşık bir buçuk ay bölgede incelemelerini sürdürmüştür.⁴³ Komisyonun buradaki faaliyetleri ve yazacağı rapor, Suriye'nin 1919 yılı gündeminde baş sıradadır. Şam'ın Merce Meydanı'nda Şeyh Kâmil el-Kassab önderliğinde bir miting düzenlenmiş, "Bağımsızlık ya da Ölüm" başlıklı broşürler dağıtılmaya başlanmış ve vatanın İngiliz ve Fransız sömürgecilerden kurtarılması çağrısı yapılmıştır.⁴⁴

Komisyon'un gelişinden bir gün sonra, 3 Temmuz'da Haşim el-Attasi başkanlığındaki Suriye Genel Kongresi, Kongre'nin sonuç bildirisini sunarak özetle şu istekleri sıralamıştır:

1. Kuzeyde Toros eteklerinden güneyde Refa'a-Akabe ve Suriye-Hicaz sınırından El-Cef'a; doğuda Fırat ve Habur nehirlerine; batıda Akdeniz'e kadar uzanan Büyük Suriye için bağımsızlık. 2. Faysal'ın krallığında meşruti bir monarşi. 3. Konferans'ın manda kararı vermesi durumunda Suriye'nin bağımsızlığına aykırı olmayacak Amerikan mandası altında 20 yıllığına teknik ve ekonomik yardımın kabulü. Amerika bunu kabul etmezse yine aynı şart ve süre için İngiltere'nin mandası kabul edilebilir. 4. Fransızlara Suriye'nin hiçbir yerinde hak tanınmaması 5. Siyonistlerin Filistin'de devlet kurmalarının kesinlikle reddi. 6. Lübnan'ın Suriye sınırları dahilinde kalması. 7. Irak'ın bağımsız olması.⁴⁵

⁴² Tauber, *a.g.e.*, ss.16-17; Umar, *a.g.e.*, ss. 406-407.

⁴³ Antonius, *a.g.e.*, s.295.

⁴⁴ Tauber, *a.g.e.*, s.18; Murat Güztoklusu, Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu, (İstanbul: Bengi Yayınları 2010), ss.118, 136-138.

⁴⁵ Pope, *a.g.e.*, s.61; İngilizceden çevrilmiş tam metin için bkz. Kılınçkaya, *a.g.e.*, ss.125-127. Özet metin için bkz. Antonius, *a.g.e.*, ss.293-294; Tauber, *a.g.e.*, s.19.

King-Crane Komisyonu bölgede bir buçuk ay süren incelemelerini tamamlayarak raporunu hazırlamış, Konferans'a Irak ve Suriye-Filistin'de oldukça kısa süreli ayrı ayrı manda yönetimi kurulması, Lübnan'ın özerk bölge olması, Faysal'ın Suriye Kralı seçilmesi ve bölgede Fransızlara karşı bir düşmanlığın olduğu beyan edilmiştir.⁴⁶ Ne var ki, raporda belirtilen hususlara rağmen 15 Eylül 1919'da İngiltere ile Fransa arasında, Suriye Genel Kongresi'nin bildirisine karşılık olarak Filistin'in ve Musul'un İngiliz idaresinde kalması koşuluyla, İngiltere'nin 1 Kasım'dan itibaren Suriye'den çekilerek bölgeyi Fransa'ya bırakacağına dair bir anlaşma (Suriye İtilafnamesi) imzalanmıştır.⁴⁷

Ekim ayında Genel Kongre özel bir oturumla yeni durumu tartışmaya açmıştır. Eski el-Fetat üyelerinden Muhammed Şureyk, Kongre'nin görevinin halkın haklarını savunacak milli bir kuvvet meydana getirmek olduğunu beyan etmiş, el-Fetat üyelerince bu fikir desteklenmiştir. Şureyk konuşmasını, Genel Kongre'nin fikirlerinin Barış Konferansı'na kabul ettirilmesi gereğiyle sürdürürken Suriyelileri, Mısır'daki milli hareketi ve Anadolu'daki Mustafa Kemal hareketini örnek almaya çağırmıştır.⁴⁸

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Fransızlara Karşı Silahlı Direnişin Başlaması

Bağımsızlık ya da en azından geçici bir İngiliz himayesi beklentisi içindeki Suriyeliler, Suriye İtilafnamesi'nin yarattığı hayal kırıklığı ve öfkeyle 1919 yılı sonbaharında Fransızlara karşı silahlı direnişe başlamıştır. Bu günlerde Yasin el-Haşimi'nin Bekaa vadisinde Fransızlara karşı asker toplamaya başlaması üzerine tutuklanması, ortamı daha da

⁴⁶ Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon under French Mandate*, (Oxford University Press 1958), ss.91-92.

⁴⁷ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.125-128; Umar, *a.g.e.*, s.377; Kadir Kasalak, "Suriye'de Manda Yönetiminin Kurulması ve Türkiye'ye Etkisi", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Temmuz 2006, cilt IV, sayı: 2, ss.69-83.

⁴⁸ Tauber, *a.g.e.*, s.21.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

gerginleştirmiştir. Bu evrede Haşimi, Suriye İtilafnamesi'ne karşı gelişen hareketin ve el-Ahd'ın Irak kanadının liderliğini üstlenmiştir. Kurduğu Milli Müdafaa Komitesi aracılığıyla asker alımına başlamış, Allenby'nin ikazı üzerine bu kez gayri resmî olarak milis toplamaya devam etmiştir.⁴⁹

1919'da Fransızlar ile Araplar arasında ilk çarpışmalar Trablus, Baalbek ve Merciyun'da başlar.⁵⁰ 1919'da yaşanan direniş hareketleri arasında özellikle üçü oldukça etkili olmuştur. Direniş hareketlerinin ilki, güneyde Banyas'tan başlayıp kuzeyde İskenderun'a kadar uzanan sahil bölgesini kapsamaktadır. İkinci direniş bölgesi, kuzeyde Harim ile Kefer-Taharim ve İdlib, güneyde Cebel ez-Zaviye ve Cisir eş-Şuğur, batıda Lazkiye mıntıkası içinde Sıhyun'a kadar uzanmaktadır. Üçüncü direniş ise Maarrat el-Numan ve Hama çevresinde belirmiştir. Görüldüğü gibi direniş hareketleri İskenderun'dan güneye doğru Suriye'nin batısında tüm Akdeniz sahilini kaplayarak Lübnan'a kadar uzanan kuzey-güney doğrultusunda bir hatta cereyan etmektedir. Askerî bakımdan en zayıf olan İskenderun bölgesindeki direnişin lideri, 1889 Antakya doğumlu ve Türklerle yakın ilişkisi olduğu bilinen Subhi Berekât'tır. Kuzey bölgesi direnişinin Kürt lideri ise İbrahim Henanu'dur. Halep'te doğan Henanu, hukuk tahsili gördükten sonra Harp Akademisi'ne girerek İttihat Terakki üyesi olmuştur. Şerif Hüseyin isyanına katılan Henanu, Genel Kongre delegesiyken silahlı direniş hareketini teşkilatlandırmak üzere çalışmalara başlamış, kısa zaman sonra da Türk milli mücadeleleriyle ilişki kurmuştur. Suriye sahili ile Trablusşam ve Alevi bölgesinde yaşanan direnişin lideri ise Şeyh Salih el-Ali'dir. Bölgesindeki ilk direnişi başlatan Şeyh Salih el-Ali de Ankara'yla ilişkili bir liderdir.⁵¹ Şam hükümetiyle bağlantılı olan direniş hareketlerinin

⁴⁹ Allawi, *a.g.e.*, ss.314, 318.

⁵⁰ Antonius, *a.g.e.*, s.303.

⁵¹ Khoury, *a.g.e.*, s.106. Bölgede bulunan Şefik Bey'in verdiği bilgilere göre Merciyun'da aşiret reisi Şeyh Emir Mahmut el-Fauri, Sur eşrafından çete reisi Kâmil Esat Bey, Kuneytra cephesinde binbaşı Ali Hulki, Metula aşireti reisi Kâsım, Dindiş aşireti reisi Şeyh Abdullah el-Gene, Nusayri'de

teşkilatlandırılmasında Halep Valisi Reşid Tâli Bey vazife alarak Suphi Berekât ve İbrahim Henanu'yu direniş hareketinin başına getirmiştir. Hükümet ile direnişçiler arasındaki bağlantıyı sağlayan İbrahim eş-Şuğuri, aynı zamanda Henanu'nun askerî danışmanıdır.⁵²

Şam'da 28 Ekim 1919'da yaklaşık 20 bin kişilik bir miting yapılmış, Kasım 1919'da yine Şam'da Kâmil el-Kassab tarafından kurulan Yüksek Milli Komite bir bağımsızlık beyannamesi hazırlamıştır. Suriye'nin 1919 yılı Kasım'ında İngiliz askerî kontrolünden Fransız askerî kontrolüne bırakılmasından sonra Fransızların 23 Kasım'da Şam Arap Hükümeti'nin Bekaa arazisini üç gün içinde boşaltmasını istemesi üzerine de bölgede İngiliz ve Fransız karşıtı gösteriler artar. İngilizlerin 26 Kasım'da Şam'ı boşaltmasından sonra ise 27 ve 29 Kasım'da Halep'te medrese öğrencileri Suriye'nin bağımsızlığı için yürüyüş yapmıştır. El-Fetat'ın merkez komitesi bu süreçte zorunlu seferberlik ilanı yapılabileceğine karar vermiş ve Milli Müdafaa Komitesi Suriye'nin batı sınırındaki Fransızları taciz etmek maksadıyla buraya silahlı kuvvet sevk etmeye başlamıştır.⁵³ Aralık ayı boyunca el-Fetat mensubu Salim Abdurrahman ve Şeyh Abdülkadir el-Muzaffer liderliğinde Tel Kelah ve Humus'un batısında; Emir Mahmud ve Ahmet Murayvid liderliğinde Kuneytra ve Merciyun'da; Said Ammun liderliğinde Tire ve Sidon'da Fransızlarla çatışmalar sürmüştür.⁵⁴

12 Aralık'ta Şam'da Faysal ve kardeşi Zeyd'e karşı da gösteriler yapılmış, 14 Aralık'ta bağımsızlıkçıların baskısıyla uzlaşmacı cephede yer alan er-Rikabi istifa etmek zorunda kalarak yerini Abdülhamit Paşa almıştır.⁵⁵ Bunun üzerine Zeyd bağımsızlıkçı isimlerden Yusuf el-Azm'i Erkân-ı

kurmay binbaşı Galip Şulan ve milis binbaşı Necih Uveyd Fransızlarla çarpışmaların diğer öncülerini arasındadır. Bkz. M. Güztoklusu, *a.g.e.*, s.146.

⁵² Rafiq, *a.g.m.*, ss.40-41.

⁵³ Umar, *a.g.e.*, ss.428-433; Sina Akşin, "Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-20)", *Turkish Yearbook of International Relations*, (Ankara:1986), s.9.

⁵⁴ Tauber, *a.g.e.*, ss.21-22.

⁵⁵ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.131.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Harbiye'nin başına getirmiştir. Hama'nın önde gelen Türkmen ailesi Azimzadelere mensup olan Yusuf el-Azm, Harbiye'yi bitirdikten sonra Almanya'da askerî eğitim görmüş, Kahire'de askerî ataşelik görevinden sonra Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'da bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'da Enver Paşa'nın genel sekreterliği görevine atanmış olan Yusuf el-Azm, 1911'de katıldığı el-Fetat'la birlikte Şam Arap Hükümeti'nde görev almıştır.⁵⁶ Yusuf el-Azm, 1903-1906 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı Celal Bey'in de damadıdır.⁵⁷

Suriye'deki direnişi kırmaya yönelik olarak Fransız Başbakanı Clemenceau, Fransa'nın daha tavizkâr olacağı ılımlı bir idarenin tesisi konusunda Faysal'la işbirliği yoluna gitmiştir. İngilizler tarafından yalnız bırakılmış olan Faysal, 6 Ocak 1920'de Paris'te Clemenceau'nun sunduğu anlaşmayı kabul etmiştir. Anlaşmaya göre Fransızlar Şam'da Faysal'ın krallığını tanıyacak, buna mukabil Suriye'nin dış ilişkilerini düzenleyecek; Arap hükümetinde bulunan Fransız danışmanlar tüm sivil ve askerî idarelerin teşkilatlanmasına yardımcı olacak ve tazminat ödemek koşuluyla Araplar bu danışmanlarla imzalanan anlaşmaları feshedebilecek; bir Arap Meclisi kurulabilecek, buna karşılık Suriye'nin genelinde bir Fransız manda idaresi tesis edilerek Faysal, Fransız mandasının kabul görmesi için kamuoyunu ikna edecektir. Ayrıca yabancı ülkelere verilecek ekonomik imtiyazlarda Fransızların önceliği olacaktır.⁵⁸

Bu gizli anlaşma Suriye'de kısa süre içinde duyulmuş ve şiddetli tepkilerle karşılanmıştır. 16 Ocak'ta Şam'a varan Faysal, önde gelen siyasi liderlerin sokaklarda bağımsızlık ve birlik çağrısı yaptığı büyük

⁵⁶ Allawi, *a.g.e.*, s.319, 323; BOA HR.SYS, 2463/50-1-50'den naklen: *Osmanlı Belgelerinde Suriye*, s.431; Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.382; A. Satan, *a.g.e.*, s.250.

⁵⁷ Peyam-Sabah, 21 Ağustos 1336 [21 Ağustos 1920], s.2.

⁵⁸ Khoury, *a.g.e.*, s.37; Zeine, *a.g.e.*, p.126; Kadir Kasalak, *a.g.m.*, ss.83-87. Anlaşma taslak metni için bkz. Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ss.410-411.

mitinglere tanık olmuş, Suriye ahalisi Faysal'ı tepkiyle karşılarken, El-Fetat ve İstiklal Partisi üyeleri anlaşmanın kabul edilemez olduğu fikrinde birleşmişlerdir. Bundan sonra Suriye'de Fransız karşıtlığı daha da artarken Türklerle ittifak fikri de yayılmaya başlamıştır. Faysal'ın anlaşmayı kabul ettirme konusundaki çabalarına rağmen ikna olmayan Arap milliyetçileri, Suriye'nin Tunus ve Fas'ın durumuna düşmesinden hem İngiltere hem de Fransa'yla savaşmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Faysal'ın kendi ifadesiyle “en yakın arkadaşı bile Clemenceau'yla yaptığı anlaşmaya karşı”dır.⁵⁹ Nuri es-Said'in yaptığı görüşmelerde Mustafa Nimet ve Erkân-ı Harbiye Reisi Yusuf el-Azm'in başını çektiği grup Fransız mandasına karşı çıkılması yönünde görüş bildirirken, Rikabi önderliğindeki bir diğer grup Fransızlara karşı koyacak askerî güce sahip olunmadığından uzlaşmacı bir siyasi tutum alınmasından yana olmuştur. Eski Erkân-ı Harbiye Reisi Yasin el-Haşimi de ordunun Fransızlarla savaşacak yeterli güce sahip olmadığını ifade etmiştir.⁶⁰

Faysal-Clemenceau anlaşması henüz çok tazeyken Fransa'nın Suriye siyasetinde ciddi değişikliklere yol açacak bir gelişme yaşanmış, 17 Ocak 1920'de Suriye meselesine karşı katı bir tutum içinde olan Alexandre Millerand Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olmuştur. Göreve geldikten sonra Fransa'nın Suriye'deki maksadının memlekette adalet ve hüsn-i idareyi temin etmek olduğunu açıklayan Millerand'ın⁶¹ Clemenceau'nun yerini alması, Faysal'ın Fransa'dan beklentisinin tümüyle kesilmesine yol açmıştır. Fransız basını, hükümetin amacının, muhtariyeti teşkil edilinceye kadar Suriye'nin hâmililiğini üstlenmek olduğunu; İngilizlerle sıkı bir dostluk içinde yaşamayı hedefleyen Fransa'nın İngilizlerle beraber, Araplar, esasen de Suriyeliler arasına girmiş olan Batı medeniyetinin

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

⁵⁹ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, ss.123, 129, 137, Antonius, *a.g.e.*, s.303.

⁶⁰ Umar, *a.g.e.*, ss.383-384.

⁶¹ Vakıf, 9 Şubat 1336 [9 Şubat 1920], s.1.

yayılmasına gayret göstereceğini, böylelikle Fransa'nın medeni bir vazifeyi yerine getirmiş olacağı düşüncesini neşretmektedir.⁶²

Bağımsız Büyük Suriye Krallığı'nın İlanı

Yaşanan gelişmeler üzerine Suriye Genel Kongresi ikinci genel toplantısını 6 Mart 1920'de Şam'da Haşim el-Attasi başkanlığında Arap Kulübü'nde yapmış, Milli Müdafaa Komitesi adına konuşan Kamil el-Kassab, Faysal'ın krallığı altında Suriye'de parlamenter, anayasal ve adem-i merkeziyetçi rejimin ilanı için Kongre'ye çağrıda bulunmuştur.⁶³ Bir gün sonra, 7 Mart'ta Suriye'nin bağımsızlığı ve Büyük Suriye'nin kralının Faysal olduğu ilan edilmiştir. Kongre'nin aldığı bu kararla Faysal 8 Mart 1920'de tahta çıkmıştır. Bağımsızlık Bildirisi'nin ilk satırlarında, başka milletlerin Suriyelilerden üstün olmadıklarını, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmelerinin yegâne sebebinin İtilaf Devletleri'nin kendilerine vermiş oldukları bağımsızlık sözü olduğunu belirten Suriye Genel Kongresi, İtilaf Devletleri'nin verdikleri söze rağmen işgali sürdürdüğünü, bu nedenle Suriye adına söz söylemeye yetkili olan Kongre'nin Filistin'i de kapsayan Bağımsız Büyük Suriye için her şeyi yapacağını ifade etmektedir. Bildiride Faysal'ın kral seçildiği, yakın zamanda monarşik hükümetin kurulacağı, Siyonistlerin Yahudi yurdu kurmasına izin verilmeyeceği ve Irak için de tam bağımsızlığın istendiği ilan edilmiştir.⁶⁴

Böylece 8 Mart 1920'de bağımsız Suriye Krallığı kurularak Emir Abdullah da Irak kral naibi seçilmiş; 9 Mart'ta bağımsız Suriye Krallığı'nın ilk hükümet başkanı olan Rıza er-Rikabi, hükümeti 25 Mart 1920'de kurmuştur.⁶⁵

⁶² Tasvir-i Efkâr, 27 Kanun-i sâni 1336 [27 Ocak 1920], s.1.

⁶³ Tauber, *a.g.e.*, s.28; Longrigg, *a.g.e.*, ss. 97-98.

⁶⁴ Arapça bildirinin Türkçeye çevrilmiş tam metni için bkz. Mehmet Davulcu, Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920), T.C. AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, ss. 227-230. Ayrıca bkz. Antonius, *a.g.e.*, s.304, Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, ss. 138-139.

⁶⁵ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.140; Umar, *a.g.e.*, s.414; Hâkimiyet-i Milliye, 23 Mart 1336 [23 Mart 1920], s.1.

Ne var ki, İngiliz Başbakanı Lloyd George, İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon, Fransız Başbakanı Millerand ve İtalyan Başbakanı Nitti ile adı geçen ölkelerin temsilcilerinin katılımıyla 18 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan Barış Konferansı, 25 Nisan 1920 tarihli oturumunda mandalar konusuna nihaî halini vererek Suriye'nin Fransız mandaterliğine verilmesi kararı almıştır. Suriyeliler, Konferans'ın manda kararı üzerine Şam'da çok daha şiddetli gösteriler düzenlemiş ve bağımsızlıkçıların baskısıyla uzlaşmacı Rikabi hükümeti yeniden istifa etmek zorunda kalmıştır.⁶⁶ Yeni hükümet 3 Mayıs'ta Haşim el-Attasi başkanlığında kurulmuş, Mart'tan beridir Hariciye Nazırlığı görevini ifa eden Avni Abd el-Hadi'nin yerine Abdurrahman eş-Şehbender getirilmiştir.⁶⁷ El-Fetat üyesi Raşid Rıza da Genel Kongre'nin başkanı seçilmiştir. Yeni hükümet ikisi hariç tümüyle el-Fetat üyelerinden meydana gelmektedir ve en keskin bağımsızlık taraftarları Harbiye Nazırı Yusuf el-Azm ile Hariciye Nazırı Abdurrahman Şehbender'dir.⁶⁸ Bağımsız Şam hükümetine hâkim eğilim bu yönde iken Fransa ile bağımsızlık taraftarları arasında kalan Faysal, Mayıs ayında Gouraud'ya Fransız işgalindeki bazı bölgelerin Arap hükümetine verilmesi kaydıyla Türklere karşı Fransızlara yardımda bulunacağı hakkında bir teklifte bulunmuş ancak bu teklifi akim kalmıştır.⁶⁹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Meyselûn Muharebesi

Fransa, 3 Temmuz 1920'de kendisine karşı sürmekte olan silahlı direniş protestosunu ederek 14 Temmuz'da Faysal'a bir ültimatoma göndermiştir.⁷⁰ Fransızların Suriye'yi açıktan tehdit eden bu ültimatoma karşı nasıl davranılacağı hakkında Şam'da siyasi odaklar farklı fikirler savunmuş, el-

⁶⁶ Tauber, *a.g.e.*, s.30.

⁶⁷ Allawi, *a.g.e.*, ss.343-344; Umar, *a.g.e.*, s.416. Ayrıca bkz. <http://www.syrianhistory.com/en/pages/syrian-ministers-of-foreign-affairs>. Erişim Tarihi 5/09/2017.

⁶⁸ Tauber, *a.g.e.*, s.30.

⁶⁹ Akşin, *a.g.m.*, s.13.

⁷⁰ Vakıf, 24 Temmuz 1336 [24 Temmuz 1920], s.1.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Fetat üyelerinin çoğunluğu gerekirse savaşmak suretiyle ultiatomun kabul edilmemesi yönünde görüş bildirmiştir. İstiklal Partisi ve Genel Kongre'nin çoğunluğu da el-Fetat'ın görüşünü paylaşmıştır. Faysal ise bu günlerde Nuri es-Said ve Adil Arslan'ı Allenby'yle görüşmek üzere Hayfa'ya yollamış, Yüksek Komiser elçilere, San Remo kararlarına kendilerinin karışmasının mümkün olmadığı cevabını vererek İngiltere, Faysal'ı bir kez daha Fransa karşısında yalnız bırakmıştır.⁷¹ Suriye devlet ricalinin Fransızların muhtırasını görüştüğü 16 Temmuz günü, bağımsızlıkçıların önde gelen ismi Yusuf el-Azm, Yasin el-Haşimi'nin ordunun sadece bir gün çatışabilecek cephanesi bulunduğuna dair beyanatına karşı, her türlü imkânsızlığa rağmen subaylarıyla birlikte Fransızlara karşı savaşmaktan yana olduğunu ifade etmiştir. 18 Temmuz'da Şam hükümeti Yusuf el-Azm'in bulunmadığı bir toplantıda Arap kuvvetlerinin konuşlandığı yerlerden çekilmesi kararı alır.⁷² Genel Kongre ise 18 Temmuz'da olağanüstü bir toplantı yapmış, 19 Temmuz'da da hükümetin Suriye'nin bağımsızlığına ilişkin Kongre'nin kararına aykırı herhangi bir belge imzalaması durumunda, hükümetin yasadışı ilan edilmesi kararını vermiştir. 20 Temmuz sabah saat 9'da Hükümet Reisi Haşim El-Attasi ve Erkân-ı Harbiye Reisi Yusuf el-Azm Kongre binasına giderek iki ay boyunca Kongre'nin oturumlarının ertelenmesini istemiş, üyeler buna karşı çıkmışsa da Yusuf el-Azm'in buna zorunlu olduğunu açıklaması üzerine karar kabul edilmiştir. Kongre'nin eğilimine rağmen aynı gün Fransız ultiatomunu kabule karar veren Faysal, saat 17.50'de, verilen sürenin bitmesine 6 saat kala, ultiatomun kabul edildiğini Şam'daki Fransız yetkiliye bildirmiştir. Ancak Faysal'ın cevabı Gouraud'ya 21 Temmuz sabah 8'de sürenin bitiminden sonra ulaşmıştır. Raşid Rıza başkanlığında Suriye Genel Kongresi, Faysal'ın ultiatomu kabul etmesi üzerine aynı gün hükümeti gayrimeşru saydıklarını açıklamış, bilhassa

⁷¹ Tauber, *a.g.e.*, s.32.

⁷² Allawi, *a.g.e.*, s.353

askerler arasında hükümetin kararına karşı isyanlar patlak vermiştir. Fransızlar ise 20 Temmuz'da harekete geçmiştir.⁷³

Faysal ve çevresine rağmen Hükümet Reisi Haşim El-Attasi, Erkân-ı Harbiye Reisi Yusuf el-Azm ve Genel Kongre'nin önderliğinde Fransızlarla yapılacak savaş için 21 Temmuz'da seferberlik ilan edilmiştir. Ne var ki Sina Akşin, Fransa'nın ilk ultimatoomunu 18 Temmuz'da kabul eden Faysal'ın Genel Kongre'yi feshederek orduyu dağıtmaya başladığını ve Halep'teki kuvvetlerin de bu emir doğrultusunda terhis edildiğini belirtmektedir.⁷⁴ Seferberlik ilanına rağmen 21 Temmuz'da Faysal, Fransız birliklerinin durdurulması için Satı Hüsrî ile Cemil el-Ulsî'yi Gouraud'yla görüşmeye göndermiştir. Faysal'ın ancak koşulsuz şartsız teslimiyeti kabul etmesi durumunda harekâtın durdurulacağını ifade eden Gouraud'ya Faysal'ın cevabı, "Biz savaş istemiyoruz. Ancak bu isteğinizin kabulü, bizi iç savaşa götürerek şahsımı tehlikeye maruz bırakır" olmuştur.⁷⁵

Seferberlik kapsamında Suriye'de 1297 [1871] tevellüdüne kadar olan Arapların silahlaltına alınması emrinin verilmiş olmasına rağmen,⁷⁶ yapılan hazırlıklar Araplar ile Fransızlar arasındaki askeri güç eşitsizliğini kapatmaya yeterli olmamıştır. Zira sayıca Araplardan oldukça fazla olan Fransız kuvvetleri, mevcut uçak ve dönemin gelişmiş silahlarıyla da Araplara karşı büyük bir üstünlüğe sahiptir.⁷⁷ Gouraud'ya göre Faysal'ın ordusu 30 bin kişidir; ancak Allawi, abartılı olan bu sayının 15 bin olduğu, yaklaşık beşte birinin de savaş ilanı ile birlikte kaçma emareleri gösterdiği, ordu kuvvetlerine ek olarak ise ancak 1000 gönüllünün toplandığı bilgisini vererek, Arap kuvvetlerinin toplam mevcudunun 4 bin civarında olduğu

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

⁷³ Peyam-Sabah, 25 Temmuz 1336 [25 Temmuz 1920], s.1; Allawi, *a.g.e.*, ss.353-354.

⁷⁴ Akşin, *a.g.m.*, s.16.

⁷⁵ Tauber, *a.g.e.*, ss.33-35.

⁷⁶ TİTE Arşivi, K24G94B94-4001 naklen: Sadiye Tutsak, "Millî Mücadele Yıllarında Suriye'deki Gelişmelerin Güney Cephesine Etkisi ve Ankara Hükümeti Açısından Önemi-I", *History Studies*, July 2014, Volume 6, Issue 4, s.234.

⁷⁷ Antonius, *a.g.e.*, p.308; Tibawi, *a.g.e.*, s.330.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

tahmininde bulunmaktadır.⁷⁸ Khoury de Arap kuvvetlerinin 4 bin kişiden ibaret olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹ Antonius, Arap kuvvetlerinin yaklaşık 2 bin kişi olduğunu kaydetmektedir.⁸⁰ Zeine, Fransız arşiv belgelerine göre Arapların en fazla 600 kişilik düzenli, 1000 ile 4 bin arasında gönüllü düzensiz kuvvete, Faysal'ın *Morning Post*'a verdiği demece göre ise 350 düzenli, bin ile 2 bin arasında da gönüllü düzensiz kuvvete sahip olduğunu aktarmaktadır.⁸¹ Tauber, Arapların ordu mevcudunu 25 bin askere çıkarmayı planlarken sadece 8 bin askerin toplanmış olduğunu belirtmektedir.⁸² John McHugo, feminist önder Nazik el-Abid'in de aralarında bulunduğu az sayıda kadından başka Arap kuvvetlerinin 4 bin 500'den az olduğunu,⁸³ Rogan, Arap kuvvetlerinin 2 bin kişi olduğunu,⁸⁴ Şefik Bey ise Arap kuvvetlerinin 3 bin civarında olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Farklı kaynakların verdiği farklı rakamlara bakıldığında Arapların sahip olduğu kuvvetin 2 bin ila 4 bin arasında bulunduğu makul görünmektedir.

Erkân-ı Harbiye Reisi Yusuf el-Azm'in komutasında Şam'ın 25 kilometre batısındaki Anti-Lübnan dağlarındaki Meyselûn geçidinde Fransızların 24

⁷⁸ Allawi, *a.g.e.*, s.352.

⁷⁹ Khoury, *a.g.e.*, s.97.

⁸⁰ Antonius, *a.g.e.*, s.308.

⁸¹ Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.183.

⁸² Tauber, *a.g.e.*, s.212.

⁸³ John McHugo, *Syria A Resent History*, (New York: The New Press 2015). Nazik el-Abid 1898'de zengin bir Şam ailesinin kızı olarak dünyaya gelmiş, 1919'da Şam'ın Işığı adlı Şam'ın ilk kadın teşkilatını ve aynı adla bir dergi kurmuştur. King-Crane Komisyonu'nu karşılayanlar arasında bulunan Suriyeli kadınlardan müteşekkil bir heyetin liderliğini de yapmıştır. 1922'de Şam'ın Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni kurmuş ve ölümüne kadar kadın çalışmalarını sürdürmüştür. Bkz. Nikki Keddie, *Women in the Middle East: Past and Present*, Princeton: Princeton University, 2007, s.96. www.pbs.org/pov/thelightinhereyes/syrian-women-making-change-past-and-present.

⁸⁴ Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (İstanbul: Pegasus Yayınları 2017), s.194.

⁸⁵ M. Güztoklusu, *a.g.e.*, s.216. Provence, o sırada 29 yaşında olan ve Faysal ile İngilizlere bağlılığıyla bilinen Sultan el-Atraş idaresindeki Dürzi kuvvetlerinin Meyselûn'a yetişememiş olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, (Austin: University of Texas Press 2005), ss.45, 49.

Temmuz sabahı saat 5'te başlayan saldırıları üzerine muharebe başlamış ve altı saat sürmüştür. Muharebe sonunda Suriyeliler Fransızlar karşısında yenilgiye uğrarken 36 yaşındaki Yusuf el-Azm de şehit olmuştur.⁸⁶ Şam'da kalanlar arasında bulunan Mustafa Satı Bey, savaş hakkındaki duygu ve düşüncelerini hatıralarında şöyle aktarmaktadır: *"Savaşa dair detaylar gelmeye başladı. Bizim ordumuz ve Fransızların teçhizatlarına dair bilgim dolayısıyla zaferden pek ümidim olmasa da askeri haysiyetimizin korunması için neticenin mümkün olduğu kadar belirsiz kalmasını temenni ediyordum. Fakat saat onda ordunun yenildiği ve cephenin yarıldığı haberi geldi. Yusuf el Ezma (Savaş Bakanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanı) öldürülmüştü. Ben 'Hayır, el Ezma Maysalun'da intihar etti' dedim. Gerçek bir şehit!"*⁸⁷ Tarafların kayıplarına ilişkin görüşler muhtelifdir. Khoury, Arap kayıplarının sayısının 150, yaralı sayısının ise 1500 olduğunu; çoğunluğunu Cezayirli ve Senegalli askerlerin oluşturduğu Fransız kayıplarının 42 ölü, 150 yaralı olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ Zeine, Fransızların kaybının 52 ölü, 200 yaralı olduğunu;⁸⁹ Tauber, Arapların 1200-1500 ölü, 400 yaralı; Fransızların ise 42 ölü, 152 yaralı olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Şefik Bey ise Arapların 400 şehit verdiğini ifade eder.⁹¹

Meyselün galibiyetinden sonra Fransızlar 25 Temmuz'da Şam'a girerek 9 bin askeri burada konuşlandırmış, 23 Temmuz'da işgal edilen Halep'te ise 18 bin asker bırakılmıştır. Bölgede sıkıyönetim ilan edilerek tutuklamalara

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

⁸⁶ Khoury, *a.g.e.*, s.97; John D. Grainger, *Suriye İçin Savaş 1918-1920*, çev. Özer Bostanoğlu, Tarih Kuram Yayınları, İstanbul, 2013, s.284; Gelvin, *a.g.e.*, s.115-116; Tauber, *a.g.e.*, s.218; Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s.183; Tibawi, *a.g.e.*, s.218; A. H. Hourani, *Syria and Lebanon A Political Essay*, (Oxford University Press 1954), s.54; Provence, *a.g.e.*, s.49. Yusuf el-Azm'ın adı Beyrut-Şam yolu üzerinde bir mahalleyle verilmiş ve 24 Temmuz Meyselün direnişi, her yıl kutlanmaya başlanmıştır. Bkz. Khoury, *a.g.e.*, ss.380, 474.

⁸⁷ Rogan, *a.g.e.*, s.195.

⁸⁸ Khoury, *a.g.e.*, s.97.

⁸⁹ Zeine, *a.g.e.*, s.183.

⁹⁰ Tauber, *a.g.e.*, s.218.

⁹¹ M. Güztoklusu, *a.g.e.*, s.216.

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

başlanılmış, Şam'daki Arap milliyetçileri bugünkü Ürdün ve Filistin topraklarına kaçmıştır.⁹² Fransızlar, direnişin gücünü tümüyle kırmak amacıyla Suriye'yi küçük idari birimlere ayırarak manda yönetimi altında bölgede beş devlet kurmuştur. 1 Ağustos 1920'de merkezi Beyrut olan Büyük Lübnan Devleti,⁹³ 31 Ağustos 1920'de merkezi Lazkiye olan Alevi Devleti,⁹⁴ 1 Eylül 1920'de merkezi Halep olan Halep Devleti ile Ekim 1920'de merkezi Şam olan Şam Devleti, Aralık 1920'de merkezi Süveyda olan Dürzi Devleti.⁹⁵ İskenderun'da ise özerk bir yönetim kurulmuştur.⁹⁶

Meyselûn Muharebesi'nden sonra Fransızlara karşı direniş esasen İbrahim Henanu önderliğinde Halep ve Şeyh Salih el-Ali önderliğinde Lazkiye civarında devam etmiş, merkez Şam'da direniş hareketi tamamen bastırılmıştır. Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra ise Türklerin yardımlarından mahrum kalan direniş hareketi kısa bir zaman içinde sona ermiştir. 1921 yılı sonbaharında sürgünlere af çıkması üzerine çoğu milliyetçi lider Şam'a dönmüş ve Fransızlara karşı 1922 yılı baharında direniş hareketi (Nisan Olayları) yeniden diriltilmişse de sert bir biçimde bastırılmıştır. Nisan Olayları'ndan iki ay sonra ise, 24 Temmuz 1922'de, Suriye'de Fransız manda idaresi Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmış ve 1925 Büyük İsyan'ına kadar Suriye'de Fransızlara karşı etkili bir direniş hareketi geliştirilememiştir.

Tartışma ve Sonuç

Her ne kadar Faysal ve çevresi İngiliz taraftarlığını son ana kadar terk etmemişse de Suriye direnişçilerinin talebi, bilhassa Faysal-Clemenceau

⁹² Khoury, *a.g.e.*, s.98; Longrigg, *a.g.e.*, s.102.

⁹³ Lübnan devletinin bayrağı Fransız bayrağı olup ortasında beyaz kısmında bir servi resmi bulunmaktadır. Bkz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Teşrin-i evvel 1336 [Ekim 1920], s.1.

⁹⁴ Tavakkalna, nüfusunun 300 bini geçmediğini belirtmektedir. M. Said Tavakkalna, *Suriye ve Lübnanda Fransanın İşi Ne!*, (İstanbul: 1945), s.7.

⁹⁵ Tavakkalna nüfusunun 50 bin civarında olduğunu belirtmektedir. Bkz. aynı yer.

⁹⁶ Fromkin, *a.g.e.*, s.475; Khoury, *a.g.e.*, ss.57-59; Umar, *a.g.e.*, ss.454-463; Tavakkalna, *a.g.e.*, s.10.

anlaşmasından sonra Bağımsız Büyük Suriye Devleti'nin kurulması olmuştur. Yaklaşık 6 ay gibi kısa bir ömrü olan Bağımsız Büyük Suriye Devleti'nin başına bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçilerinin neden İngiliz taraftarlığı aşıkâr ve Fransızlarla bir anlaşma yapmış Faysal'ı kral seçmiş oldukları ise ilk elden “gelenek” ile açıklanabilir görünmektedir. Kanımızca esas soru ise Bağımsız Büyük Suriye Devleti talebinin ne kadar gerçekçi olduğudur. Belli bir toprak bütünlüğü ve sürekli halk/millet varlığına sahip dönemin Suriye bölgesine bakıldığında, teorik ve pratik düzlemde bir devlet olabilmek için lüzumu elzem üç temel unsurdan biri olan “egemenlik”ten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dahası, Suriye'deki direniş süreci, dönemin Suriye'sinde bu egemenliğin sağlanabileceği maddi ve manevi birikimin ve iç-dış koşulların bulunmadığını da göstermiştir.

20. yüzyılın başında Anadolu ve Suriye'deki mücadelenin amacı, bölgenin işgalciler lehine şekillendirilmesini önlemektir. Ne var ki bu mücadelede Suriyeliler mağlup olurken ilk büyük zaferi Türkler kaydetmiştir. İki mücadelenin farklı şekilde sonuçlanmasının sebebi, en başta, altı yüz yıllık Osmanlı devletinin merkezî unsurlarını temsil eden Türk milli mücadelecilerinin – yaşanan her türlü sıkıntı ve imkânsızlığa rağmen – sahip bulunduğu köklü maddî-manevî birikim ve imkândan Suriyelilerin yoksun olmasıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin kumandanından, zabıt ve erine mevcut askerî gücünün niceliksel ve niteliksel olarak ana gövdesi Anadolu'dadır. Suriye bölgesinin sahip olduğu güç ise baş ve gövdeden ayrılmış uzuv derekesindedir.

Bilindiği gibi Dünya Savaşı'nın akabinde İtilaf güçlerinin işgaline karşı Türk milli mücadelesi çok erken bir tarihte Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sadece günler sonra başlatılmıştır. 5 Kasım'da Kars Milli İslam Şûrası, ardından yurdun dört bir yanında Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetleri kurulmaya başlanmış ve bu cemiyetlerin ortak talebi

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

İtilaf güçlerinin işgaline karşı tam bağımsızlık olmuştur. Kuva-yi Milliye, akabinde TBMM çatısı altında bir araya gelen ve birbirinden farklı görüş ve siyasi eğilimlere sahip milli mücadeleçiler tek bir şiar etrafında -“Ya istiklal ya ölüm”- birleşebilmiştir. Oysa görüldüğü gibi Şam Hükümeti -her ne kadar bir bağımsızlık vaadi söz konusu olmuşsa da- esas itibarıyla bir İngiliz tasarımı olarak zuhur etmiştir.

İki mücadele sürecinde de kongreler etkin olmuştur. Suriye Genel Kongre’sinin sonuç bildirisinin yayımlanmasından 20 gün sonra 23 Temmuz 1919’da Anadolu’da Erzurum Kongresi toplanmıştır. Erzurum Kongresi’nin ana esasları 4 Eylül’de toplanan Sivas Kongresi’nde genişletilerek teyit edilmiştir. Ne var ki, Anadolu Kongrelerinin kararları Suriye Genel Kongresi’nin aldığı kararlardan bir hayli farklıdır. Anadolu kongreleri esasta milli irade vurgusu ve kayıtsız şartsız manda rejiminin reddine dayanırken, Suriye Genel Kongresi’nde milli irade söz konusu edilmeyen, açıkça Amerika ya da İngiliz mandaterliği kabul edilmiş; İngiltere’nin baş müttefiki olmasına rağmen işgalci kuvvet olarak yalnız Fransa görülmüştür.

Türk milli mücadele tarihinin Kuva-yi Milliye oluşumunu anımsatan bir süreçle, Suriye’nin İngilizler tarafından boşaltılıp Fransızlarca işgal edileceği kararı üzerine mitingler yapılarak silahlı direniş hareketi teşkilatlandırılmıştır. Ne var ki Kuva-yi Milliye güçlerinin tüm işgalcilere karşı bağımsızlık yolunda başlattığı bu mücadelenin Suriye’deki muhatabı yine yalnız Fransızlar olmuştur. Görülmektedir ki, Suriye direnişinin temelleri esasen Fransız karşıtlığı üzerine inşa edilmiştir; emperyalizm karşıtlığı üzerine değil. Öte yandan Suriye direnişi farklı bölgelerde ve esasen birbirinden bağımsız cereyan etmiştir. Türk milli mücadelesi ise dağınık halde bulunan silahlı kuvvetleri bir çatı altında birleştirmeyi başararak düzenli bir ordu kurmaya muvaffak olabilmektedir. Merkezileştirmeyi gerçekleştirdiği oranda başarılıdır.

Suriye siyasi ricalinde, bağımsızlık taraftarı ve Türklerle temasta olan el-Ahd ve el-Fetat içinde dahi bölünme yaşanırken, İngiliz ve Amerikan taraftarı, aynı zamanda Fransızlarla uzlaşmayı savunan bir kesim de var olabilmıştır. Türk İstiklal Harbi ise herhangi bir büyük ya da küçük devlete her ne şekilde olursa olsun güvenilerek başlatılmamıştır. Bu nedenle Türk milli mücadeleleri arasında siyasi görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen, “bağımsızlık” talebi etrafında yekvücut bir vaziyet alınabilmıştır. Suriye direnişi, bu çok başlı ortamda güçlü bir liderliğe de sahip olamamıştır. Bazı fikir ayrılıklarına rağmen Mustafa Kemal Paşa Türk milli mücadelesinin başından sonuna etkili bir liderlik sergilemiş, BMM -kimi eleştirilere rağmen- bu liderliği savaşın sonuna dek desteklemiştir.

Meyselün muharebesi, Suriye direnişinin halkı ne kadar seferber edebilmiş olduğu hakkında da oldukça fikir vericidir. Oysa Türk İstiklal Harbi askerlerle birlikte kadın, çocuk, ihtiyar, genç topyekûn bir halk savaşı halinde gelişmiştir.

Türkler, mücadelenin mali kaynağını iç gelirlerden başka eşitler arası bir ilişki çerçevesinde başta Sovyet yardımından -ve ayrıca Hint, Mısır, Azerbaycan, Afganistan, Trablusgarp Müslümanlarının yardımlarından- sağlarken, Şam hükümetinin bütçesini İngiltere oluşturmuş ve karşılamış, Suriyeliler Fransa’yla Türklerin yardımından başka yine İngiltere’nin sağladığı silahlar sayesinde mücadele etmiştir. Bütün bu şartlar altında aslında Suriyeliler, İngiltere’nin Merkezî Ortadoğu’ya ilişkin projesinin ve bu proje münasebetiyle yaşanan emperyalistler arası çekişmenin dışına çıkamamış, I. Dünya Savaşı’ndan sonra egemen bir devlet kurmaya muvaffak olamamıştır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

KAYNAKÇA

Abdülkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebîler Meselesi*, (Ankara: Cedit Neşriyat 2010).

Abdülkerim Rafiq, “Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1926”, çev. Sabahattin Samur, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Şubat 1994, sayı: 88.

Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2017).

Ali A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, çev. Hakan Abacı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2014).

Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetler*, (İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları 2007).

Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbi’nde Suriye Hatıraları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2003).

Ali Gökçem Özdem, “Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, cilt X, Elazığ 2016, S: 2.

Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi 2010).

Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Rü’yet Olunan Mesele-i Siyasîye Hakkında İzahat Arap İhtilali ve Şam Mahkemesi, günümüz türkçesine çev. Cahit Kayra, (İstanbul: Yeditepe Yayınları 2008).

Anadolu’da Yeni Gün, 22 Teşrin-i evvel 1336, s.1.

“Balfour Declaration”, *Encyclopædia Britannica*, www.britannica.com/event/Balfour-Declaration.

Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi III. Cilt Irak-İran Cephesi 1914-1918, 1’nci Kısım, (Ankara: Genelkurmay Basımevi 1979).

Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direniş (1919-1922)

Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*, çev. Feray Coşkun, (İstanbul: Doğan Kitap 2017).

Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, (İstanbul: Metis Yayınları 1999).

Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, (England: Frank Cass 1995).

Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, çev. Halit Özkan, (İstanbul: Klasik Yayınları 2005).

“Eski Türkiye Yeni Türkiye”, *Milli Nevsal*, (İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi 1338).

Eugene Rogan, *Araplar Bir Halkın Tarihi*, (İstanbul: Pegasus Yayınları 2017).

George Antonius, *The Arab Awakening The Story of The Arab National Movement*, (New York: Capricorn Books Edition 1965).

Gülbadı Alan, “Amerikan Board Okullarında Yürütölen Misyonerlik Faaliyetleri”, *Journal of Islamic Research*, 2007, S: 20, ss.464-465.

H. Hourani, *Syria and Lebanon A Political Essay*, (Oxford University Press 1954).

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Mart 1336.

Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslâmcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999).

<http://www.syrianhistory.com/en/pages/syrian-ministers-of-foreign-affairs>.

<https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Probabilistic/Population/>
Erişim 16 Nisan 2017.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Işıl Işık Bostancı, “Suudi Arabistan Krallığının Resmen İlan Edilmesi”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Temmuz 2003, S: 2.

İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, 1981, XIV/3.

İskender Gökalp ve François Georjeon, *Kemalizm ve İslâm Dünyası*, çev. Cüneyt Akalın, (İstanbul: Kaynak Yayınları 2007).

İsmail Şahin, Cemile Şahin, İsmail Şükür, “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2015, Number 38, Autumn II.

James L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, (California: University of California Press 1999).

John D. Grainger, *Suriye İçin Savaş 1918-1920*, çev. Özer Bostanoğlu, (İstanbul: Tarih Kuram Yayınları 2013).

John McHugo, *Syria A Resent History*, (New York: The New Press 2015).

Kadir Kasalak, “Suriye’de Manda Yönetiminin Kurulması ve Türkiye’ye Etkisi”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Temmuz 2006, S: 2, 69-83.

Karol Sorby, “Arab Nationalism After the Young Turk Revolution (1908-1914)”, *Journal of Asian and African Studies, Bratislava*, 2005, Vol. 14.

Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyan Ettik?*, çev. Halit Özkan, (İstanbul: Klasik Yayınları 2006).

L. Tibawi, *A Modern History of Syria*, (London: Macmillan St. Martin’s Press 1969).

M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2008).

Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922)

M. Said Tavakkalna, *Suriye ve Lübnanda Fransanın İşi Ne!*, (İstanbul: 1945).

Margaret Pope, *ABC of Arab World*, (London: The Socialist Book Centre Ltd. 1946).

Mehmet Davulcu, Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920), T.C. AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, (University of Texas Press Austin 2005).

“Middle East”, *The Encyclopedia Americana International Edition*, Volume 19, 1979 Americana Corporation USA, pp.71.

Mohammad A. Tarbush, *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*, (Boston: 1982).

Mohammed Y. Muslih, *The Origins of Palestinian Nationalism*, (Colombia University Press 1988).

Murat Güztoklusu, Özdemir Bey’in Filistin-Suriye *Kuvva-i Milliyesi ve El-cezire Konfederasyonu*, (İstanbul: Bengi Yayınları 2010).

Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2008).

Nikki Keddie, *Women in the Middle East: Past and Present*, (Princeton: Princeton University 2007), www.pbs.org/pov/thelightinhereyes/syrian-women-making-change-past-and-present.

“Nuri as Said”, <https://www.britannica.com/biography/Nuri-as-Said>

Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, haz. Ali Akyıldız-Zekerriya Kurşun, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2015).

Osmanlı Belgelerinde Suriye, (İstanbul: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:129 2013).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

Hadiye YILMAZ ODABAŞI

Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2004).

Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, çev. Şerif Erol, (İstanbul: Sabah Kitapları 1996).

Peyam-Sabah, 25 Temmuz 1336.

Philip S. Khoury, *Syria and The French Mandate The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, (New Jersey: Princeton University Press 1987).

Remzi Kılıç, “Irak ve Suriye’nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu”, *Türk Kültürü*, Ocak 2000, sayı: 441.

Roderic H. Davison, “Where is the Middle East”, *Foreign Affairs An American Quarterly Review*, July 1960, ed. Hamilton Fish Armstrong, January 1 1960, Vol. 38 No. 4.

Sadiye Tutsak, “Milli Mücadele Yıllarında Suriye’deki Gelişmelerin Güney Cephesine Etkisi ve Ankara Hükümeti Açısından Önemi-I”, *History Studies*, July 2014, Volume 6 Issue 4.

Selim Sezer, *Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Tartışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Suriye Siyaseti*, T.C. Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Sina Akşin, “Turkish-Syrian Relations in the Time of Faisal (1918-20)”, *Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara 1986.

Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon under French Mandate*, (Oxford University Press 1958).

Ş. Tufan Buzpınar, “Suriye”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2009).

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları 2007).

Tasvir-i Efkâr, 24 Kanun-i evvel 1335.

Tasvir-i Efkâr, 27 Kanun-i sâni 1336.

Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, cilt II, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları 1998).

Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, (İstanbul: Arba Yayınları 1991).

Vakit, 24 Temmuz 1336

Vakit, 9 Şubat 1336

William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Agora Kitaplığı 2008).

“Yeni ve Eski İslam Hükümetleri Hakkında Malumat”, *Milli Nevsal*, (İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi 1338).

Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev. Emrah Akbaş, (İstanbul: Gelenek Yayınları 2003).

-----, *The Struggle for Arab Independence*, (Khayat’s Beyrut 1960).

Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, (İstanbul: İrfan Yayınevi 1992).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
173-209

The Ottoman's Burden: Orientalist Influences on Cenap Şahabettin's Travelogues^(*)

Osmanlı'nın Yüğü: Cenap Şahabettin'in Seyahat Mektuplarında Oryantalist Etkiler

Uygar AYDEMİR^(**)

Abstract

This paper is about the depiction of the "East" and the representations of the "Easterners" in the works by Ottoman author Cenap Şahabettin. Cenap was not only an intellectual but also a representative of the state bureaucracy. After finishing his education in Istanbul and Paris, Cenap became a dermatologist, and was appointed public health officer in Egypt, and consequently in Iraq. Cenap's works on the Arab lands were published when the Ottomans were trying to adapt a modernist colonial approach towards their provinces, as opposed to their older governing practice. Paradoxically, although the Ottoman Empire placed itself among European states, it fell into a dichotomy by conceding the prejudices many European intellectuals had towards the "East". The Ottomans overcame the paradox of seeing themselves both as hard-working, powerful, constitutionalist "Westerners", and lazy, weak, despotic "Easterners", by projecting the second set of adjectives onto their provinces. Cenap wrote that people of the "East" deserved despotic rulers, since they lacked the ability to reason freely. Besides using the discussion of Eastern despotism to legitimize the

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
211-225

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 25.09.2018

Kabul Tarihi: 26.10.2018

(*) This article is based on the author's Master of Arts thesis' "Cenap Şahabettin'in Seyahat Mektuplarında Oryantalist Etkiler."

(**) Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, uygar.aydemir@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3972-2380>

Ottoman presence in the area, he also mentioned the economic backwardness of the Easterners, and concluded that they needed to be modernized, but lacked the means to do so. Cenap asserted that western countries were not good candidates for modernizing the region. He cleverly notes down the developments brought by the Ottomans and emphasizes that Ottomans were not only the sole proper candidate for modernizing them, but also a good one. Nourished by the works of Edward Said, Ussama Makdisi and Jale Parla, the paper takes a semiotic approach in evaluating Cenap's works, and compares Cenap's attitude with that of the western travelers, attempting to provide a broader picture.

Keywords: Cenap Şahabettin, Orientalism, Ottoman Empire, Travelogues, Literature and society.

Özet

Bu makale, Cenap Şahabettin'in eserlerindeki "Doğu" tasviri ve "Doğulu" temsilleriyle ilgilidir. Cenap yalnızca bir entelektüel değil aynı zamanda Devlet bürokrasisinin bir temsilcisiydi. İstanbul ve Paris'te gerçekleştirdiği tıp eğitimiyle cilt doktoru olan Cenap, önce Mısır'a sonra Irak'a görevli olarak atandı. Cenap'ın Arap toprakları üzerine olan eserlerinin basılması, Osmanlıların asırlardır süren hükümet etme anlayışlarının yerini o bölgede modernist hükmetme yöntemlerine terk ettiği zamana denk geldi. Osmanlılar kendilerini bir Avrupa devleti olarak görürken Avrupalıların onlara yönelttiği iktidar içeren oryantalist bakışı onlar da kendi doğularına yönelttiler. Avrupalı seyyahların eserlerinde sıklıkla görülen Avrupalıların çalışkan, güçlü, anayasal olmalarına karşın "Doğuluların" tembel, zayıf, despotik oldukları yönündeki bakışı içselleştirerek bunun içsel bir paradoksa dönüşmesi tehlikesine karşın ikinci grup sıfatı kendi taşralarına yönelttiler. "Doğuluların" mantıklarını özgürce kullanmadıkları için despotik hâkimleri hak ettikleri ve Doğu despotizmi tartışması Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Bunların yanı sıra bölgenin iktisadi geri kalmışlığı, Cenap'ın gözlemlediği yer ve insanların modernize edilmesi gerektiği sonucuna varmasını sağlamıştır. Bu modernizasyon projesi için bölgenin yerel insan kaynaklarının yeterli olmadığı, batılıların da bu iş için iyi bir aday olmadıklarını savunan Cenap, Osmanlıların bölgede gerçekleştirdiği gelişmeleri sayarak Osmanlıların bölgeyi

modernize etmek için uygun ve iyi bir aday olduğunu vurgulamıştır. Edward Said, Ussama Makdisi, Jale Parla gibi yazarların eserlerini kullanan bu makale, Cenap'ın eserlerine semiyotik bir yaklaşımda bulunarak Cenap'ın tavrını batılı seyyahlarla kıyaslayarak genel bir resim çizmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cenap Şahabettin, Oryantalizm, Osmanlı Devleti, Seyahatnameler, Edebiyat ve toplum.

Introduction

Throughout the nineteenth century but particularly towards the period's end, Europeans saw the Ottoman Empire as an increasingly troublesome polity. This was because of the Ottoman Empire's mediate position between colonizing powers and the colonized dominions. On the one hand, the Empire was too large to be swallowed by colonization completely at once, and it was indeed still powerful enough to resist a wholesale colonization. On the other hand, the Ottoman Empire's sudden collapse could bring disorder in the Middle East, and particularly the dissolution of Ottoman power and state in the Balkans was dreaded to cause a great war. The definition by the Europeans of the Ottomans as a non-western despotism and that this troublesome despotism was not able to progress, had become an image that the Ottoman intellectuals tried to prove wrong insistently in their writings in a number of ways especially during the nineteenth century. Seeing their own people from the point of view of an orientalist colonizer was one of such ways. This article attempts to make a textual analysis of Cenap Şahabettin's travelogues in order to exemplify one such view.

Literature Review

The debate on orientalism has been studied and broadened from a wide variety of perspectives in the last half a century. From within these debates, the issue of Ottoman orientalism has been discussed from several viewpoints over the last two decades but can be considered still quite

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
211-225

novel. Among important articles that have appeared so far in international journals, which choose their topic particularly as Ottoman orientalism, three will be mentioned in order to set the theoretical framework of this paper. The first article, which was published in the year 2000, was written by two German historians of Ottoman studies, Christoph Herzog and Raoul Motika, named “Orientalism Alla Turca: Late 19th / Early 20th Century Ottoman Voyages into the Muslim Outback”.¹ Although it was not very detailed from a theoretical perspective, this article was important because it drew the attention to the orientalist discourse used not against but by the Ottomans.

The second article was written by Selim Deringil, bearing the title “They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”.² Deringil evaluated in his article the Ottoman government before and after the Tanzimat regulations, which marked the beginning of accelerated Ottoman modernization, from a perspective of Ottoman statesmen’s relation with Ottoman subjects. The article also discussed what kind of rupture was experienced with the centralizing activities after the Tanzimat. Deringil stated that the transition between the two periods could be formulated as the elite’s gradually distinguishing itself from the common people. He wrote that a sign of the broken ties between the state and the people became apparent in especially during Sultan Abdülhamit II’s reign (1876-1908). Deringil also gave an example to this change in attitude towards the people, by asserting that while propagating Islamic solidarity to the citizens of the state against Christian invaders, they did not distinguish their citizens any more as Christians and

¹ Christoph Herzog and Raoul Motika. “Orientalism “alla turca”: Late 19th / Early 20th Century Ottoman Voyages into the Muslim ‘Outback’ ”, *Die Welt des Islams*, 2000, 40 (2), 139-195.

² Selim Deringil. ““They Live in a State of Nomadism and Savagery’ : The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”, *Comparative Studies in Society and History*, 2003, 45 (2), 311-342.

Muslims. They only viewed them as resources on material basis, such as taxpayers, farm owners, merchants, etc.³

Deringil ends his article by claiming that the Ottomans, who felt the threat of being colonized by France and England, used their enemies' weapons against them in order to prevent being colonized.⁴ They tried to demonstrate that they were not powerless, that they were actually sufficiently civilized, and that they were able to modernize the communities who were in the periphery of Ottoman lands; and thus orientalized Ottoman subjects in this way.

Ottoman Empire's position vis a vis European powers is discussed in Ussama Makdisi's article "Ottoman Orientalism" in a more detailed manner.⁵ When Makdisi approached the condition of the Ottomans in the second half of the nineteenth century, he evaluated the state's relation with Europe in the context of colonialism. Makdisi drew the following conclusion in regard to Ottoman orientalism: "It discredited Western representations of Ottoman indolence by contrasting Ottoman modernity with the unreformed and stagnant landscape of the empire. In effect, it de-Orientalized the empire by Orientalizing it".⁶ Makdisi stated that the situation, in which the West saw itself as not synchronous with the East, was also valid for the Ottomans in the same manner.⁷

Makdisi underlines that the notion of time remained at the heart of Ottoman modernization.⁸ Before, Istanbul saw itself as the center of the

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
211-225

³ Deringil, *ibid*, p.338.

⁴ Deringil, *ibid*, p.341.

⁵ Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, (2002), 107 (3), pp.768-796.

⁶ Makdisi, *ibid*, p.773.

⁷ Makdisi, *ibid*, pp.771-72. Makdisi borrows the anthropologist Johannes Fabian's notion of "denial of co-evalness" concerning the dimension of time in the power relation established between colonizer Europe and the colonized.

⁸ Makdisi, *ibid*, p.771.

caliphate, which was regarded as an *upper* level than the rest of the Empire. However, now, being imagined as the most modernized city, it saw itself *ahead* and *forward* of the rest of the Empire. This way, while becoming moderns, Ottomans, actually, became orientalists. This last statement can be proven true in Cenap Şahabettin's travelogues, which will be examined in the following section.

Cenap Şahabettin's Travelogues

Cenap Şahabettin was an Ottoman poet who used new forms in poetry inspired by contemporary French literature. He had been educated as a dermatologist, and he was not a prominent figure in politics, but as an Ottoman health officer, he went to Egypt, Iraq and Syria, which were parts of the Ottoman Empire at the time.⁹ Since he was an officer in these countries appointed by Istanbul, he saw himself, and also was regarded by local people as someone that represented the state. Therefore, his observations are important in illuminating the late Ottoman elite's points of view about its Arab lands and people.

Cenap Şahabettin's travelogues match this idea of Ottoman orientalism advocated by Herzog & Motika, Deringil and Makdisi at various levels. First of all, they are clearly orientalist from a semiotic perspective, which was based on binary oppositions, a concept Edward Said defined and described.¹⁰ When the orientalists draw an east/west sketch, the east part has such features as timelessness/inertia, nature/natural, childishness, lust for pleasure, etc, while the west is associated with timeliness/progress, culture/cultural, maturity, reason, etc. Many times, Cenap Şahabettin follows this diagram and what he does can be described as 'manifest orientalism'.

⁹ For biographical information on Cenap Şahabettin, see İnci Enginün, Cenap Şahabettin, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989); Saadettin Nüzhet Ergun, *Cenap Şahabettin: Hayatı ve Seçme Şiirler*. (İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi 1934).

¹⁰ The concept is present throughout Edward W. Said, *Orientalism*, (New York: Vintage Books 1979). See, for instance, Said, *ibid*, pp.234-239.

Other times, Cenap Şahabettin seems to be objective but his statements result in discriminating the oriental people from the western (and Istanbulite) ones. Such occasions can be described rather as 'latent orientalism'. Lastly, there are those occasions in which he undoubtedly transcends the discourse of orientalism. However, even there, his comments may be interpreted as part of an Ottoman imperialist discourse.

In fact, it may be considered inconvenient to seek for malevolence in his travelogues when Cenap Şahabettin explicitly expresses his benevolence and sympathizes with local people. Yet the crucial point here, and also in the discourse of orientalism in general, is not what oriental travelers say they are trying to do but what their text serves on a wider political framework albeit unintentionally. Well-intentioned texts may end up with reproducing binary oppositions, and serving the agenda of the colonizers. In Cenap's case, orientalist discourse is so embedded in his writings that even his literary definitions turn out to be discriminative and essentialist.

The first orientalist characteristic marked by Cenap Şahabettin is the orient's timelessness. While describing an event in the time he lives in, he constantly establishes links to the past and early Islamic Ages as if he can explain today's events via distant past.¹¹ Otherwise, he describes Arab lands as if nothing changed for centuries.¹² Cenap Şahabettin obviously has an eastern image in his mind and do not refrain using it frequently regardless of its accordance with reality. He also relates this timelessness to Arabs' love of the past, passivity and stagnancy. Although he does not necessarily use such expressions in order to defame the lands he visits and the people he meets, his intention does not stop his expressions forming an orientalist image of the Arab people.

¹¹ Anouar Abdel Malek discusses what kind of problems taking a golden age in the history of the colonized people by colonizer orientalists might bring in Anouar Abdel Malek, "L'Orientalisme en crise", *Diogenes*, 1963, 44 (4), 109-142.

¹² For instance, see Cenap Şahabettin. *Âfâk-ı Irak: Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar*, (İstanbul: Dergâh 2002), pp.66-67, 73.

In addition to timelessness, for Cenap, the East is a place that exists in the books. He gathered his knowledge about Egypt through French travelers. While approaching Alexandria on the ship and seeing the local porters climbing up the ship in order to carry the passenger's luggage, he identifies himself with Christopher Columbus approaching the new continent and the locals with American Indians attacking his ship.¹³ When he looks at the city of Baghdad, he does not see a landscape but a poem, and states, "Baghdad is not dead. In order it to be dead, it should get overdosed by poetry and love. This is the only way of killing Baghdad".¹⁴ For him, Egypt is the country of Alexander the Great, Amr ibn al-As, Sultan Selim I, and Cleopatra.¹⁵ On the other hand, there are some passages, in which he seems to be questioning this position. One such passage appears when he asks the lady in the hotel lobby in Alexandria about the touristic sites in the city. Although the lady's answer is thought-provoking, he does not make a comment afterwards, so the reader cannot be sure of what he is thinking about the lady's remark. The dialogue is as follows:

*"Madame, what historical sites are there to visit here?" Women's thick lips drew a smile of contempt: "Maybe a hundred thousandth time, I heard this question ... but I always give the same answer. This is not a dead city, but a flourishing and powerful city. Here, one should not look for architectural ruins, and abandoned stones. Those old buildings are not on the streets and squares, but in the pages of books."*¹⁶

The other feature mentioned about what orientalists assume the orient has is the oriental people's being close to nature as opposed to culture. In this sense, western travelers noted that the relationship of the Easterners

¹³ Cenap Şahabettin. *ibid*, p.56.

¹⁴ Cenap Şahabettin, *ibid*, p.91.

¹⁵ Cenap Şahabettin. *Hac Yolunda*. (Ankara: Ecdad Yayınları 1995), pp.61-62.

¹⁶ Cenap Şahabettin. *ibid*, p.89. All translations from Cenap Şahabettin's works are mine.

to the animals is different than that of their own. During his visit to the Ottoman Empire in 1850, Flaubert wrote that "Istanbul harbor is full of birds. You know that Muslims never kill them".¹⁷ In 1855, Gautier wrote that "animals in the land of Islam and people live in a friendly familiarity".¹⁸ At first glance, these kinds of observations appear positive. However, Christine Peltre, the author of *Orientalism in Art*, draws the attention to the fact that the Easterners' depiction with animals side by side is a common practice at that time. This way, they are seen in a state of nature that is closer to animals than to humans.¹⁹

These depictions in literature found almost equivalent representations in the art of painting. Harem women were accompanied by birds, gazelles, or leopards in the depictions. These depictions caused a perception of Easterners as lacking freedom, like animals in a zoo, thus strengthened the stereotypes about the Easterners. These descriptions were so widespread that prominent artists such as Édouard Manet and Alphonse Daudet parodied them. In addition, Peltre makes the point that European horses were usually portrayed plain but there emerged a tradition of painting Arabian horses with henna or a variety of bead-like "Eastern" ornaments, so even the animals were orientalized.²⁰

In a similar manner, Empire's Arab subjects are represented along with animals in Cenap Şahabettin's travelogues. In this regard, nature and naturalness are used in antagonism with culture and rationality. Cenap Şahabettin does not have to make this comparison and reach the conclusion of being natural means being irrational. It is enough to see him describing orient close to nature for awakening orientalist fantasies of his predecessors.

¹⁷ Gustave Flaubert, *Lettres d'Orient: De Mémoire*, (Bordeaux: L'Horizon chimérique 1990), p.257.

¹⁸ Quoted in Christine Peltre, *Orientalism in Art*, (Paris: Editions Terrail/Edigroup, 2004), p.98.

¹⁹ Peltre, *ibid*, p.99.

²⁰ Peltre, *ibid*, pp.100-101.

In a passage in his book, *Âfâk-ı Irak* [*Horizons of Iraq*] (1914), Şahabettin depicts the animals in harmony with nature. He describes the region in its entirety with its animal and human residents, thus strengthens the sense that they are all products of the same place and the same natural environment. He starts recounting animals from camels and goats, to dogs, chickens and pigeons, but then without distinction, he continues describing the landscape as filled with women, and dark and sick Arab children. Their houses are likened to beavers' dens, their smiles to cliffs, faces to a mask of leather.²¹ But still, they deserve pity out of their poverty, which is another common characteristic of orientalist discourse, paving the way to invoke mercy and desire to help them. A passage from his book "Letters from Europe" (1915) would illustrate the sharp contrast:

*"I like to navigate freely on the streets of Europe. One breaths in ideas out there on the boulevards of Europe. There, effort and money are spent on intelligence more than on anything else. While passing through a major boulevard, one will receive immense knowledge and wisdom without ever entering a classroom. The ideas and hidden feelings flow from the center towards the margins of a street, from the eyes to the shops; intelligence is exchanged even between the eyes of the Europeans. Your soul takes a bath of humanity there."*²²

Once this state of naturalness in the East is established, Cenap criticizes when he sees a contrasting image. When he went to a garden near Alexandria, which was architecturally designed, he found it unnatural, something that did not fit in his understanding of the East.

"In the garden existed the entire science and the entire ornaments. There was nothing natural and real. There, they cut trees to make a line, broke them, colored them as they wished. They gave a geometric shape to the

²¹ Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak*, pp.72-73.

²² Cenap Şahabettin, *Avrupa Mektupları*, p.107.

branches. They contorted and distorted the nature. [...] Fortunately, the engineers of this insane garden did not try to change the smell of flowers. Here, it was the only natural thing."²³

A common trend in the oriental travelogues is that the East appears as a land of oppositions.²⁴ This point emphasizes East's position as being beyond common reason and experience (common, being western, of course). Cenap also sees Cairo as such:

*"On the one hand, there are the most ostentatious ornaments and extravagance; on the other hand, there are poverty and misery in the most heart-rending scene. Now you see a naked beggar to be felt mercy, but he shows in his attitude and gestures such a solemnity that you think he is dressed up as a beggar just for a change in fashion. [...] This town that is formed by a large collection of opposites today, was it not the most beautiful city of old times in various stories?"*²⁵

Representing people as if they are childish would surely imply that they needed to be protected, and this representation is frequently done by Cenap Şahabettin. According to Cenap, Arab people are childish in the sense that they are always in a playful mood, and are always in the realms of imagination and dreams, rather than living in the actual life. He strengthens this image by defining the oriental people as addicted to their pleasures.²⁶ Indolence, comfort, scent, inebriation are the common words he uses. He does not use these words alone but with the words 'oriental'.

On the other hand, Cenap Şahabettin sometimes appears to transcend the orientalist discourse. For example, he writes that the Arabs have very good characteristics and a sharp intelligence. They have also preserved

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
211-225

²³ Cenap Şahabettin, *Hac Yolunda*, p.94.

²⁴ Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, (İstanbul: İletişim 2005), p.25.

²⁵ Cenap Şahabettin, *Hac Yolunda*, pp.81-83.

²⁶ Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak*, p.72.

their innocence and stayed pure from the undesired effects of modernity and technology.²⁷

This statement looks like an objection to orientalist discourse because it seems positive. However, such interpretations bear the danger of latent orientalism. Cenap Şahabettin in this statement still makes a distinction between the Arabs and civilized people. He may be labeling all eastern people innocent and this may seem positive, but positive discriminations are still discriminations. Being pure from modernity and technology basically means that they are distant from the positive sciences. This distance gives them a childish cuteness but also defines them as people that need to be helped and taught. This is why such argumentations are frequently accompanied by the statement of a modernizing mission. Edward Said asserts that many writers “saw the Orient as a locale requiring Western attention, reconstruction, even redemption”.²⁸ Additionally, Cenap Şahabettin thinks that Arab people are not dealing with politics and do not care for their land’s future. This statement becomes another touch on the timeless description of the oriental world.

Now, in this background of an East where its people need to be helped but cannot help themselves, Cenap introduces his solution. In his *Suriye Mektupları* [*Letters from Syria*] (1918), he talks about what the governor of Syria, Cemal Pasha, brought to the country. Cemal Pasha makes boulevards and brings teachers from Istanbul, and opens schools, etc. When he compares Cemal Pasha’s modernization to English modernization in Egypt, he finds the Ottoman version more humane and closer to local people and local culture.²⁹ This comparison makes it easier to understand his frame of mind. It is like how Alphonse de Lamartine, a 19th century French man of literature and a representative in the French Parliament,

²⁷ Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak*, pp.81-83.

²⁸ Said, *ibid*, p.206.

²⁹ Bâki Asiltürk, “Cenap Şahabettin’in Suriye Mektupları”, Unpublished MA thesis. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 1991), p.46.

uses the same discourse. Lamartine shows the Easterners as backward and powerless in order to incite and justify an action towards them, but also high in spiritual values in order to show an invasion favorable and desirable.³⁰

Likewise, Cenap Şahabettin distances the Arabs from Ottomans, rather from the Istanbul elite, and then reminds the responsibility of the Ottomans towards them, not forgetting to state that the English are not successful in bringing civilization to Arabs in Egypt or Iraq.³¹ There emerges the Ottoman burden. Cenap, in "Lettters from Syria", praises Cemal Pasha in length on his achievements in Syria, and implies that the orient does not need the West, but it needs the Ottomans. While the Western intervention to the East could endanger's the end of the orient, Ottomans could provide a peaceful transition.³²

Conclusion

In conclusion, in Cenap Şahabettin's books we see an author that is highly influenced by western orientalist ideas. He never became a representative in the Ottoman or in the Turkish Parliament. Therefore, it cannot be claimed that his ideas represented the official Ottoman discourse. However, once the classical Ottoman society is taken into account, all the government employees, from the smallest office holder to the grand vizier, the highest counsellor of the Sultan, they were all identified with the state. Besides, Cenap was an important intellectual figure especially in the topics concerning literature, which was the main field of expression for new ideas at the time that would become the drive behind the social change. Therefore, it would not be far-fetched to see his travelogues representing a state of mind that was present in the late years of the Empire.

³⁰ Parla, *ibid*, p.25, p.68.

³¹ Cenap Şahabettin, Âfâk-ı Irak, p.44.

³² Asiltürk, *ibid*, pp.46-50.

When this state of mind is analyzed, it can be deduced that Ottomans gradually adapted themselves to western colonial mind and saw the peripheries of the Empire as their colonies. Before the 19th century, they never called these lands as colonies or tried to apply homogenizing regulations, such as schooling. However, as they grew into seeing themselves as the representative of modernity in the East and Islam in the West, they tried to show that they were capable of modernizing the East and capable of showing the power and authenticity of Islam in the West. They hoped these two actions would provide them with the legitimacy to rule.

As the Ottoman Empire left its place in history to the Republic of Turkey, we see that the Republic inherited this understanding of modernism as orientalism. They dropped their claim in being an Islamic state, so they had to base their legitimacy only on being modernizers of the society. On the other hand, there was not a major Arab population in Turkey, or Arab lands to protect, also they had nationalist claims, and so they claimed to be modernizers of the Turkish society. Therefore, in the early Turkish Republic, we encounter observations on how backwards the Turkish society was and how wrecked Anatolia was, etc. In those years, being a ruler seemed to require being a colonizer of one's own people. This was what they understood of ruling, and it was what they inherited from the last decade of the Ottoman Empire.

BIBLIOGRAPHY

Anouar Abdel Malek, "L'Orientalisme en crise", *Diogenes*, 1963, 44 (4), 109-142.

Bâki Asiltürk, "Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları" ["Cenap Şahabettin's Letters from Syria"], Unpublished MA thesis, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 1991).

Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak: Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar* [*The Horizons of Iraq: Memories from the Red Sea to Baghdad*], Ed. Bülent Yorulmaz, (İstanbul: Dergah 2002).

-----, *Avrupa Mektupları* [*Letters from Europe*], Ed. Sabri Özcan San, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1996).

-----, *Hac Yolunda* [*On the Road to Hadj*], Ed. Belkıs Gürsoy, (Ankara: Ecdad Yayınları 1995).

Christine Peltre, *Orientalism in Art*, (Paris: Editions Terrail/Edigroup 2004).

Christoph Herzog and Raoul Motika, "Orientalism "alla turca": Late 19th / Early 20th Century Ottoman Voyages into the Muslim 'Outback' ", *Die Welt des Islams*, 2000, 40 (2): 139-195.

Edward W Said, *Orientalism*, (New York: Vintage Books 1979).

Gustave Flaubert, *Lettres d'Orient: De Mémoire*, (Bordeaux: L'Horizon chimérique 1990).

İnci Enginün, *Cenap Şahabettin*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989).

Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. (İstanbul: İletişim 2005).

Saadettin Nüzhet Ergun, *Cenap Şahabettin: Hayatı ve Seçme Şiirler*, (İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi 1934).

Selim Deringil, "“They Live in a State of Nomadism and Savagery”: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, 2003, 45 (2), 311-342.

Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, 2002, 107 (3): 768-796.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
211-225

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

A New Religion: Nationalism?

Aydın ERDOĞAN^(*)

Özet

Çoğu araştırmacıya göre din, insanlık tarihinin başlangıcına kadar eskiye dayanmaktadır. Bu noktada din, insanları etkileyen en önemli olgulardan biri olarak görülür. Dinin, insanlar üzerindeki bu etkisi mensuplarını ortak noktalarda birleştirir ve onlara bir kimlik verir. Fakat zamanla dinin, insanlar üzerindeki etkisinin azaldığı ve onun yerine milliyetçilik ve komünizm gibi akımların ön plana çıktığı bir dönüşüm görülmüştür. Batı toplumlarında bu dönüşüm daha erken dönemlerde başlarken Doğu toplumlarında ise bu süreç daha geç başlamıştır. Türkiye’de ise bu dönüşüm süreci Mustafa Kemal Atatürk ile başlamıştır. Bu makalede din ve milliyetçilik arasındaki etkileşimi incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda milliyetçiliğin, dinin yerini tutup tutmadığı sorusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Milliyetçilik, Batı Toplumu, Doğu Toplumu, Türkiye

Abstract

According to most scholars, religion dates back to the beginning of human history. That is to say, religion is seen as one of the most important facts affecting people. This influence on society unites their members in common points and gives them an identity. However, over the time, it would seem that religion has diminished its influence on people; instead, currents such as nationalism and communism have come in sight.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 17.09.2018

Kabul Tarihi: 27.10.2018

(*) T.C. İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi, aydinerdogan1992@hotmail.com.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2605-291X>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

In Western societies, the detachment from religion started early, whereas in Eastern societies, this process took longer time. In Turkey, this transformation has started with Mustafa Kemal Atatürk. This article will attempt to investigate the transaction between religion and nationalism. In this context, it will focus on the question whether nationalism could replace religion or not.

Keywords: Religion, Nationalism, Western Society, Eastern Society, Turkey

Giriş

Tarih sahnesine çıktığı ilk günden beri din, insan hayatını her alanda etkilemeyi başarabilmiştir. Dinin bu etkileme gücünü keşfeden belli zümreler, dini kendi çıkarları için kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin din üzerindeki kontrolü, dinin kötüye kullanılmasına neden olmuştur. Ortaçağda Haçlı Seferleri ve daha sonra denizasırlı keşiflerin yapılmasıyla birlikte insanlar, kilisenin egemenliğine başkaldırabilmiştir. Sonraki süreçte reform hareketleri ile birlikte kilisenin din alanındaki otoritesi zedelenmiş, Rönesans ile de akılcı fikirler ön plana çıkmaya başlamıştır. Önce Fransız ihtilali daha sonra da Sanayi Devrimi'nin etkisiyle dinin, toplum ve birey üzerindeki etki alanı gittikçe zayıflamıştır. Dinin etki alanının zayıflaması sonucunda ortaya manevi bir boşluk çıkmıştır. Bu boşluk ise, komünizm, milliyetçilik ve başka düşünce akımlarıyla doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece, artık topluluklar arası ilişkileri dinden ziyade milliyetçiliğin belirlediği bir döneme doğru geçilmiştir.

Bu yeni döneme geçilmesinin diğer nedenleri ise, dinsel niteliğe sahip olan dillerin terk edilip yerel dillerin tercih edilmesi ve entelektüellerin din yerine milliyetçilik gibi düşünceleri kitlelere dayatma çalışması gösterilebilir. Batı (Hristiyan) topluluklarında on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda başlayan bu süreç, Doğu (Müslüman) topluluklarında ise daha geç bir dönemde -yirminci yüzyılda- başlamıştır. Özellikle yirminci yüzyılda, Türkiye'de Mustafa Kemal, Mısır'da Nasır ve İran'da Rıza Pehlevi gibi liderler önderliğinde başlatılan milli uyanış çabaları ve millileştirme

süreçleri Müslüman kimliğinden ziyade milli kimliğin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda bu çalışma, ilk önce millet ve milliyetçilik kavramlarına değinecek, daha sonra bu kavramların tarihsel gelişimini irdeleyerek ele alacaktır. Çalışmanın devamında, din kavramı ve milliyetçiliğin yeni bir din veya dinin yerini tutabilecek bir olgu olarak ortaya çıkıp çıkmadığı tartışması üzerinde durulacaktır.

Millet ve Milliyetçilik Kavramları

Millet ve milliyetçilik kavramlarının net bir tanımının yapılması oldukça zordur. Milliyetçilik uzmanlarının belki de üzerinde uzlaştığı ender noktalardan biri de millet ve milliyetçilik kavramlarının ortak bir tanımının yapılamamasıdır. Bu noktada Walker Connor, söz konusu her iki kavramın bir “*terminolojik kaos*” içinde olduğunu belirtir. Connor’a göre bu terminolojik kaos çözülmedikçe ne millet ne de milliyetçilik kavramı net bir şekilde anlaşılmayacaktır.¹ Terminolojik kaosun ana nedeni ise; millet, devlet, milliyetçilik, etnisite, bölgencilik ve kavimcilik gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanılması olarak gösterilebilir. Millet ve milliyetçiliğin yukarıdaki kavramlarla olan ilişkisinin belirsizliği de söz konusu terminolojik kaosun devam etmesine sebep olmaktadır.

Millet ve milliyetçilik kavramlarının terminolojik kaos içinde olmasının ise milliyetçilik kuramlarından kaynaklandığı varsayılabilir. Zira milliyetçilik çalışmalarının ilk defa sistematik olarak incelendiği 1920 yılından 1945 yılına kadar olan dönemde milletler ve milliyetçilik doğal bir oluşum olarak görülmüştür. Milliyetçilik kuramlarından İlkçi yaklaşımın savunduğu bu temel argümana göre, milletler ve milliyetçilik hep vardı ve hep var olmaya devam edecektir. Böyle bir durumda millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımlanması da beklenemezdi çünkü her

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

¹ Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest For Understanding*, (Princeton: Princeton University Press 1994), s.92.

iki kavram da sorgulanmayacak bir oluşum olarak görülmekteydi. Bu nedenle 1960'lı yılların ortalarına kadar yapılan çalışmaların neredeyse hepsi milliyetçiliği tanımlamak yerine milliyetçilik türlerini belirlemeye yönelik adımlar atmıştır.²

Öte yandan milliyetçilik kuramlarından modernist ve etno-sembolist yaklaşımlardan da kaynaklanan bir tanım belirsizliği mevcuttur. Modernistler, milletin doğuşunu modern döneme bağladıkları için millet ve milliyetçiliğin tanımlarını modern dönem üzerinden şekillendirmektedir. Etno-sembolcüler ise modern dönem öncesi ve sonrası üzerinden hareket ederek daha farklı bir tanım yapmaktadır. Etno-sembolcülere göre milletin kökeni modern dönem öncesinde yatmaktadır. Böylelikle milletin tanımı yapıldığında modern dönem öncesine de bir atıf yapılması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, millet ve milliyetçilik kavramları hakkında modernistlerin ve etno-sembolcülerin tanımlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Modernistlerden Ernest Gellner, “Ulus ve Ulusçuluk” adlı kitabında ulusçuluğu yani milliyetçiliği; “*siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke*” olarak tarif eder.³ Ona göre ulusçu/milliyetçi duygu ise ya bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlık ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanmaktadır. Milletin modernleşme ile ortaya çıktığını belirten Gellner, milletin/ulusun tanımını yaparken iki noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki; “*iki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorsa aynı ulustan/milletten sayılır.*” İkincisi; “*iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun/milletin üyesi olarak tanıyorsa aynı ulusa/milliete mensuptur.*”⁴ Anlaşılabacağı gibi Gellner, millet tanımı yaparken kültür ve üyelerin birbirlerini tanıması ilkelerine dikkat çekmektedir.

² Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları 2017), s.72.

³ Ernest Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, çev. Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992), s. 19.

⁴ a.g.e., s.28.

Milliyetçiliğin 18. yüzyılın sonlarına doğru doğduğunu belirten bir başka modernist olan Benedict Anderson'a göre millet ve milliyetçiliğin tanımının yapılamamasının ana nedeni milliyetçiliğin komünizm, liberalizm ve faşizm gibi bir ideoloji olarak algılanmasıdır. Ona göre milliyetçilik; din ve akrabalık gibi olgularla bir arada düşünüldüğü takdirde milliyetçiliğin tanımı kolaylaşır. Bu noktadan hareketle Anderson kendi tanımını oluşturur. Ona göre millet; *“hayal edilmiş siyasi bir topluluktur.”*⁵ Bu hayal edilmiş topluluk hem sınırlı hem de egemen olacak şekildedir. Anderson'a göre millet hayal edilmiş bir cemaattir çünkü *“milletin üyeleri diğer üyeleri tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hatta onlardan söz edildiğini bile duymayacaktır ama yine de her birinin kafasında birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edecektir.”*⁶ Bu birlikteliğin hayali, milleti derin bir kardeşlik içine çekmektedir. İnsanların milletleri için ellerinden gelen her türlü fedakârlığı yapmalarını ve hatta milletlerinin bekası için canlarını vermelerini sağlayan şey ise, işte bu kardeşlik hayalidir.

Modern milliyetçiliklerin geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklarla dikkate alınmadan anlaşılamayacağını belirten etno-sembolist Anthony D. Smith'e göre ise millet; *“tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur.”*⁷ Smith daha sonra milleti, hayali bir “üst aile” olarak açıklar. Burada “üst aile” kavramının kullanılması önemlidir. Çünkü ailenin oluşması iki şekilde mümkün olabilmektedir. Birinci durum, aileye can veren anne ve babanın aynı ırktan olmasıdır. Bu noktada Smith'in yukarıda millet tanımı yaparken “belirli bir ismi olma” koşuluna yaptığı vurgu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. İkinci durum ise, anne ve babanın farklı ırktan oluşmasıdır. Böyle bir ailede ailenin çocukları melez olurken aileyi oluşturan iki farklı ırk bulunmaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1995), s.20.

⁶ *a.g.e.*, ss.20-21.

⁷ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayıncılık 1994), s.32.

Bu durum milletlere uygulanırsa, Smith'in de savunduğu gibi, bir millet birden fazla ırkın birleşmesinden oluşabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, millet tanımını bir kez daha yapan Smith, bir milletin birkaç ırkın birleşmesinden oluşabileceğini belirtmekte ve milli kimliğin temelde çok boyutlu bir yapıda olduğunu ifade etmektedir.⁸

Sonuç olarak, millet ve milliyetçilik kavramlarının henüz bir netlik kazanamadığı görülmektedir. Millet ve milliyetçiliğin siyasetle yakından bir ilişki içinde olması, bir düşünce veya bir duygu olarak görülmesi söz konusu kavramların tanımını zorlaştırdığı söylenebilir.

Tarihsel Gelişim

Millet ve milliyetçilik çalışmalarının tarihsel gelişimine bakıldığında akademik anlamda bu kavramların incelenmesi üç döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki, söz konusu kavramların ilk defa sistemli bir şekilde incelenmeye başlandığı 1918-1945 yılları arasındaki dönemdir. İkincisi, millet ve milliyetçilik tartışmalarının bir gelişme ve olgunlaşma gösterdiği 1945-1990 yılları arasındaki dönemdir. Üçüncüsü ise, 1990 ve günümüze kadar olan süreyi kapsayan ve milliyetçilik tartışmalarının yeni bir boyut kazandığı dönemdir. Bu üç dönemin dışında Umut Özkırmılı, milliyetçilik düşüncesinin doğduğu 18 ve 19. yüzyılları da milliyetçiliğin tarihsel gelişimi içinde ayrı bir dönem olarak ele alarak milliyetçilik çalışmalarının tarihsel gelişimini dört döneme ayırmaktadır.⁹

Her ne kadar akademik anlamda milliyetçilik çalışmaları üç döneme ayrılabilse de milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturduğu için 18 ve 19. yüzyıllardaki milliyetçilik düşüncesinin de ele alınması yararlı olacaktır. Buna göre, 18 ve 19. yüzyıllardaki milliyetçilik çalışmalarının daha çok düşünsel anlamda olduğu belirtilmektedir. Bu dönemin düşünürleri arasında Immanuel Kant, Johann Fichte, Gottfried Herder,

⁸ *a.g.e.*, s.33.

⁹ Umut Özkırmılı, *a.g.e.*, s.32.

J. Jacques Rousseau ve John Stuart Mill gibi düşünürler gösterilebilir. Hans Kohn'ın da belirttiği gibi bu dönemde milliyetçiliğin kökenleri Alman romantik akımına dayanır. Kohn'a göre Almanya'daki romantik akım, Alman milliyetçiliğinin gelişip büyümesine çok önemli katkılar yapmıştır.¹⁰ Bu noktadan hareketle, romantik akımın oluşmasında önemli katkıları olan Kant ve Rousseau gibi düşünürlerin aslında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde de olsa milliyetçiliğin gelişimine bir katkı yaptığı söylenebilir. Özellikle Kant'ın geliştirdiği “*ahlaki ve epistemolojik ikilik*”in siyasi yansımaları ve Rousseau'nun “*genel iradeye teslim olmak*” fikirlerinin milliyetçiliğe bir katkısı olduğu söylenmektedir.¹¹

Öte yandan, Fichte'nin “*bütünle özdeşleşme*” yani bireyin özgür olabilmesinin ancak bütünle özdeşleşmesiyle mümkün olabileceğini savunan fikirlerinin de milliyetçiliğin doğuşunu etkilediği belirtilebilir. Fichte'nin bu düşüncesi organik bir devlet fikrini ortaya çıkarır. Bu organik devlette, devletin bütünlüğü bireyden daha önemlidir.¹² 1800'lü yılların başında Napolyon'un Prusya'ya karşı savaşı, Fichte'nin düşüncelerinde *vatanseverlik* kavramının ön plana çıkmasına neden oldu. Böylece Fichte, Alman milliyetçiliğini savunmaya başladı ve düşüncelerini ona göre şekillendirdi. Fakat Fichte, ayrıştırıcı olmaktansa birleştirici bir millet üzerinde durdu. Ona göre, hangi dilde konuşturlarsa konuşsunlar insanların özgürlüğüne inananlar gerçek bir millet (Alman) olarak sayılmaktadır. Bir diğer Alman düşünür Gottfried Herder ise, Fichte'nin düşüncesinin aksine, dile önem vermiştir. Herder'e göre ortak bir dili konuşmak milletin ilk aşamasını oluşturur. Herder, aileyi milletin küçük bir parçası olarak görür

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

¹⁰ Hans Kohn, “Romanticism And The Rise Of German Nationalism”, *The Review Of Politics*, 1950, Vol.: 12, Issue: 4, 443-473, s.443.

¹¹ Kant hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Elie Kedourie, *Nationalism*, (New York: Hutchinson Pub. 1961), ss.20-32. Rousseau hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Frederick Bernard, “Patriotism And Citizenship In Rousseau: A Dual Theory Of Public Willing?”, *The Review Of Politics*, 1984, Vol.: 46, Issue: 2, 244-265.

¹² Elie Kedourie, *a.g.e.*, ss.32-51.

ve dilin paylaşıldığı en ufak grubun aile olduğunu belirtir. Ona göre milleti oluşturan vatandaşlar kendi devletini kurabilmelidir. Böylelikle, Alman romantik akımı dil, millet ve devlet üçlemesini oluşturmayı başarmıştır.¹³

Milliyetçiliğin sistemli bir şekilde incelenmeye başlandığı 1918-1945 yılları arasındaki dönemde ise; Louis Synder, Carleton Hayes, Alfred Cobban ve Hans Kohn gibi isimler ön plana çıkmıştır. Bu isimlerin hepsi tarihçi olup kendi çalışmalarında millet kavramının ebedi olarak var olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre millet, verili bir toplumsal kategoridir. Bu nedenle, milletin kökenleri ve varlığı söz konusu tarihçiler tarafından sorgulanmamıştır. Bu dönemde milliyetçilik üzerine yapılan akademik çalışmalar genel olarak iki türe ayrılmıştır. Birinci türdeki çalışmalar, milliyetçiliğin tarihsel gelişimini anlatan çalışmalardır. Bu tür çalışmalarda milletin oluşumu anlatılmaz sadece gelişim süreci anlatılır. İkinci tür çalışmalarda ise, millet tipolojileri belirlenmeye çalışılır. Örneğin, millet tipolojileri belirlemeye çalışan Louis Snyder milliyetçiliği kronolojik olarak dört döneme ayırır. Bu dönemler: 1815-1871 dönemi “*kaynaştırıcı milliyetçilik*”; 1871-1900 dönemi “*dağıtıcı milliyetçilik*”; 1900-1945 dönemi “*saldırgan milliyetçilik*”; 1945 ve sonrası dönem “*çağdaş milliyetçilik*.” Hans Kohn ise milliyetçiliği iki tipoloji üzerinden değerlendirir. Ona göre birinci tür milliyetçilik “*Batılı-isteğe bağlı*” milliyetçilik, ikinci tür milliyetçilik ise “*Doğulu-organik*” milliyetçiliktir. Carleton Hayes ise diğerlerinden farklı olarak milliyetçiliği; “*insancıl*”, “*geleneksel*”, “*liberal*”, “*Jakoben*”, “*kaynaştırıcı*” ve “*ekonomik*” olmak üzere altı türe ayırmıştır.¹⁴

1945-1990 yılları arasını kapsayan dönemde milliyetçilik çalışmaları olgunluk evresine ulaşmıştır. Bu dönemde, Daniel Lerner, Ernest Gellner, Elie Kedourie, Anthony Smith, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson ve Karl W. Deutsch gibi düşünürler ön plana çıkmıştır. Söz konusu

¹³ Umut Özkırımlı, *a.g.e.*, ss.35-8.

¹⁴ *a.g.e.*, ss.58-9.

dönemde milliyetçilik çalışmaları, millet kavramını açıklamak, millet kurma ve gelişim evrelerini belirlemek üzerine odaklanmıştır. Millet kurma sürecine odaklanan bu dönemin düşünürleri, söz konusu süreç için farklı etkenleri ön plana çıkarmışlardır. Örneğin Gellner bu süreçte eğitim ve sanayileşmeyi ön plana çıkarırken Kedourie düşünce akımlarını, Anderson hayal edilmişliği, Hobsbawm kültürü, Smith ise bir toprak ile bütünleşme ve vatan fikrini¹⁵ ön plana çıkarır. Bu dönemde, milletler ve milliyetçiliğin kökenleri sorgulanmış, neden ve nasıl soruları üzerinde durulmuştur. Bu nedenle, söz konusu dönem milliyetçilik çalışmaları için oldukça önemli bir dönemdir.

Son olarak, 1990 ve günümüze kadar olan döneme bakıldığında milliyetçilik çalışmalarının artık yeni bir ivme kazandığı ve yeni alanlara doğru genişlediği görülmektedir. Bundan sonraki çalışmalar klasik milliyetçilik tartışmaları yerine artık yeni konulara odaklanmaktadır. Örneğin aşırı sağ, göç, azınlıklar, siyahiler, kadınlar ve vatandaşlık gibi konular ön plana çıkmakta; feminizm ve üçüncü dünya ülkeleriyle ilgili postmodernizm gibi eleştirel teoriler milliyetçilik çalışmalarına uygulanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle, milliyetçilik çalışmalarında artık Batı'nın etkisi kırılmaya başlamakta Üçüncü Dünya ülkeleri daha çok önem kazanmaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

Din Kavramı^()**

Dini tanımlamaya yönelik yapılan birçok girişim olmasına rağmen din ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında din kavramı üzerinde herkesin anlayabileceği net bir tanımın yapılamadığı görülmektedir.¹⁶ Fakat bazı çalışmalar din kavramının tanım zorluğu karşısında, din kavramına birtakım özellikler yüklemektedirler. Buna göre, din kavramında olması

¹⁵ Anthony Smith, 1994, *a.g.e.*, s.25.

(**) Bu başlık yazarın yüksek lisans tez çalışmasından düzenlenerek çıkarılmıştır.

¹⁶ Michael Bergunder, "What is Religion?", çev. Kenneth Fleming, *Method and Theory in the Study of Religion*, 2014, Cilt: 26, 246-286, s.247.

gereken temel özelliklerden birinin “inanç” olduğu ifade edilmektedir.¹⁷ Bu doğrultuda James Martineau; dini sonsuz yaşayan bir tanrıya olan inanç olarak anlatmaktadır.¹⁸ Benzer şekilde Tylor da dini; “*ruhsal (spiritual) varlıklara inanç*” olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Friedrich Schleiermacher ise dinin özünün mutlak bağımlılık hissiyatından oluştuğunu belirtmektedir.²⁰

Erdem’e göre ise dinin iki temel özelliği vardır. Bunlardan ilki; din, insan ile insanın değerleri arasındaki ilişkileri düzenlemekte veya sağlamaktır. Bu ilişkiye genel bir ifadeyle İnsan-Tanrı ilişkisi denilmektedir ve bu ikili arasındaki ilişkinin dinin en önemli işlevi olduğu vurgulanmaktadır. Erdem’e göre dinin ikinci özelliği ise, insanın insan ile olan ilişkisini kontrol etmesi ve düzenlemesidir.²¹ Yani din, bu özelliği ile insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini belirtmekte ve bireylerin imkân sınırlarını düzenlemektedir.

Yaran ise dinin bir yandan tanımlanmasının güç olduğunu belirtirken öbür yandan da aslında tanımlanmaya gerek duymadığını söylemektedir. Ona göre tüm dinlerin ortak iki özelliği vardır. Bunlardan ilki, tüm dinlerin insanlara bir “*dünya görüşü*” sunması ikincisi ise bu görüşe uyacak bir “*yaşam biçimi*” önermeleridir.²² Dolayısıyla Yaran’a göre din, insana bir görüş kazandırmakta ve bu görüş ekseninde bir yaşam biçimi oluşturmaktadır.

¹⁷ Victoria Harrison, “The Pragmatics of Defining Religion in a Multi-cultural World”, *International Journal for Philosophy of Religion* içinde, 2006, Cilt: 59, 133-152, s.134.

¹⁸ “General Definition Of Religion,” *Encyclopedia*, Erişim 25 Haziran 2018, <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/religion>

¹⁹ Behram Hasanov, “Clifford Geertz’e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din,” *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt: 1, Sayı: 2, 79-96, s.80.

²⁰ Victoria Harrison, *a.g.m.*, s.135.

²¹ Mustafa Erdem, “Din ve Terör Üzerine”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 9-12, s.9.

²² C. Sadık Yaran, “Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 47-60, s.47.

Neville ise din ve dinsel bir geleneğin en az üç temel unsura sahip olması gerektiğini belirtir. Ona göre birinci unsur; dünyayı ve dünyanın temel yapılarını ve sınırlarını tanımlayacak, medeniyetlerin, bireylerin veya herhangi bir şeylerin nasıl olduğunu ve hangi yollarla meydana geldiğini belirtecek ve hayal etmenin temel yollarını oluşturacak efsanevi, felsefi veya teolojik kozmolojisinin olması gerekliliğidir. Dinin ikinci önemli unsuru dinsel tören-ayinlerdir. Ona göre dinde olması gereken üçüncü temel unsur ise bir dini geleneğin bazı anlayışlara ve pratiklere sahip olması gerekliliğidir. Buna göre bir din, mensuplarını manevi mükemmelliğe götüren yolda uyumlu bir şekilde ilişkilendirmeyi amaç edinmelidir. Bu ise Tanrı ile bir ilişki kurmak ve kurtuluşa ermek demektir.²³

Émile Durkheim ise dini şöyle tanımlamaya çalışmaktadır: “*Kutsal amellerden ve inançlardan oluşan, içinde yasaklanmış şeyler olan ve diğerlerinden ayrılmış bir sistemdir.*”²⁴ Bu inanç sistemi sayesinde dine mensup olan bütün insanlar kilise diye adlandırılan tek bir manevi toplum şeklinde bir araya gelirler. Yani kısacası Durkheim’e göre din, toplumu bir arada tutup bütünleştiren ve şekillendiren bir tutkal gibidir. Ona göre din toplumsal bilincin ana kaynağını oluşturmaktadır.

Genel anlamda yapılan tanımlara bakıldığında, din kavramının açıklanması zor olan bir kavram olduğu ve herkesin kendi bakış açısıyla dini tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Yapılan bütün tanımlar birbirinden farklı olmakla beraber çoğunun “*insan ile kutsal arasındaki ilişki*” noktasında buluştuğu anlaşılmaktadır. Din kavramının net bir tanımının olmamasında; dünya üzerinde birbirinden farklı birçok dinin bulunması, dinin insan hayatında her alana hükmetmesi, din üzerine

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

²³ Robert Cummings Neville, In Foreword to Rodney L. Taylor, “The Religious Dimensions of Confucianism,” 25 Haziran 2018, <http://www2.kenyon.edu/Depts/Religion/Fac/Adler/Reln101/definitions.pdf>

²⁴ Émile Durkheim, “The Elementary Forms of the Religious Life”, çev. Karen E. Fields, (London: The Free Press 1995), s.44.

araştırmalar yapan disiplinlerin birbirinden farklı tanımlar yapması²⁵ ve dinin homojen olmaması gibi çeşitli nedenler gösterilebilir.

Sonuç olarak, din kavramının genel bir tanımının yapılabilmesi için ilk önce din sözcüğünün kökenine bakmak faydalı olacaktır. Din kelimesinin anlam ve kökeni için filologların üç kaynak gösterdiğini belirten Tümer, bu üç kaynağı şöyle açıklamaktadır:

1. İbrani-Arâmi kökenli olup “*hüküm*” anlamına gelir ve bu dilden Arapça’ya geçmiştir.
2. Öz Arapça’da “*adet-örf*” anlamındadır.
3. Eski Farsça’da “*daena*” veya Orta İran’da “*den*” kelimesine dayanmaktadır.²⁶

Din sözcüğünün kaynağı ve anlamı hakkında yukarıda verilen üç maddenin yanı sıra din kelimesinin Sümerce’de de “*dinu*” fiili olarak karşılığı bulunduğu ve anlamca “*hüküm, ceza, karar ve salih amel*” gibi çeşitli anlamlara geldiği söylenmektedir.²⁷ Ayrıca Eski Yunanca’da ise “*Thrioheya*” olarak kullanılan din sözcüğünün “*korkuyla karışık saygı*” anlamına geldiği belirtilmektedir.²⁸

Din olgusunun insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün birçok medeniyete dayandırılması olağan bir durum olarak görülebilir. Bu bağlamda, her ne kadar sözlükler din

²⁵ Örneğin: Sosyoloji, teoloji ve psikoloji disiplinlerinin dine yaklaşımları birbirinden farklılık teşkil etmektedir. Sosyologlar genel anlamda dini toplumsal bir kurum olarak görürken Psikologlar dini bir tecrübe olarak görmekte, Teologlar ise dini İlah ve insan arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadırlar. Bakınız: Ayşe Kartopu, “Dinler Tarihinde Dinin Tarifıyla İlgili Farklı Görüşler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009, s.13.

²⁶ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Cilt: 28, Sayı: 1, 213-267, s.214.

²⁷ M. Emin Türkoğlu, “Avrupa Birliği İslam Ülkeleri İlişkileri Bağlamında Dini Radikalizm: El Kaide Örneği”, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.48.

²⁸ Günay Tümer, *a.g.m.*, s.217.

kelimesinin Türkçe'ye Arapça üzerinden geçtiğini söylese de aslında Eski Türkçe'de de din sözcüğüne rastlamak mümkündür. Buna göre, Eski Türkçe'de din sözcüğünün “den, ilin, ten, tın, tin” olarak “beden” ve “ruh” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁹ Günümüz Türkçesinde ise din kelimesi, Türk Dil Kurumu tarafınca: “Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet” olarak tanımlanmaktadır.³⁰

Kısaca, yukarıda verilen tüm bilgiler ışığında dinin genel özellikleri belirlenmeye çalışılırsa din şu şekilde ifade edilebilir:

1. Ebedi yaşayan bir kutsala olan inançtır.
2. Kutsal ile insan arasında olan bir bağıdır.
3. Toplumsal düzeni sağlayan bir organdır.
4. Mensuplarına dünya görüşü sunan bir kurumdur.
5. Hakikate ulaştıran bir yoldur.

Yeni Bir Dinin Doğuşu: Milliyetçilik?

İnsanlığın varoluş tarihi kadar eskiye dayanan din; insanlığa barış, huzur getirmeyi ve ilaha tapmayı öğütlemeyi amaç edinmiştir. Bu bağlamda din, insan hayatında ortaya çıktığı günden beri gerek birey gerekse de toplum bazında mensupları üzerinde sosyo-kültürel etkilere sahip olmuştur. Dinin insan hayatı üzerindeki bu etkileri mensuplarının; bir kimlik oluşturmada, bir dünya görüşü benimsemesinde, hatta ulusal ve uluslararası bir politika stratejisi belirlemelerinde bile etkin rol oynamıştır. Bu yönüyle din, birçok alanda olduğu gibi milliyetçilik çalışmaları alanında da üzerinde durulan önemli bir mesele haline gelmiştir.

Milliyetçilik çalışmalarında din konusunu birçok düşünür ele almasına rağmen Carlton J. H. Hayes, Benedict Anderson ve Anthony Smith gibi

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

²⁹ a.g.m., s.214.

³⁰ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Din”, 26 Haziran 2018, <http://www.tdk.gov.tr>

yazarlar bu konu üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır. Özellikle Hayes, din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde incelemiş ve milliyetçiliğin bir din olarak ortaya çıkmaya başladığını savunarak “Milliyetçilik: Bir Din” adında bir çalışma yayınlamıştır. Hayes, çalışmada dinin geçmişte çok önemli bir yer tuttuğunu kabul etmekle beraber; laik eğitim, teknoloji ve bilim gibi etkenler altındaki çağdaş insanın dinden uzaklaşmaya başladığını da kısmen kabul etmektedir. Çalışmanın devamında Hayes, yukarıdaki saptamanın daha çok Hristiyanlık üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Hayes’e göre, özellikle sanayi devriminin çıkışıyla birlikte Avrupalı ve Amerikalı entelektüellerin Hristiyan dini mirasını inkar ve göz ardı etmesi nedeniyle çağdaş dünyadaki topluluklar için bir çeşit hükümsüz din ortaya çıkmıştır. Oluşan bu hükümsüz dinin yarattığı boşlukların, yeni bir inanç ile doldurulması gereği meydana gelmiştir. Böylelikle kitleler, Hayes’in ifadesiyle, Hristiyanlıktan soğudukça entelektüeller tarafından kendilerine sunulan komünizm ve milliyetçilik gibi düşüncelere yönelmiştir.³¹

Hayes’e göre milliyetçiliğin; sıcak, dindarane bir karaktere sahip olması ve manevi bir niteliğinin olması nedeniyle insanın ölümsüzlüğe ve hürriyete duyduğu tutkuya cevap vermektedir. Bu doğrultuda milliyetçilik, dinin bıraktığı boşluğu doldurabilecek bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Hayes’e göre milliyetçilik, laik devletin yüceltilmesi ve ilahlaştırılmasının modern ve çağdaş biçimidir. Bu modern ve çağdaş biçimde milli devlet, sanayi ve teknolojik ilerlemeler yoluyla kendi vatandaşlarını eğitebilmektedir. Böylece milliyetçilik, milliyetçilik dinine geniş popüler ve derin adanmanın eşlik etmesine imkan vermektedir. Bu derin adanmışlık ve popülerliğin aşırıya kaçabileceğini belirten Hayes, milliyetçiliğin aşırılıklarının yumuşatılması ve sınırlandırılması için

³¹ Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), ss.31-2.

kendilerini Hristiyan olarak kabul edenlerin dinlerini ciddiye alması gerektiğini ve Hristiyanlığı milliyetçilik dininden daha üstün bir gerçek olarak benimsemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.³²

Öte yandan Anderson, milliyetçiliğin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için din ve hanedanlık sistemine bakılması gerektiğini savunur. Anderson'a göre bu her iki sistem 16. yüzyıla kadar dünyaya hakim olmuş 17. yüzyıldan itibaren ise gerilemeye başlamıştır. Anderson'a göre dini toplulukların önemlerini kaybetmesine iki şey etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, deniz aşırı keşiflerdir. Bu keşifler sayesinde insanlığın ufku ve bilgisi genişlemiştir. İkinci etken ise, Latince'nin Avrupalı aydınlar topluluğunun dili olmaktan çıkmasıdır. Böylelikle Anderson'a göre, yerel diller ön plana çıkmıştır. Dinin etkisinin azaldığı bir dönemde ortaya çıkan boşluk ise en iyi biçimde milliyetçilik ile doldurulabilirdi. Anderson'a göre, ölümlülüğü sürekliliğe dönüştürecek, rastlantılara anlam katacak en iyi düşünce millettir, çünkü millet ezeli bir geçmişten gelmekte, sonsuz bir geleceğe doğru ise ilerlemektedir. Yani “*milliyetçiliğin büyüü, rastlantıyı kadere dönüştürmesindeydi.*”³³

Milliyetçiliğin, geçmiş etnik topluluklarla ve bağlılıklarla olan ilişkisi dikkate alınmadan anlaşılmayacağını belirten Smith, etnik kültürlerin kendini yenilemesi için dini reformlara ihtiyaç duyduğunu savunur. Smith'e göre dini reformun aşırı muhafazakar olması veya başarısızlığa uğraması, kendini yenileme gereksiniminin başka şekillerle giderilmesine yol açmıştır. Bu duruma 19. yüzyılda Yunan Ortodoks kilisesinin, halkın beklentilerine cevap verememesi ve Yunan milliyetçi hareketinin başka arayışlar içine girmesi örnek olarak verilir. Smith daha sonra millet oluşum sürecini iki tip etnik toplulukla açıklamaya çalışır. Bunlar Yatay ve Dikey topluluklardır. Smith'e göre Dikey topluluklarda anahtar öge dindir. Bu

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

³² a.g.e., ss.251-3.

³³ Benedict Anderson, a.g.e., ss.30-3.

tür topluluk modelinde din, bir yaşam biçimidir. Ancak bu modelde, etnik topluluktan millete geçiş aşamasına gelindiğinde sorunlar ortaya çıkmaya başlamaktadır, çünkü din, pek çok etnik grup tarafından paylaşılan bir öğedir, bu nedenle ayırt edici bir özellik taşımamaktadır. Smith ile benzer şekilde Gellner de toplulukları Dikey (Tarım) ve Yatay (Sanayi) olarak ikiye ayırmaktadır. Gellner de Dikey topluluklarda dinin hayati bir rolünün olduğunu belirtmektedir. Gellner'e göre, ruhban sınıfının dili (Latince) yerine yerel dillerin değer kazanması ve sanayi toplumunun oluşmasıyla birlikte milletler oluşmuştur.³⁴ Böylece, Hayes'in de ima ettiği gibi, dinin, sanayi devrimiyle birlikte milletin bir adım gerisine düşmeye başladığı çıkarımı yapılabilir.

Din, Smith'e göre, etnik kimlikleri donuklaştırabilir veya raşitik bir kimliğin kabuğu haline getirebilir. Bu doğrultuda, vatandaşlık kavramına dayalı bir milletin oluşturulması için dinin biraz geri planda bırakılarak tarihsel kültür topluluğuna geçiş yapılmalıdır. Bu geçiş ise, dönemin aydınları tarafından yapılmalıdır.³⁵ Anlaşılabacağı gibi Smith; Anderson ve Hayes'ten farklı olarak dinin etnik kimlikleri dondurabileceğini ve millet oluşum sürecinde sorunlar çıkarabileceğini savunmaktadır. Bu tür sorunların giderilmesi ve etnik toplulukların millete dönüşmesi için dinin entelektüeller tarafından geri planda bırakılması gerekebilir. Smith ve Hayes bu saptamayla ortak bir noktada buluşmaktadır, çünkü Hayes de entelektüellerin, dini geri planda bıraktığını ve milliyetçilik gibi düşüncelerle kitleleri harekete geçirdiğini savunmaktadır. Bu noktada, Gellner, Smith, Anderson ve Hayes milletlerin oluşum ve ön plana çıkma süreçlerinde entelektüellerin çok önemli rolleri olduğunu kabul etmektedirler.

³⁴ Ernest Gellner, *a.g.e.*, ss.32-3.

³⁵ Anthony Smith, 1994, *a.g.e.*, ss.88-92.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

Tablo: 1 Ortaçağdan Sonra Görülen Değişim

Temsil Eden	Kilise (Ruhban/Aristokrasi)	Parlamento (Burjuvazi)
Sadakat Odağı	Tanrı	Ulus
İdeoloji	Din	Milliyetçilik
Ekonomik Pazar Yeri	Malikane	Bağımsız Ulusal Devlet
Üretim Biçimi	Feodalizm	Ulusal Kapitalizm

Kaynak: Baskın Oran'ın 1999 yılındaki "Kemalizm, İslamcılık ve Küreselleşme" makalesi esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Verilen bilgiler ışığında ve birinci tabloda yola çıkılarak, Ortaçağ döneminden başlayarak; kiliselerin millileşmesi, yerel dillerin önem kazanması, entelektüellerin dine olan ilgilerinin azalması, deniz aşırı keşiflerin yapılması, milli şuurun oluşması ve 1789 Fransız devrimiyle birlikte, özellikle Hristiyanlığı benimseyen topluluklarda, milliyetçiliğin dinden daha çok ön plana çıkmaya başladığı söylenebilir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordularında komutanlık yapan Erich von Ludendorff, yazdığı "*Topyekûn Harp*" adlı eserinde Yahudilik ve Hristiyanlığın, ulusun kendi geleceğini şekillendirebileceği inancını unutturduğunu belirtmiştir. Böylelikle Ludendorff, milletin beraberliğinin devam etmesi ve varlığının idamesi için yeni bir Alman "Tanrı" inancının oluşması gerektiğini savunmuştur.³⁶ Yani bir bakıma Ludendorff, milliyetçilik kimliğini ön plana çıkaracak yeni bir "Tanrı" anlayışı yaratmak istemiştir. Benzer bir görüş Türk milliyetçiliği için de söylenmiştir. Kimilerine göre İslamiyet, "*Türk milletinin bağlarını gevşetmiş, milli*

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

³⁶ Erich von Ludendorff, *Topyekun Harp*, Çev.: Erhan Çiftçi, (İstanbul: Dergah, 2017), ss.38-9.

*duygularını, milli heyecanını uyuşturmuş[tur].*³⁷ Dolayısıyla, kimilerine göre, milli heyecanın ve milli duyguların uyanması için dinin ikinci planda bırakılması gerekmektedir.

Öte yandan, günümüzde bireylere “kim” veya “ne” olduklarıyla ilgili soru sorulduğunda artık ‘ben Hristiyanım’ veya ‘ben Müslümanım’ yerine ‘ben Fransızım’, ‘ben Almanım’ veya ‘ben Arabım’, ‘ben Türküm’ gibi cevaplar verdikleri bilinmektedir. Benzer şekilde, İslamiyet’in hala genişleyen bir din olduğu belirtilmesine rağmen Türkiye’de Mustafa Kemal’in, İran’da Rıza Pehlevi’nin ve Mısır’da Nasır’ın takipçilerinin öncelikle kendilerini Türk, İran veya Arap milliyetçisi, sonra Müslüman olarak tanımladığı bilinmektedir.³⁸ Bu noktadan hareketle Müslüman topluluklarda, Hristiyanlara nazaran, milliyetçiliğin daha geç bir dönemde öne çıktığı ifade edilebilir. Zira Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile Hristiyan topluluklarda başlayan milliyetçi uyanış, Müslüman topluluklarda ancak 20. yüzyıldaki bağımsızlık hareketleriyle başlayabilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye özelinde bu uyanışa bakıldığında ise, Osmanlı’nın yıkılması ve Mustafa Kemal’in yaptığı devrimle, din yerine milliyetçiliğin ön plana çıktığı yeni bir sürecin başladığı görülmektedir. Baskın Oran’ın ifadesiyle bu süreç birinci tablodaki “Tanrı”dan “Ulus”a geçişi simgelemektedir.³⁹ Yani dinin ön planda olduğu Osmanlı İmparatorluğu’ndan milletin ön planda olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ne geçme süreci başlamıştır. Bu süreç esnasında, Baskın Oran’a göre, Kurtuluş Savaşı’nda Kemalistler Yunanlılardan çok daha önemli bir düşmanla, dini temsil eden Halife/ Sultanın ordularıyla çarpışmıştır. Böylelikle milliyetçilik, dinin yerini

³⁷ Cazım Gürbüz, “Türkler İçin İslam Dini Milliyetçilik Ögesi Olabilir Mi?,” *Yeni Çağ*, 26 Haziran 2018 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkler-icin-islam-dini-milliyetcilik-ogesi-olabilir-mi-43642yy.htm>.

³⁸ Carlton Hayes, *a.g.e.*, s.247.

³⁹ Baskın Oran, “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye’de ‘Yüce Sadakat Odağı’ Kavramı Üzerine Düşünceler)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1999, Cilt: 54, Sayı: 2, 133-162, s.141.

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

almaya başlamış; ümmet düzeninin temelleri yıkılmaya ve bir ulus devlet inşa edilmeye çalışılmıştır.

Mustafa Kemal önderliğinde inşa edilen ulus devlet sürecinde öncelikle şu adımlar atılmıştır: 1) 20 Ocak 1921 “Teşkilatı Esasiye Kanunu”nun 1. maddesinde hakimiyetin yalnızca millete ait olduğu belirtildi. 2) 3 Mart 1924 Halifelik kaldırıldı; Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu; Medreseler kapatıldı ve tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı. 3) 30 Kasım 1925 Tekke ve zaviyeler kaldırıldı. 4) 1 Kasım 1928 Arap alfabesi terkedildi onun yerine Latin alfabesi kabul edildi. 5) 10 Kasım 1928 “Türkiye Devletinin dini, din-i İslam’dır” ibaresi kaldırıldı. 6) 10 Mayıs 1931 laiklik Cumhuriyet Halk Fıkrası’nın 6 okundan biri oldu. 7) Şubat 1933 ezan Türkçeleştirildi.⁴⁰

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Kemalizmin etkisiyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde milliyetçilik gittikçe dinin yerini almaya başlamıştır. Nitekim, hakimiyetin “Tanrı”dan alınıp “Millet”e verilmesi, Halifelik kaldırılması, medreselerin kapatılarak dini eğitimin milliyetçilik tarafından kontrol altına alınması, devlet dininin İslam olmaktan çıkarılması, İslam dini ile bağdaşan Arap alfabesinin terk edilmesi ve Arapça olan ezanın Türkçeleştirilmesiyle milliyetçiliğin yeni bir din olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemde, İlahiyat fakültelerinin kapatılması ve eğitimin ulus devletin tekeline girmesiyle milliyetçiliğin şahlandığı belirtilebilir.

1950’li yıllara gelindiğinde ise Demokrat Parti’nin yönetime gelmesiyle milliyetçilik dininde bazı geri adımların atılmaya başlandığı görülmektedir. Özellikle İlahiyat fakülteleriyle birlikte İmam Hatip okullarının da açılmasıyla yeniden *aydın dinsel seçkinlerin* üretilmesine olanak sağlanmıştır. Ezanın tekrar Arapça okunmasıyla da din tekrar ön plana çıkmaya başlamıştır. Daha sonra, radikal askerler tarafından 1980 darbesi yapılmıştır. Darbecilerin, milliyetçiliği ön plana çıkarmaları beklenirken

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

⁴⁰ Başkent, “Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar,” 1 Temmuz 2018, <http://www.baskent.edu.tr/~ekisikli/not2.html>

Aydın ERDOĞAN

dini çevreleri desteklemeleri ve liselere zorunlu din dersi getirmeleriyle birlikte din, milliyetçiliğin önüne bir adım daha geçebilmiştir. Öyle ki, darbeyi gerçekleştirip Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren bile yaptığı çoğu konuşmasını Kur'an ayetleriyle desteklemeye ve dini çevreleri etkilemeye çalışmıştır.⁴¹

Sonraki yıllarda sürekli “Tanrı”dan “Ulus”a ve “Ulus”tan “Tanrı”ya geçiş tartışmaları yapılırsa da 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (Ak Parti) yönetime gelmesiyle birlikte milliyetçiliğin bir adım geriye itildiği görülmüştür. Yani bu süreçte Parti, “İslam” ve “Türk” kavramlarından İslam’ı daha çok ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Nitekim Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın söylemlerine bakıldığında da bu durum açık bir şekilde görülecektir. Örneğin Erdoğan, 2013 yılına yaptığı bir konuşmada “*Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklarının altına almış bir iktidarız. Kuru milliyetçilik yok*” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁴² Konuşmanın devamında Erdoğan, etnik milliyetçilik yapanların sapkınlık içinde olduklarını da ifade etmekten geri kalmamıştır.

Benzer şekilde Erdoğan, 2016 yılında yaptığı bir diğer konuşmada çocukluk döneminde babası ile arasında geçen bir diyalogu anlatarak milliyetçilik ile ilgili bir açıklama yapmıştır. Buna göre Erdoğan, babasına “*Biz Laz mıyız, Türk müyüz?*” sorusunu sormuştur. Erdoğan’ın babası ise, kendi dedesinden (Erdoğan’ın babasının dedesi) duyduğu şu cevabı vermiştir: “*Torunum, yarın öleceğük, Allah bize Men Rabbüke, Ve men nebiyyüke, Ve ma dinüke sorularını soracak. Ve ma kavmüke diye bir soru sormayacak. Sana sordukları zaman Elhamdülillah Müslümanım de geç.*”⁴³ Konuşmanın devamında Erdoğan, “*ister Türk ol, ister Kürt ol, Laz ol, Çerkez ol, Gürcü ol, Abhaza ol, Boşnak ol, Roman ol, ne olursan ol ama bizi*

⁴¹ Baskın Oran, *a.g.m.*, ss.145-146.

⁴² Selçuk Şenyüz, “Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında,” *Hürriyet*, 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>

⁴³ *Hürriyet*, “Erdoğan: Babama Laz Mıyız Türk Müyüz Diye Sordum,” 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-babama-laz-miyiz-turk-muyuz-diye-sordum-40089936>

Yeni Bir Din: Milliyetçilik?

birleştiren bir şey var, İslam” açıklamalarında bulunmuştur. Böylelikle Ak Parti Türk olma bilincinin temellerinin atıldığı Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki milliyetçilikten ziyade Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki millet bilincine daha çok yakınlaştığı söylenebilir. Nitekim Jenny White bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Ak Parti ve dindar destekçileri, Türklüğün ve milletin tutucu olmayan alternatif bir tanımını devreye sokup geliştirerek, Türkiye’yi mevcut siyasal sınırları içinde savaş halinde bir millet olarak değil, yeniden keşfedilen ve icat edilen, geçmişin ışığında Osmanlı’nın özgüvenli başarılarına dayanan, sınırları esneyebilen bir Türkiye olarak hayal etmektedir. Benim “Müslüman milliyetçiliği” diye adlandırdığım bu yeni Türk kimliği, Kemalist devlet projesinden kopmuş, Cumhuriyet devletinin çerçevesine yerleştirilen ve Osmanlı’nın emperyal geçmişinin şekillendirdiği bir gelecek vizyonuna ve öznelliğine sahip dindar bir Müslüman Türklüktür.”⁴⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ak Parti döneminde, “Ulus” devletinden “Tanrı” devletine bir geçiş yapılmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Bu noktada, günümüzde tartışılan “Andımız” meselesinin de “Ulus” devletinden “Tanrı” devletine yapılmaya çalışılan geçişin bir diğer göstergesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim Ak Parti lideri Erdoğan, andımız hakkında yaptığı açıklamada “*Andın ilk halini Türk Ocaklarını kapatmasıyla, üniversitelerini perişan etmesiyle bilinen tıp doktoru Reşit Galip yazmıştır. Türkçe Ezan zulmünün de mimarıdır. Milletimizin en etkili andı İstiklal Marşıdır. Bunun dışına bir ant tanıyoruz, tanımayacağız*” şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁴⁵ Erdoğan, aynı konuşmanın devamında

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

⁴⁴ Jenny White, *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*, çev. Fuat Güllüpinar ve Coşkun Taştan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s.24.

⁴⁵ Bahtiyar Küçük, “Erdoğan: İstiklal Marşımız Dışında Bir Ant Tanımıyoruz, Tanımayacağız,” *Euronews*, 26 Ekim 2018, <https://tr.euronews.com/2018/10/23/erdogan-istiklal-marsimiz-disinda-bir-ant-tanimiyoruz-tanimayacagiz>

“Ben Türk’üm ama Türkçü değilim. O başka bir şey, o başka bir şey. Irkçılık bizim dinimizde yasaklanmıştır. Her etnik unsur kendi etnik unsuruyla iftihar edebilir” yönünde açıklamalar yapmıştır.⁴⁶

Netice itibarı ile Ak Parti döneminde, Cumhuriyet’in milliyetçiliğinden Osmanlı’nın ümmetçiliğine doğru bir geçişin vücut bulduğu söylenebilir. Bu dönemde, “Millet”in bayramları yerine “Din”in bayramları ve “Cumhuriyet”in anıtları yerine “Osmanlı”nın anıtları daha çok ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda Ak Parti, Çocuk Bayramı ve Cumhuriyet’in diğer milli bayramları yerine “Kutlu Doğum Haftası” gibi dini bayramları daha çok ön plana çıkarmıştır. Böylelikle, milli bayramlar artık sadece bir “devlet törenleri” haline dönüşmüştür. Aynı şekilde, Atatürk Kabri yerine Çanakkale Anıtı, Kurtuluş Savaşı yerine Kut’ül Amare Savaşı ve Çanakkale Savaşı (Atatürk’ün bu savaşa katılmış olması göz ardı edilerek) daha çok ön plana çıkarılmıştır.⁴⁷

Son olarak, Cumhuriyet’in milliyetçilik özelliklerini belirgin bir şekilde taşıyan Taksim Meydanı’na büyük bir camiinin yapılması, Atatürk Kültür Merkezi’nin yıkılıp modern yapıda tekrar bir kültür merkezinin inşa edilmesi ve başörtü yasağının kaldırılması ile birlikte artık Kemalizm’in sembol ve değer yapılarının, dini sembol ve değer yapıları ile değiştirilmeye çalışıldığı bir döneme geçilmiştir. Böylece Ak Parti döneminde, Cumhuriyet’in meydanlarından Ümmet’in meydanlarına, Cumhuriyet’in milliyetçi değerlerinden Ümmet’in dini değerlerine doğru bir dönüşüm yaşandığı söylenebilir.

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayandırılabilir olan din, var olduğu ilk günden beri insanlar üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Dinin

⁴⁶ Bahtiyar Küçük, “Erdoğan: İstiklal Marşımız Dışında Bir Ant Tanımıyoruz, Tanımayacağız”, *Euronews*, 23 Ekim 2018.

⁴⁷ Jenny White, *a.g.e.*, s.25.

bu etkileme gücü, hem toplumları hem de toplumlar arası ilişkileri şekillendirmiştir. Dinin, insanlar üzerindeki bu etkisi mensuplarını ortak noktalarda birleştirmiş ve onlara bir kimlik kazandırmıştır. Fakat dinin etkisiyle şekillenen toplumlar, aynı dine mensup olmayanlar ile ayrışabilmiştir. Yani aynı dine mensup olan topluluklar ortak noktalarda birleşirken; farklı dine mensup olan topluluklara karşı aralarına ayrıştırıcı veya ötekileştirici bir sınır koyabilmiştir. Böylelikle din, hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir özellik taşıyabilmiştir, fakat Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile birlikte (özellikle Hristiyan topluluklarda) dinin önemini kaybettiği, kiliselerin millileşmesi ve dinsel dilin yerelleşmesiyle de mensupları üzerinde bile dinin artık birleştirici olma rolünü yitirmeye başladığı görülmüştür. Böylece din kaynaklı bir boşluk ortaya çıkmıştır.

Sözkonusu boşluk ise milliyetçilik tarafından doldurulmaya çalışılmıştır, çünkü din ile benzer şekilde, milliyetçilik de kendi mensuplarını ortak bir paydada birleştirirken farklı milletlere karşı arasına görünür bir sınır koymuştur. Dahası, dinin (kilisenin), inananlara ölümsüzlük (şehitlik) vaat etmesi gibi milliyetçilik de mensuplarına sonsuzluk vaat etmiştir. Burada ebedi olan milletken; bireylerin millet için kendini feda etmesi ise milletin ölümsüzlüğünü artırmıştır. Yine aynı şekilde dinde kutsal olan “Tanrı” iken milliyetçilikte kutsal olan “Millet” olmuştur. Dini törenler ve bayramların yerini ise milli bayramlar ve törenler almaya aday olmuştur. Tüm bunların dışında artık bireyler, çoğu zaman, kendilerini tanımlarken din üzerinden değil millet üzerinden tanımlamaya başlamıştır. Aynı şeye savaşlarda ölenlerin mezar taşlarında da rastlanmıştır. Yani mezar taşlarına “Tanrı” için öldü yerine artık “Millet/Vatan” için öldü yazılmaya başlanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın “Din Kavramı” başlığında dinin özellikleri belirlenirken ortaya konan 1. Ebedi yaşayan bir kutsala olan inanç; 2. Kutsal ile insan arasında olan bir bağ; 3. Toplumsal düzeni sağlayan bir organ; 4. Mensuplarına dünya görüşü sunan bir kurum; 5. Hakikate ulaştıran bir

yol gibi özelliklerin milliyetçilik için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Burada dindeki birinci özellik “Tanrı”yı ifade ederken milliyetçilikte “Millet”i ifade etmektedir. İkinci özellikte ise din, Tanrı ile insan ilişkisini; milliyetçilik ise, Millet ile mensup arasındaki ilişkiyi kastetmektedir. Üçüncü özellikte din, toplumsal düzeni dinsel söylemler ve kilise veya diyanetle; milliyetçilik ise milli duygu ve ulus devlet ile sağlamaktadır. Dördüncü özellikte din, mensuplarına dini değerler üzerinden bir dünya görüşü sunarken; milliyetçilik ise milli kimlik üzerinden bir dünya görüşü sunar. Beşinci ve son özellikte ise hem din hem de milliyetçilik, mensupları tarafından, hakikate ulaştırılan bir yol olarak görülür.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra, din ile milliyetçiliğin, manevilik, kutsallık ve şuurluluk hallerinde birleştiği söylenebilir. Böyle bir durumda milliyetçiliğin, dinin yerini tutabilecek hatta yeni bir din olarak ortaya çıkabilecek bir potansiyele sahip olduğu iddia edilebilir. Bu yolla, Batı (Hristiyan) topluluğuna bakıldığında söz konusu potansiyel durum daha net bir şekilde görülmektedir. Fakat Doğu’ya doğru bu potansiyel durum gittikçe bulanıklaşmaktadır. Tüm bunlara rağmen Doğu veya Batı fark etmeksizin milliyetçilik, en tepede, zirvede, diğer bütün manevi sistemlere hükmeden bir sadakat haline de gelebilir. Bu durumun, çoğu zaman, milli duygunun dini duygu ile kaynaşması sırasında ve milliyetçiliğin bizzat yeni bir din olarak veya dinin yerini tutan bir maneviyat olarak ortaya çıktığı durumlarda meydana gelebileceği söylenebilir. Türkiye özelinde bu duruma bakıldığında, Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte dinin ikinci plana atıldığı ve milliyetçiliğin yeni bir din olarak ön plana çıkarılmaya çalışıldığı iddia edilebilir. 1950’li yıllardan sonra ise din ve milliyetçilik arasında bir çekişme yaşandığı belirtilebilir. Özellikle 2002 yılında Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte milliyetçiliğin ikinci plana atıldığı onun yerine dinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Böylece, Cumhuriyet’in millet anlayışından Osmanlı’nın millet anlayışına doğru bir kayma yaşandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayıncılık 1994).

Ayşe Kartopu, “Dinler Tarihinde Dinin Tarifiyle İlgili Farklı Görüşler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009.

Bahtiyar Küçük, “Erdoğan: İstiklal Marşımız dışında bir ant tanımıyoruz, tanımayacağız, Euronews”, 26 Ekim 2018, <https://tr.euronews.com/2018/10/23/erdogan-istiklal-marsimiz-disinda-bir-ant-tanimiyoruz-tanimayacagiz>

Baskın Oran, “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye’de ‘Yüce Sadakat Odağı’ Kavramı Üzerine Düşünceler)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1999, Cilt: 54, Sayı: 2, 133-162.

Behram Hasanov, “Clifford Geertz’e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt: 1, Sayı: 2, 79-96.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1995).

C. Sadık Yaran, “Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 47-60.

Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995).

Cazim Gürbüz, “Türkler İçin İslam Dini Milliyetçilik Ögesi Olabilir Mi?”, *Yeni Çağ*, 26 Haziran 2018 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkler-icin-islam-dini-milliyetcilik-ogesi-olabilir-mi-43642yy.htm>

Elie Kedourie, *Nationalism*, (New York: Hutchinson Pub. 1961).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

Aydın ERDOĞAN

Émile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, çev. Karen E. Fields, (London: The Free Press 1995)

Erich von Ludendorff, *Topyekun Harp*, çev. Erhan Çiftçi, (İstanbul: Dergah, 2017).

Ernest Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, çev. Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992).

Frederick Bernard, “Patriotism And Citizenship In Rousseau: A Dual Theory Of Public Willing?”, *The Review Of Politics*, 1984, Vol.: 46, Issue: 2, 244-265.

“General Definition Of Religion”, *Encyclopedia*, Erişim 25 Haziran 2018, <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/religion>

Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, Cilt: 28, Sayı: 1, 213-267.

Hans Kohn, “Romanticism And The Rise Of German Nationalism”, *The Review Of Politics*, 1950, Vol.: 12, Issue: 4, 443-473.

Hürriyet, “Erdoğan: Babama Laz mıyız Türk müyüz diye sordum”, 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-babama-laz-miyiz-turk-muyuz-diye-sordum-40089936>

Jenny White, *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*, çev. Fuat Güllüpinar ve Coşkun Taştan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

M. Emin Türkoğlu, “Avrupa Birliği İslam Ülkeleri İlişkileri Bağlamında Dini Radikalizm: El Kaide Örneği”, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

Michael Bergunder, “What is Religion?”, çev. Kenneth Fleming, *Method and Theory in the Study of Religion*, 2014, Cilt: 26, 246-286.

Mustafa Erdem, “Din ve Terör Üzerine”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2004, Cilt: 7, Sayı: 20, 9-12.

Robert Cummings Neville, In Foreword to Rodney L. Taylor, “*The Religious Dimensions of Confucianism*”, 25 Haziran 2018, <http://www2.kenyon.edu/Depts/Religion/Fac/Adler/Reln101/definitions.pdf>

Selçuk Şenyüz, “Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında”, *Hürriyet*, 25 Ekim 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>

“Siyasi Alanda Yapılan İnkılâplar”, Erişim 1 Temmuz 2018, <http://www.baskent.edu.tr/~ekisikli/not2.html>

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Din”, 26 Haziran 2018, <http://www.tdk.gov.tr>

Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları 2017).

Victoria Harrison, “The Pragmatics of Defining Religion in a Multi-cultural World”, *International Journal for Philosophy of Religion*, 2006, Cilt: 59, 133-152.

Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest For Understanding*, (Princeton: Princeton University Press 1994).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
227-253

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadınının Toplum İçindeki Statüsü

Status of Japanese and Turkish Women in Society Before The Second World War

Mehmet SERTÇELİK(*)

Özet

Büyük bir coğrafyaya yayılan zengin Asya kültüründeki iki toplum olarak karşımıza çıkan Japonların ve Türklerin, eski dönemlerden yakın zamana kadar olan süreçte kadının toplum içindeki konumuna yönelik benzeştiği noktalar bulunmaktadır. Bu benzerliklerden hareketle çalışmamızda ilk önce Japon ve Türk kadınının toplum içindeki statüsü ilkçağlardan itibaren ele alarak batı modernleşmesinin başladığı döneme kadar incelenip karşılaştırılacaktır. Sonrasında ise Batı modernleşmesinin meydana geldiği dönemler olarak Japonya'da Meiji-Taisho dönemine odaklanırken, Osmanlı'da ise Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan süreci incelemektediriz. Çalışmanın temel amacı Japonya ve Türkiye'deki kadının toplumdaki statüsü konusunda temel bilgiler sunarak karşılaştırma yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadının Statüsü, Modernleşme, Meiji, Tanzimat

Abstract

Both Japanese and Turkish civilizations are significant ones in rich Asian culture that is spread over a wide area. Therefore, there are some alike characteristics of women's position in Japanese and Turkish societies from the past to today. On the

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 13.04.2018

Kabul Tarihi: 14.10.2018

(*) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, mhmt.srtclik@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1027-3876>

Mehmet SERTÇELİK

basis of these characteristics, firstly, women's positions in both Turkish and Japanese societies are investigated and compared from the first ages to the beginning period of Western modernization in this study. Then, Meiji-Taisho periods that are the period of eventuating Western modernization in Japan are focused. Also, the period that is from the Tanzimat reform era to the Republic in Turkey is examined. The main purpose of this study is to explain basic features of Japanese and Turkish women's positions in their own societies and enable to make a comparison among them.

Keywords: Status of Women, Modernization, Meiji, Reforms

Giriş

İnsanların göçebe yaşam tarzına sahip olduğu süreçlerle birlikte tarımın önemli olduğu dönemlerde, çocuklar doğurup yetiştirebildiği ve yaşamın yeniden üretilebilmesini sağlayabildiği için kadın büyük bir önem kazanmıştır. Hatta kadının doğurganlığı dönemin en önemli unsuru olarak görülen toprakla eş tutularak özel bir konumda değerlendirilmiştir.¹ Bu nedenle ilkel toplumlarda anaerkil aile yapısına rastlanılmaktadır. Ancak bu anaerkil toplum yapısında kadının rolü toplumlara göre değişim göstermekteydi. Bu noktada destanlara, kitabelere veya dönemin eserlerine bakıldığında, Türk toplumunda Orhun Kitabeleri, Dede Korkut Hikâyeleri vb. birçok eserde, Japon toplumunda ise milli ve geleneksel din Şintoizm olarak da ele alınan Şinto destanı gibi birçok eserde kadın toplumsal olaylara etkin bir biçimde katılırken, İlyada, Sasunlu David ve İgor Bölüğünün Destanı gibi Batı kaynaklı eserlerde ise kadınların rollerinin ev içi sorumluluklarıyla sınırlı olduğu görülmektedir.² Bu noktadan hareketle tarih boyunca kurulan Türk ve Japon devletlerinde kadınlar toplum hayatında olduğu gibi siyasi hayatta da önemli roller üstlenmiştir.

Zaman ve mekâna bağlı olarak bulundukları coğrafyada farklı kültürlerin ve inanmış oldukları dinlerin de etkisiyle, Japonların ve Türklerin kurmuş

¹ Gülden Ertuğrul, "Anadolu'da Türk Kadın Haklarının Evrimine Kısa Bir Bakış", *Toplumsal Gelişimde Türk ve Japon Kadınının Eğitimi Projesi*, (Çanakkale 2012), s.2.

² Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, (Ankara: Ötügen Yayınları 2008), s.153.

oldukları devletlerde kadınların rollerinde de birtakım değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Japon toplumunun Çin alfabesini kabul etmesiyle birlikte artan Çin etkisinin sonucunda, kadını doğuştan kötü karma olarak gören Çin Budizm'i ve erkeğin üstün, kadının ise alçak seviyede olduğunu savunan Konfüçyüs ideolojisi toplumda kabul görmeye başlamıştır. Budizm dini ve Konfüçyanizm öğretilerinin etkileri Japon İmparatoru Kimmei'nin, Çin etkisi altında olan Paikche Kralı'nı kabul etmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Paikche Kralı "Silla" devletine karşı kendisine destek sağlamak adına ziyaret gerçekleştirmeyi düşünmüş ve ziyaretin kabul edilmesi üzerine de altın, gümüş, buda heykelleri gibi birçok hediye göndermiştir. Bu ziyarette bulunan Rahipler vasıtasıyla Budizm dini öncelikli olarak saray çevrelerinde görülmeye başlanmıştır.³ Budizm inancı ilk yıllarında saray çevresinde etkin olması nedeniyle "Devlet Budizmi" olarak değerlendirilmiştir. Budizm inancının toplumun büyük bir kesiminde kabul görmesinin ise bazı sebepleri vardır. Öncelikle imparator Yomei'nin hastalanması üzerine tedaviye gelen Budist rahip Tasuna, Çin geleneklerine uygun bir şekilde uyguladığı manevi tedavi ile imparatoru sağlığına kavuşturunca, Budizm anlayışı da halk arasında etkili olmaya başlamıştır. Ayrıca Japon toplumu içerisinde, kendilerinden ileride olan Çin toplumunda Budizm inancının yaygın olduğu söylentisiyle dinin kabul edilmesinin önü açılmıştır.⁴ Budizm, yayılmaya başladığı çoğu toplumun kültürel olgularıyla uzlaşan ve bunları da içine alarak büyüyen bir din olması neticesinde öncelikle saray çevresinde sonrasında ise toplumun genelinde kabul görmüştür.

Şintoizm'e göre kadınlar kutsal ruhlar ile doğrudan iletişime geçebilmelerden dolayı toplumda belli bir güce sahipti. Budizm ve Konfüçyanizm öğretilerinin toplum genelinde kabul görmesiyle birlikte erkek hegemonyası topluma iyice yerleşmeye ve kadın eski yerel inancın kazandırdığı gücünü yitirmeye başlamıştır. Ancak, yeni öğretiler belli

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

³ Hüsamettin Karataş, "Erken Dönem Japon Budizmi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, C:18, S. 2, ss.54-55.

⁴ A.g.m., s.56.

Mehmet SERTÇELİK

bir kesim tarafından kabul görse de Şintoizm anlayışının da toplumda devam etmesinden dolayı kadının toplum içindeki gücü belli oranda korunmuştur. Türk toplumunda ise İslamiyet'in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisiyle kadın pasif bir konuma itildi ve iki toplumda da kadınlar ev içi sorumluluklardan oluşan bir hayata mecbur edilerek Batı uygulamalarıyla örtüşen bir yapı ortaya çıktı.

Hemen belirtmek gerekir ki, Türk ve Japon modernleşmelerini belirli kriterler çerçevesinde kıyaslamak çok da kolay değildir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya tarihi boyunca merkezi konumda bulunmuş bir coğrafyada üç kıtaya yayılmış ülkesi ve son derece renkli etnik, dinî, kültürel çeşitliliği; Japonya'nın ise 16. yüzyıla dek Batı dünyası tarafından varlığından bile haberdar olunmayan bir adada, üstelik çok eski zamanlardan beri birlikte yaşayan, ortak dil ve kültüre sahip bir toplum olduğu bir arada düşünüldüğünde bu iki ülkenin ortak bir zeminde etüt edilmesinin zorluğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında, her iki toplumun da kendine özgü toplumsal yapılarının ve aynı zaman diliminde farklı düzeylerde yaşadıkları deneyimlerin olduğu, dolayısıyla iki ülke arasında farklı tarihsel koşulların bulunduğu da göz ardı edilmemesi gereken konulardır. Bu noktada, Türk toplumu tarihsel süreç içerisinde göçebe yapıya sahip olması sebebiyle “hareketli” bir karaktere sahiptir. Japon toplumu ise yerleşik bir yapıya sahip olması sebebiyle, görece hareketsizdir. Ayrıca Japonya'nın özellikle 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ortasına kadarki yayılmacı duruşu önem arz etmektedir.⁵ Dolayısıyla da 1800'lerin sonlarına kadarki süreçte iki ülkenin değerlendirilmesinde bu temel fark önem arz ederken, 1900'lerin başlarıyla beraber Japonya'nın yayılmaya başlaması bu farkı ortadan kaldırmıştır.

⁵ Hasan Aksakal, “Japon ve Türk Modernleşmelerinin Karşılaştırmalı Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme Geçekten Japon Mucizesi vs. Türk Usulü Mü?”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S: 27, ss.88-89.

Modernleşme Öncesi Japon ve Türk Toplumunda Kadın

Japonya’da farklı devlet dönemlerinde tarih öncesi çağlardan itibaren varlığı tespit edilen kadının önemi, ülkenin dışarıya açıldığı döneme kadar güçlü bir şekilde sürmüştür. Japonya’nın yaratılış destanı olarak ele alabileceğimiz Şinto Destanı zamanla Japon halkının milli ve geleneksel dini olarak Şintoizm’e evrilmiştir. Şinto inancında, kadınların ruhani bir güçleri olduğuna inanılarak kutsal değerlere çok yakın oldukları kabul edilmiştir.⁶ Nara döneminden sonra başlayan Heian dönemiyle birlikte Japonya’ya giren Budizm inancı ve Konfüçyanizm, Çin’e göre yasaların oluşturulması; Japonya’da kadının konumunu aşamalı olarak ve uzun sürede değişikliğe uğratan unsurlar olarak meydana gelmiştir. İlerleyen zamanlarda Şogunlukların kurulmasıyla birlikte değişen cinsiyet rolleri kadının toplum içindeki rolünü zayıflatmıştır.⁷

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerindeki kadınların zaman ve mekâna bağlı olarak bulundukları coğrafyadaki statüsü, farklı kültürler ve inanmış oldukları dinlerin etkisiyle meydana gelmiştir. Öncelikle göçebe bir yaşam tarzı süren ve Şamanizm’in etkili olduğu eski Türk toplumlarına bakıldığında toplum içindeki en önemli birlik olarak görülen aile ve bu birliği oluşturan kadının toplum içinde ciddi bir değeri olduğu görülür. Ayrıca kadın, dönemin destanları ve felsefi düşüncelerinde de önemli bir yerde konumlanmıştır, fakat İslamiyet’in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisiyle Türklerde kadının konumu arka plana itilmiştir. Kültürel etkilerin yanı sıra İslamiyet’in temellerinde bulunan ataerkil yapı Osmanlı ile birlikte daha çok ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kadının statüsü, halkın içinde bulunduğu konformist durum ve baskı hissi dolayısıyla bir öğreti haline gelerek, tepkisel bir karşılık görmeden kabul

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

⁶ Okan Haluk Akbay, “Japon Mitolojisinde Kadın”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S: 32, s.81.

⁷ Seth Friedman, “Women in Japanese Society: Their Changing Roles”, 1992, Erişim 5 Aralık 2017, <http://www2.gol.com/users/friedman/writings/p1.html>

Mehmet SERTÇELİK

görmüştür. Ancak Osmanlı'nın Tanzimat dönemiyle birlikte yaşamaya başlamış olduğu batı modernleşmesi sonucunda dönemin aydınları kadının toplum içindeki yerini, önemini ve eğitimi konusunu sorgulamaya başladılar. Bu noktada aydınlar İslamiyet'e atıfta bulunarak, “İslam'a ve şeriata aykırı olmadığı” ve Peygamberin bir sözüne göre “bilgi öğrenmenin erkek kadın her Müslümana farz olduğu” gibi savlar ile yaptıkları girişimlere temel oluşturmaktaydılar.⁸

Çalışmada iki toplumda batı modernleşmesiyle birlikte yükselmeye başlayan kadının statüsünü değerlendirmeye geçmeden önce, bu zamana kadar iki toplum içindeki kadın statüsü incelenecektir. Bu noktadan hareketle öncelikle Japonya'da Şogun döneminin başlamasına kadar geçen süreçteki Kofun (250-592), Asuka (592-710), Nara (710-784), Heian (794-1185) dönemleri ile Şogunlukların kurulmasından modernleşme döneminin başlangıcına kadar olan süreçteki kadının toplum içindeki konumu ele alınmıştır. Sonrasında ise Osmanlı Devleti döneminin başlamasına kadar geçen süreçte yer alan Türk topluluklarından İskitler, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar dönemlerindeki kadının konumu ile Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile etkisini hissettirmeye başlayan modernleşme sürecine kadar olan zaman diliminde kadının toplumdaki yerine değinilmiştir.

İlk olarak Kofun Dönemi'ne baktığımızda, Japon araştırmacıların inceledikleri verilere göre Japonya'da, tarih öncesi dönemlerde ikili erkilliğin birlikte olduğu kabul edilirken,⁹ Batılı kaynaklar ise genelde anaerkil yapının varlığından söz ederler. Çinli araştırmacılar ise Kofun Döneminde Japonya'daki evliliklerde çiftlerin kadınların ailesiyle birlikte yaşadığını ortaya koyarlar. Ayrıca bu dönemde hem erkekler için hem

⁸ Yahya Akyüz, “Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın Eğitimi”, *Toplumsal Gelişimde Türk ve Japon Kadınının Eğitimi Projesi*, (Çanakkale 2011), s.42,

⁹ Hitomi Tonamura, “Japan, Ancient Period (to A.D. 1200)”, *Women's Studies Encyclopedia*, 1999, s. 778. & Hiroshi Tsude, “Genshi Toki to Josei”, *Nihon Josei-shi 1- Gensho Kodai*, 1985, ss.1-39.

de kadınlar için çok eşliliğe imkân veren bir yapı vardı. Japon, Çin ve Batılı kaynakların ortaya koyduğu göstergeler, Japonların o dönemde anaerkil toplum yapısına sahip olduğunu gösteriyordu.¹⁰ Tarih öncesi çağlardan Asuka (592-710) ve Nara (710-784) dönemlerinde de Japon aile yapısı ağırlıklı olarak anaerkildi¹¹, ancak zaman zaman ikili erkilli özellikler de göstermekteydi. Bu dönemlerle birlikte Çin etkisinin ve Çin yaşam biçimine göre hazırlanmış yasaların Japonya'ya girmesi, Japon toplumunda yavaş yavaş değişikliklerin başladığı bir süreci oluşturdu. Dışarıdan gelen etkilerin toplum tarafından kabul edilmesi geniş bir zaman diliminde gerçekleşti. Dolayısıyla bu dönemlerde yasalar ve uygulamalar arasında büyük farklılıklar ortaya çıktı.¹² Sonraki dönemlerde erkeklerin ilgilendiği birçok iş, bu dönemlerde kadınların yaptığı iş konumundaydı. Özellikle halkın içinde olan kadınların toplum içindeki konumuna bakıldığında tarımda ve diğer üretim alanlarında kadın gücünün önemi görülmektedir.¹³ Aynı dönemde daha elit noktada bulunan kadınlar ise kâhinlik, çamaşırcılık, sütanneliği gibi bazı işleri yapmaktaydı.¹⁴ Yine aynı dönemde hanedana veya elit ailelere mensup kadınların sarayda resmî görevli olarak çalıştıkları bilinmektedir.¹⁵

Japon tarihinde inançlar kadınların toplum içindeki rolünü belirlemede etkili olmuştur. Şintoizm inanışındaki şaman gelenekleri kadına toplum

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

¹⁰ Louis, G. Perez, *History of Japan*, (USA: Greenwood Press 1998), s. 14.

¹¹ Hiroko Sekiguchi, "The Patriarchal Family Paradigm in Eight-Century Japan", *Women and Confucian Cultures in Premodern China, Korea, Japan*, ed. Dorothy Ko, Joan Piggot, Jahyun Kim Haboush, 2003, s.32.

¹² Hitomi Tonamura, *a.g.m.* s.778.

¹³ Aki Yasuo, "Japonya'da Modernleşme ve Kadın; Raiteu Hiratsuka Örneği", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 2004).

¹⁴ Marilyn French, *From Eve to Dawn: A history of Women*, (New York: The Feminist Press at CUNY 2008), s.69.

¹⁵ Joan Piggot, "The Last Classical Female Sovereign", *Women and Confucian Cultures in Premodern China, Korea, Japan*, ed. Dorothy Ko, Joan Piggot, Jahyun Kim Haboush, 2003, s.66.

Mehmet SERTÇELİK

içinde önemli bir yer sunmaktaydı. Ancak Nara Dönemi sonuna doğru Japonya'ya giren yeni inanışlar, öğretiler ve yasalarla birlikte Japonya'da kadının konumu aşamalı bir şekilde değişikliğe uğramıştır.¹⁶

Bakanın hükümrana, oğlun babaya, karının kocaya itaatini öğütleyen Konfüçyanizm, erdemli bir kadının sahip olduğu üç sorumluluğunun; evlenmeden önce babasına, evliliğinde kocasına, dul kaldığında oğluna itaat etmesi olduğunu söyler. Bu öğretinin Japon yaşam biçimine aktarılmasında Japon “ritsuryo”¹⁷ sistemindeki Konfüçyüsçü düşüncenin varlığı etkili olmuştur.¹⁸ Japon tarihindeki klasik dönemlerin sonuncusu Heian Dönemi'dir. Bu dönemde insan hayatını yansıtan ve özellikle kadın figürleri içeren birçok resmin ortaya çıkmasıyla kadının toplum içindeki rolü daha iyi anlaşılmıştır. Ancak önceki zamanlarda oluşmaya başlayan Budizm ve Konfüçyanizm etkileri kendilerini hissettiriyordu. O zamana kadar kadının kutsallığı olarak değerlendirilen, kadın erkek ilişkisi ve diğer kadınsal öğeler bu dönemden itibaren kirlilik olarak değerlendirilmeye başlamıştı.¹⁹ Bu durumla birlikte Japon geleneksel toplumunu değerlendirirken *Kök aileler birliği* olarak ele alabileceğimiz İE Rengo yaklaşımı önemlidir. Kizaemon Aruga'nın *kök aileler birliği* yaklaşımı Japon toplumunu kök aile temelinde ele almaktadır. Bu yaklaşım Japon toplumunun birey ve grup odaklı bir grup düşüncesini benimsemesinin temeli olarak görülebilir. Aruga, aileler arası dayanışmanın gerçekleşmediği durumda hayatın devamlılığının ve zirai işlerin yapılmasının çok zor olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımla birlikte hem üretimin gerçekleşeceğini hem de toplumun yaşamını

¹⁶ Esin Esen, *Man'yōshū'da Kadın Şairler, Şiirleri- Bilişsel Politika Açısından Okuyucu-Dinleyici Sorumluluğu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara 2013), ss.130-131.

¹⁷ “Japon hukuk sistemi temellerini oluşturan kanun sistemi.” Bkz. Gülseri Ova, *a.g.m.*, s.ix.

¹⁸ Hiroko Sekiguchi, *a.g.m.*, ss.27-28.

¹⁹ Marilyn French, *a.g.m.*, s.71.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

güvence altına alacağını düşünmüştür.²⁰ Bununla birlikte İE “*babadan oğula geçen ataerkil bir yaklaşım*”²¹ olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla da bu yaklaşım temelinde kadınlar tarımda ücretsiz çalışan çiftçi kadın ve iyi eş, bilge anne olguları etrafında varlığını sürdürmüştür. Ancak bu dönemin sonuna kadar İE yaklaşımı bulunmasına rağmen kadın günlük yaşam içerisinde söz hakkına sahip olmuştur.

Esasen Japon toplumunda erkeklerin kadınlardan daha üstün olarak algılanması, tecrit politikası yürüten Tokugawa Şogunluğu (Edo) döneminde başlamıştı. Toplumda etkisinin hissedilmeye başlandığı cinsiyetçilik algısıyla, kadının toplum içindeki konumu zayıflamaya başladı. Ayrıca kadınların dinsel açıdan kirli ve suçlu olduğu düşüncesi de kadının toplum içindeki konumunu zayıflatan nedenlerden birisiydi. Bu dönemde etkisinin fazlasıyla hissedildiği Konfüçyanizm, Budizm ve Samuray kültürünün birleşik etkileri, Japon toplumunda kadının yükümlülüklerini değiştirdi. Bunlardan dolayı Edo dönemi, kadın-erkek ayrımının yaşandığı ve kadınların ikinci sınıf insan muamelesi gördüğü bir dönem olarak görülmektedir.²²

Toplumun yapıtaşı olarak değerlendirilen aile kavramına Türklerde her zaman önem verilmiş ve aile korunmuştur. Ailenin temel yapıtaşını oluşturan kadın her şeyden önce bir eştir ve annedir. Tarih kaynakları da Türklerin kutsal ve önem verdikleri haklara ana hakkı dediklerini ve bunu da Tanrı hakkı ile eşit tuttuklarını göstermektedir.²³ Bu dönemde kadın hem toplumun en küçük yapıtaşı olan ailede hem de toplumun en üst kademesi olan hükümet etme noktasında önemli hak ve yetkilere

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

²⁰ Kizaemon Aruga, *Aruga Kizaemon Eserleri Derlemesi, Halkbilim Sosyoloji Yöntemleri*, (Tokyo: Miraisha Yayınları, 1969), s.29.

²¹ Tolga Özşen, “Robot Krallığı Japonya’nın Görünmeyen Yüzü: Dünden bugüne Japon Kırısı”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011, S. 14, s.67.

²² Aki Yasuo, *a.g.e.*, s.26.

²³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1969) (A), s. 27.

Mehmet SERTÇELİK

sahip bulunmaktadır.²⁴ Türk mitolojisinde de kadının konumu önemli bir şekilde tasvir edilmektedir. Özellikle destanlar ve masallara bakıldığında Türk toplumlarında kadın bir yandan toplumsal olaylara katılmakta bir yandan da ailenin temel yapıtaşı olmaktadır.²⁵

Orta Asya Türklerinde kadınlar güçlü mevkilerde yer bulmuşlardır. Özellikle Orhun Kitabelerinde görülen “devleti bilen kraliçeler” veya “Hakan ve Hatunun buyruğu ile” gibi sözler, eski Türk kadınlarının toplum içindeki eşitlik statüsünü koruduğunu yansıtmaktadır.²⁶ Ziya Gökalp’e göre Türk hayatında demokrasi ile feminizm pek çok açıdan başlıca ilkeydi.²⁷ Türklerin feminist olmalarını etkileyen unsurlardan birisi de eski Türklerin inancı olan Şamanizm’in kadındaki güce dayanmasıydı. Eski Türklerde “monogami”²⁸ çok eşliliğe rağmen egemendi. Ayrıca kadınlar toplumun siyasi alanına doğrudan katılabiliyordu. Bunların yanı sıra, dönemin kadınları ata binme, silah kullanma ve savaşabilme gibi birçok alana hâkimdiler.²⁹ Bilinen ilk Türk boyu olan İskitler’de kadınlar toplumsal hayatta olduğu kadar siyasi alanda da çok önemli rollere sahiptiler. Kadınların erkekler gibi savaşçı ve asker olarak yetiştirilme geleneğinin bulunduğu bu toplumda kadınlar erkeklerle eşit noktada yer almaktaydı.³⁰

Hunlar döneminden itibaren kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden kadınsız hiçbir iş yapılmazdı. Yabancı devletlerin elçilerinin kabulünde hatun da hakanla birlikte yer alırdı, tören ve kutlamalarda

²⁴ Ahmet Gündüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Bilim Dergisi*, 2012, C: 5, S: 5, ss.130-131.

²⁵ Necati Gültepe, *a.g.e.*, s.153.

²⁶ Gülden Ertuğrul, *a.g.m.*, s.5.

²⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1976), s.156.

²⁸ “Tekeşlilik” Bkz. “Türk Dil Kurumu”, Erişim 10 Aralık 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.Sa41264b737e39.75636764

²⁹ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s.166.

³⁰ Aytunç Altındal, *Türkiye’de Kadın*, (İstanbul: Anahtar Kitapları 1991), s.36.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

siyasi ve idari konulardaki görüşlerini söylerdi. Bu duruma en önemli örnek ise büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış anlaşmasını imzalayan Mete Han'ın hatunudur.³¹ Böylece Çinliler Türklerde kadının siyasi vasfını anlamışlar ve bir kadının aracılığıyla karmaşık bir durumdan kurtulabileceklerini düşünecek kadar Türklerin sosyokültürel yapısını çözmüşlerdir.³² Ziya Gökalp ise bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadınlara saygı göstermemişler.”³³

Göktürklerde ve Uygurlarda kağanın eşi yahut annesi devlet işlerinde kağanın yanında bulunmakta ve ona her türlü yardımı yapmaktadır. Orta Asya Türklerinde Göktürklerin tarihi ile ilgili olarak erişilebilecek kaynak Orhun Kitabeleri'dir ve Orhun Kitabeleri'nde yedinci yüzyıldan başlayarak devlet işlerini bilen Katunlardan (hatun) söz edilir. Kağanın hanımı olan Hatun da tıpkı Kağan gibi töre ile bu makama oturur ve kağan ile birlikte ülkeyi yönetmektedir. Orhun Kitabeleri'nde yer yer “*Hakan ve Hatunun Buyruğu*” sözü ile başlayan ifadeler yer almaktadır. Bu sözler İslam öncesi Türk devletlerinde kadının yönetimde söz sahibi olduğunu göstermektedir. Kutluk Devleti'nin hükümdarları olan Bilge Kağan ve Kültigin adına yapılan abidelerde hatun şöyle anlatılmaktadır: “*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutlu ülkesini öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye babam İltiş Kağan ve annem İlbilge Hatunu (Tanrı) halk içerisinde çekip yukarı çıkarmış.*”³⁴ Bu ifadeler Orta Asya Türklerinde kadının siyasi ve toplumsal konumunun göstergesidir.

Oğuz Türklerinin üstünde yoğunlaşan Arap ve Bizans kültürünün etkisi Türk kadını üzerinde olumsuz olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle birlikte etkisini kadınlar üstünde fazlasıyla hissettiren İslamiyet,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

³¹ Necati Gültepe, *a.g.e.*, ss.179-180.

³² İbrahim Tellioglu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *TAED*, 2016, S: 55, ss.217-218.

³³ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s.35.

³⁴ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı 1970) (B), ss.21-35.

Mehmet SERTÇELİK

kadının toplumdaki statüsünün gerilemesine yol açmıştır. Kadınlar ev içi sorumluluklardan oluşan bir hayata mecbur edildiğinden dış dünya ile ilişkileri kesilmiştir. Ayrıca kıyafet mecburiyetiyle birlikte eğitimleri de kısıtlanmıştır. Bu dönemde kadın özgürlüğü anlayışının gerilemesinde “Nizamülmülk”³⁵ ün payı da büyük olmuştur. M. Ö. 3000’den itibaren Anadolu’da bulunan kavimlerde görülen ve eski Türklerde de benimsenen monogaminin yerini, çok eşliliğin gelenekselleştiği Osmanlı Devri’nde yasal poligami³⁶ almıştır. Kadınlar bu dönemden itibaren sahip oldukları hukuki haklarını ve saygınlıklarını kaybederek hem toplum içindeki statülerini kaybetmişler hem de özgürlüklerini yitirmişlerdir.³⁷ Esasında İslamiyet eski Arap ve Roma hukukuna göre kadına daha çok değer vermiştir. Ancak dönemin toplumu Cahiliye devrindeki Arapların uygulamalarını esas alarak İslamiyet’i uygulamaya yönelince, kadının Türk toplumundaki statüsü Türk geleneklerine yabancılaşmıştır Kadın, bir başka kültürün etkisiyle geniş bir şekilde kısıtlanarak toplumdan koparılmıştır.³⁸

Hem Japon toplumunda hem de Türk toplumunda kadının statüsü modernleşme dönemine kadar değişimler yaşamıştır. Bu değişim evrelerinde iki toplumun da benzer bazı değişimler yaşadığını görmekteyiz. Eski dönemlerde iki toplum üzerinde de etkili olan şaman gelenekleriyle birlikte matriarkal (anaerkil) bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Batı kaynaklarından edindiğimiz izlenimle Avrupa’da kadının konumu ev içi sorumluluklardan ibaretken, hem Japon toplumunda hem

³⁵ “Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk kadın düşmanları arasında en bilinenlerden birisidir. Türk kadınlarının hayat tarzlarının İslamiyet açısından tehlikeli olduğunu düşünerek kadın konusuna ayırksı fikirlerle yaklaşarak ve vezirliğinden kaynaklanan ağırlığını koyarak kadının toplumsal konumunun gerilemesine yol açmıştır.” Bkz. Necati Gültepe, *a.g.e.*, ss.210-211.

³⁶ “Çokeşlilik” Bkz. “Türk Dil Kurumu”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&sarama=gts&guid=TDK.GTS.5a41265804d151.66361051

³⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divan I*, çev. Besim Atalay, (Ankara 1985), ss.260-261.

³⁸ Gülden Ertuğrul, *a.g.m.*, ss.6-7.

de Türk toplumunda kadın, siyasi ve toplumsal alanda birçok sorumluluğa sahipti. Pek çok üretim alanında boy gösteren kadınlar, erkeklerin avcılığa yöneldiği dönemde tarımla uğraşarak tarım alanından önemli getiri elde etmişler ve tarım sektörünün büyümesine önemli katkılar sağlamışlardır. Ayrıca kadınların siyasi alanda etkili olması durumunda ise savaş ve barış gibi ikilemlerde, “annelik” duygusu ile barış yanlısı olmaları daha muhtemel görünmektedir. Ancak iki toplumun kültürü dışarıdan etkilenmeye başladığında kadının da toplum içindeki konumu sorgulanmaya başladı. Japon toplumunun, kadını kötü olarak tanımlayan ataerkil Çin Budizm’i ve Konfüçyanizm’den etkilenmesi, Türk toplumunun da İslamiyet’ten etkilenmesi sonucunda kadının konumu ikincil plana itilmiştir. Bu noktada kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaması, toplumları sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Sosyal anlamda kadının ikincil plana itilmesi iki toplumun da gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Psikolojik anlamda ise bir yandan “anne” olan kadın, çocukların yetiştirilmesinde yaşadığı sıkıntılar sonucunda topluma sorunlu bireyler kazandırmış olurken, diğer yandan “eş” olan kadının bastırılması sonucunda toplumun en küçük yapıtaşı olan “aile” kavramının sarsılmasına yol açmıştır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

Modernleşme Dönemi Japon ve Türk Toplumunda Kadın

Batı devletleri dünyada nüfuz alanlarını arttırma girişimlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu girişimlerinde bazı devletlere karşı sömürgeci bir yaklaşımı, bazı devletlere karşı da modernleştirme yolunu benimsemişlerdir. Batı, dönemin güçlü devleti olarak varlığı sürdüren ancak son dönemlerde gerilemeye başlayan Osmanlı’ya ve Sanayi Devrimi ile birlikte karşılıklı bağımlılığın arttığı dünyada önemli bir geçiş noktası olarak değerlendirilen ve dış dünya ile tecrit politikası uygulayan Japonya’ya yönelik, modernleşme adı altında ulusal çıkarları için etki politikası uygulamaya başlamıştır. Bu düşünce sistematğinde gelişme gösteren Batı modernleşmesi, Osmanlı Devleti’nde 1839 Tanzimat Fermanı ile etkisini

hissettirirken, Japonya’da 1853 yılındaki ABD-Japonya anlaşması ile ortaya çıkmış ve 1866 Meiji Restorasyonu ile doruk yapmıştır.

Modernleşme sürecinin iki toplumdaki yansımaları ise farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bu süreçte Batı’nın iki devlete yönelik yaklaşım biçimi ve devletlerin tarihsel koşullarındaki farklılıkları, iki ülkenin gelişimindeki temel karşıtlığı oluşturmuştur. Bu bağlamda Osmanlı farklılıklar barındıran uyumsuz bir karışımken, bir ada ulusu olan Japonya ortak bağları içinde barındıran uyumlu bir toplumdur. Bununla birlikte jeopolitik açıdan değerli olmayan bir Japonya devleti ile sahip olduğu topraklar açısından kıymetli bir Osmanlı İmparatorluğu söz konusuydu. Bunlarla birlikte, Japonya modernleşme sürecini kendi ulusal benliğini bozmadan gerçekleştiren, Osmanlı ise toptancı bir yaklaşımla dönüşümü ele almıştır. Dolayısıyla da bu süreçlerde iki devletin uygarlaşma süreci aynı etkiler altında farklı sonuçlar getirmiştir.³⁹ İkinci Dünya Savaşı öncesi iki toplumun Batı etkisi altında uygarlaşma sürecini yansıtan ve bazı noktalar açısından benzerlik gösteren Japonya’da Meiji (1868-1912) ve Taisho (1912-1926) dönemleri, Türkiye’de ise Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923) kadar olan dönem, kadının toplum içindeki konumunun dönüşümü bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Taisho dönemi sonrasında yükselen Japon milliyetçiliği ve militarizm süreçleri de kısa bir şekilde ele alınacaktır.

Japonya’da Meiji ve Taisho Dönemlerinde Kadın

Cinsiyet ile ilişkili tutumlar Meiji dönemine kadar Japon toplumunda iyi bir şekilde örtülmüştür. Yeni bir aşamaya geçildiğini gösteren Meiji Dönemi’nde hükümetin 1871’de başlayan ve Meiji Restorasyonu olarak anılan modernleşme politikasında ağırlık, geri kalmış Japonya’ya Batı

³⁹ Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, (İstanbul: İletişim Yay. 2015), ss.231-239.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

kültürünün ve Batılı modern düşüncenin bir an önce kazandırılmasına verilmiştir. Batıya ait değerlerin önem kazandığı, insan hakları, özgürlük gibi kavramların yerleşmeye başladığı bu dönemde, Batılılaşma ve aydınlanma yolunda ciddi adımlar atılmış ve 1889 Anayasası'na kadar Batı tutkusu ülkeye hâkim olmuştur.⁴⁰

Bu dönemde yeni yönetim sisteminin benimsediği modernleşme politikasının uygulanmasıyla beraber hem ülkenin politikalarında, hem de halkın yaşam tarzında ciddi değişiklikler meydana geldi. Öncelikle ülkenin politikalarında oluşan değişikliklere bakıldığında, hükümetin izolasyon politikasını durdurarak, Batılı ülkelerin ileri teknolojilerini izlemeye izin verdiği görülür. Hükümet ayrıca ulusal bir eğitim sistemi başlatarak, okullarla yakından ilgilenmeye başladı.⁴¹ Halkın yaşam tarzında değişikliklere yol açan spesifik olaylara baktığımızda ise ilk olarak, 1872'de dinî açıdan doğumun kirli olmadığı kabul edilmesini görürüz. Bunun yanı sıra tapınak ziyareti, Fuji dağına çıkma, Sumo seyretme gibi geleneksel faaliyetlerin kadınlara yasaklanmasına son verilerek, kadına yönelik tabuyu yıkan bir politika uygulanmaya başlandı. 1871'de herkese saç kestirme özgürlüğü verildiğinde geleneksel uzun saç şeklini terk eden kadınların çoğalması sonucunda, hükümet 1872 yılında kadınların saç kestirmesini yeniden yasakladı. Bu olay modernleşme politikasının erkek hegemonyasında olduğunu ve cinsel ayrımcılığı hâlâ barındırdığını göstermektedir.⁴² Tüm bu reformların amacı; Batılı ülkeleri kucaklamak, onlardan saygı görmek ve modern Japonya için Batı ülkelerinden destek sağlamaktır.

Kadınlar, sanayileşme sürecinin başlarında fabrikada sağlıksız çalışma koşullarında çalışmaya başladılar. Bir asır önce Sanayi Devrimi sırasında İngiltere'deki fabrika işçilerinin sert çalışma koşullarına ve düşük

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

⁴⁰ Aki Yasuo, *a.g.e.*, ss.27-28.

⁴¹ "The Meiji Restoration and Modernization", *Asia For Educators*, Columbia University, Erişim 9 Aralık 2017, http://afe.easia.columbia.edu/special/japan_1750_meiji.htm

⁴² Aki Yasuo, *a.g.e.*, s.28

Mehmet SERTÇELİK

ücretlerine paralel olarak, Japon kadınlar da koşulları kendileri için çok sert olan işlerde ve iş yerlerinde hem çok çalışıyor, hem kötü muamele görüyor, hem de düşük ücret alıyorlardı. Ancak kadınları ekonomik anlamda özgürlüğüne kavuşturan sanayileşmenin gelişimi ve eğitim seviyesinin artması sonucunda kadına yönelik bakış dönüşmeye başladı. Kadınların, istismar edildiği bu çalışma ortamlarında her şeye rağmen sağladıkları emek, ticaret sektöründe ülkenin ekonomik başarısının göstergesi oldu. İşçilerin %80'inin kadınlardan oluştuğu bu dönemde, yapılan reformlara rağmen kadınlara “iyi eş ve bilge anne” denildi. “İyi eş, bilge anne” kavramını Özşen şöyle ifade etmektedir: *“Erkek egemen tarım üretimi merkezli sosyokültürel yapının DNA’larına kadar kodlanmış olan ve Konfüçyüsçü düşünce birikimi ile şekillenmiş bir kadın algısının modernleşme süreci içerisinde önem kazanan kadın eğitimi süreci ile entegre olmuş halidir.”*⁴³

İyi, sadakatli bir eş ve çalışkan bir anne olmanın kadınsı rolünden övgüyle söz eden bu yaklaşım, kadınların yaşamlarını hayatları boyunca evde kalan bakıcılar olarak şekillendirerek, toplumda erkekler için ev işleriyle uğraşmayan ve dışarıdan emek sağlayan birey algısını yarattı. Böylece, Japon aile yapısında cinsiyet rollerinin tanımlanması, uyumlu bir toplum için bu rollerin uygulanmasına yol açtı. “İyi eş ve bilge anne” Japon cinsiyet düşüncesinin egemen bir parçası haline gelerek cinsiyet rollerinin algısı açısından o kadar merkezi oldu ki, bugünkü Japon toplumunda kadınların birincil rolü bu çerçevede algılanmaktadır.⁴⁴

Batı, Japonya’da kadınların eğitim ve öğretim alanından dışlanarak sadece iyi eş ve bilge anne rolüne koyulmasına tepki vererek kızların eğitim alması için baskı uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Batı, uyguladığı bu politika ile birlikte ülke içine karışarak çıkar sağlamayı hedeflemektedir.

⁴³ Tolga Özşen, Japon Modernleşmesine Kırsaldan Bakış, (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık 2016), s.97.

⁴⁴ Megan Levonian, “Contemporary Women’s Employment in Japan: The Effects of State-Mandated Gender Roles, Wars, and Japan, Inc.”, *CMC Senior Theses*, 2013, s. 41. http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/618

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

Batılı reformları gerçekleştirmek ve Batı baskısını azaltmak adına hükümet, kadınların eğitimleri için yaptığı teşvik sonucunda kadınların toplumdaki statülerini yükseltmeye başladı.

Bu dönemde kadınlara özellikle iyi öğretmenler ve eğitimli anneler olmaları amacıyla verilen eğitimin önemi artmıştır, çünkü gelecek kuşakların iyi eğitilmiş olmasını sağlayarak Japon geleneklerinin gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmiştir. 1872 yılında Japonya’da ulus devlet bilincini oluşturmak için kabul edilen Temel Eğitim Yasası (GAKUSEI), öğretim programlarının, sisteminin ve kurumlarının tüm ülkeye yayılması anlamına gelmektedir.⁴⁵ Bununla birlikte GAKUSEI sayesinde herkes sınıftan veya cinsiyetinden bağımsız olarak aynı eğitimi almıştır. Bu yasanın etkisiyle birlikte eğitim almak için yurtdışına giden pek çok kadın eğitimini tamamladıktan sonra Japonya’ya dönüşlerinde büyük başarı sergilemişler ve kadın hareketlerinin başlamasında öncü kişiler konumuna gelmişlerdir.⁴⁶

Meiji hükümeti ekonomiye, askeri organizasyonlara ve hükümet organizasyonlarına yönelik reformlar yaparken, toplumsal cinsiyet rolleri gibi konularda Japonya’nın sosyal geleneklerine de değişiklik getirmeyi başardı. 1868 döneminden sonra, annenin yeni nesil Japon çocuklarının topluma kazandırılmasında önemli bir rolünün olduğunu kabul eden toplumda, kadının konumunun yeniden değerlendirilmesi, devletin ülkeye kazandırmak istediği milliyetçi bir politika haline dönüştü. Bu bağlamda, toplumun en önemli parçası olan ailenin güçlü olması fikriyle hem çocukların hem de çocukları eğitecek kadınların eğitimi için adımlar atılmaya başlanmıştır. Batılı güçlerle rekabetin artması için kadının

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

⁴⁵ IFIC ve JICA, “The History of Japan’s Educational Development: What Implications Can Be Drawn For Developing Countries Today”, *Research Group: Institute For International Cooperation and Japan International Cooperation Agency*, 2004, Erişim 25 Eylül 2018, http://open_jicareport.jica.go.jp/pdf/11778784.pdf

⁴⁶ Kumiko Fujimura, Anne E. Imamura, “The Education of Women in Japan”, *Windows on Japanese Education*, ed. Edward R. Beauchamp, (Westport: Greenwood Press 1991), s.230

Mehmet SERTÇELİK

eğitimine önem veren devletin amacı, eşitlik meselesinden ulusal çıkar meselesine dönüşmüştür.⁴⁷

Meiji Restorasyonundan sonra ortaya çıkan eşitlik kavramından kadın-erkek eşitliği olarak söz edilmeye başlansa da kadınlar, toplumda ikincil konumda görülmeye devam etmiştir. Ayrıca 1887 yılında oylama hakkına sahip olmayan kadınların haklarını kısıtlayan kanunlar yapıldı.⁴⁸ 1880'lerin ortalarından itibaren ise Eğitim Bakanlığı batılılaşma eğilimi gösteren sistemden uzaklaşmaya başlayarak daha muhafazakâr olan Konfüçyüs etkisindeki 'ahlaki' eğitim sistemine geçmeye başladı.⁴⁹

1868 yılında başlayan Meiji Restorasyonu ile birlikte Japon kadını bazı haklar kazanmış olsa da Japon kadınının toplum içindeki statüsü restorasyona paralel bir gelişim gösterememiştir. Çağdaşlaşma hareketlerinin içinde dahi "Kadın, sadece erkek için yaşar" düşüncesinin varlığının devam etmesi, Japon kadınının toplumsal konumunun istenilen noktaya varmasında önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Ayrıca kadınlara yönelik çoğu alanda ilklerin yaşandığı Meiji dönemi, toplumda kadının yerini anlamak için bir şanstı. Savaşçı sınıfı (samuray) ile halk tabakası arasındaki sosyal sınıf farkını ortadan kaldırmaya başlasa da demokratikleşme süreci samuray sınıfının ortaklaşmasından ziyade ortakların samuraylaşmasını hedeflemektedir. Toplumsal dönüşümlerin yaşandığı süreçlerde değişim alt sınıf tarafından desteklenirken, üst sınıflar buna karşı çıkarlar. Bu bağlamda samuray aile yapısının ataerkil biçimi üzerine şekillenen İE sistemi, Meiji sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kadının rolüne yönelik toplumsal algı dönüşüme uğrarken, belli bir noktada kalmıştır.⁵¹

⁴⁷ Megan Levonian, *a.g.m.*, ss.44-45.

⁴⁸ Seth Friedman, *a.g.m.*

⁴⁹ Joanna Liddle, Sachiko Nakajima, *Rising Suns, Rising Daughters: Gender, Class and Power in Japan*, (Newyork: Zed Books Ltd 2000), s.47.

⁵⁰ Okan Haluk Akbay, *a.g.m.*, s.82.

⁵¹ Chizuko Ueno, "The Position of Japanese Women Reconsidered", *Current Anthropology*, 1987, C: 28, S. 4, s.78.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

Meiji döneminde politika yapma ve üretme noktasında etkisi olmayan kadınlar, Japon-Rus Savaşı'nda hem asker olarak hem de askere destek vererek önemli bir rol oynadılar. Taisho (1912-1926) döneminde "Taisho Demokrasisi"⁵² olarak tanımlanan bu hareket, halkın politikaya katılmasına yol açtı. Bu demokrasi döneminde kadın da çeşitli alanlarda toplum algısını ve yerleşik düzeni yok etmek amacıyla harekete geçti. Özellikle bazı kadınlar, kurdukları örgütlerle kadının toplum içindeki konumuna arttırıcı ve ev içi sorumluluklarından oluşan kadın algısını yıkıcı nitelikte önemli başarılarla imza attılar.⁵³ Meiji-Taisho dönemi (1868-1926) başladığında, liberal çevreye tepki olarak ortaya çıkan kadın ve erkek reformcular, yeni haklar ve özgürlükler çağrısı ile Popüler Haklar Hareketi'ni oluşturdular. Harekette yer alan kadınların çoğu ise Japonya'nın ilk dalga feministlerini oluşturdular. 1868-1926 arasındaki Meiji-Taisho döneminde büyüyen Kishida ise Japonya'nın ilk dalga feministlerinden biridir ve hareketinin odağı genç Japon kızlara, özellikle orta ve üst sınıf kadınlara yardım etmektir. Kishida ve Japonya'nın ilk dalga feministleri, ağırlıklı olarak kadın statüsünü iyileştirmeye odaklandı. Onlar, gelişmenin "teknolojik açıdan ilerde olan diğer ulusların kendilerini kabul etmesi durumunda çok önemli" olduğu inancındaydı. Ayrıca Japonya'nın süper güçlerle rekabet edebilmesi için, tüm Japon kadınlara eşitlik verilmesi gerektiğini vurguladılar.⁵⁴ Bu öncü kadınlar, Japon devletine karşı ilk tepkiyi gösterdiler ve zaman ilerledikçe kadın hakları için daha fazla ilerleme sağladılar. Ayrıca ilk feminist dalgasıyla birlikte, kadın bilincinin uyanması sonucunda kadınlar, toplumsal eşitlik

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

⁵² Japonya'da liberal demokrasinin yaşama geçtiği kısa süreli bir dönem (1918-1931). Bkz. "Siyasal Sistemler: Japonya", *Uluslararası Politika Akademisi*, 2014, Erişim 25 Aralık 2017, <http://politikaakademisi.org/2014/12/01/siyasal-sistemler-japonya/>

⁵³ Aki Yasuo, *a.g.e.*, s.39-40.

⁵⁴ Lyn Reese, "The Meiji Reforms and Obstacles for Women Japan 1878-1927", Erişim 15 Aralık 2017, <http://www.womeninworldhistory.com/WR-04.html>

Mehmet SERTÇELİK

hedefiyle örgütlenmeye başladı. Bu bağlamda ileri nesillerin temel insan hakları için mücadele etmesinde ve erkeklerle eşit olarak topluma katılma isteklerinde bu örgütlenmelerin etkisi büyüktür. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında feminizmin devlet politikası ve cinsiyete dayalı inisiyatifler üzerinde önemli bir etkisi olmamasına rağmen, varlığı birçok Japon kadınının görünümü ve farkındalığında bir geçiş dönemi niteliği taşıyordu. Siyasi ve sosyal karışıklığın artmasına rağmen, Japon kadınlar bu dönemde ilk kez seslerini duyurmaya ve geniş kitlelere yükseltmeye başlamışlardır. Özellikle yeni teknolojilerin türemesi, basılı medyanın dolaşımı ve zorunlu ilköğretim gibi bazı etmenler kadının toplum içindeki konumunu yükseltti.⁵⁵

Meiji Restorasyonu ile birlikte dışarıya açılmaya başlayan Japonya hem ekonomik anlamda hem askeri anlamda güçlenmeye başladı. Bu zaman zarfı içerisinde hem Çin'e karşı elde edilen zafer, hem de Rusya'ya karşı kazanılan mücadele sonucunda ülke içerisinde genişleme söylemleri artmaya başladı. 1930'lardan sonra ise militarizm ve Japonya'nın denizaşırı savaflara katılımının hükümetin tek önceliği haline gelmesiyle, kadın hareketleri engellenmeye başladı ve herhangi bir aktiviteye izin verilmedi. Bu süreçte feministler savaflara karşı konuşma ile hapishaneye gitme ya da askeri hükümetle işbirliği yapmak arasında kaldılar ve işbirliğinin savaştan sonra kazanç getireceği umuduyla faaliyetlerinin büyük kısmını durdurdular. Böylece asker etkisinin arttığı siyasal bir yapı içerisinde ortaya çıkan militarist söylemler eşliğinde kadınlar tekrar ikincil plana itildi.⁵⁶ Örneğin toplumdaki çiftçi kadın, karşılıksız çalışan ziraat işçisi olarak işleri yürütürdü. Yani sistemin düzenini bozmayan, çalışan ve üreten bir aktördü.⁵⁷ Bu nedenle Japonya'da kadın, ikinci Dünya Savaşı sonuna kadar ev içi sorumluluklarla ve gerektiğinde askere destek veren bir araç olarak değerlendirildi.

⁵⁵ Megan Levonian, *a.g.m.*, s.49-50.

⁵⁶ *A.g.m.*, s.59.

⁵⁷ Özşen, *a.g.e.*, s.101.

Osmanlı'da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın

Tanzimat Fermanı ile başlayıp Cumhuriyet'e kadar olan süreçte eski yapı ve geleneksel kurumlar sorgulanmış, hukuktan ekonomiye, eğitimden sosyal hayata değin toplumun her alanında değişme, yenileşme daha açık bir ifadeyle modernleşme çabası içine girilmiştir. Bu bağlamdan hareketle, Osmanlı toplumunda varlığını devam ettiren geleneksel ataerkil yapılanma sonucunda oluşan kadın kimliği de çağdaşlaşma süreci ile birlikte tartışılmaya başlamıştır. Dönemin entelektüelleri, kadınları erkeklerle eşit bir konumda değerlendiriyorlardı. Ancak bu kişiler, Osmanlı modernleşmesiyle alakalı tüm konularda olduğu gibi, kadının statüsünün arttırılması tartışmalarında da devletin perspektifini dikkate alarak hareket etmiş ve işin başlangıç noktası olarak, devletin yaptığı gibi, eğitim konularını öncelikli görmüştür. Erkek aydınların, kadınların eşitliği üzerine olan tartışmalarının herhangi bir sonuca ulaşması zordu.⁵⁸ Ancak İslamiyet'in kabulüyle başlayan ataerkil yapının tartışılmasına yol açmış ve ilerleyen zamanlarda toplum içinde kadının statüsünün yükselmesini sağlamıştır.

Osmanlı döneminde kadınlar, sadece sübyan mekteplerinden yararlanabilmekteydi; daha fazla bir eğitime ihtiyaç duyulmamaktaydı. "Hasta Adam" Osmanlı'dan birçok anlamda yararlanmak isteyen Batı, hem ülke içindeki gayrimüslimlerin haklarını savunmak hem de toplum içinde sempati kazanmak adına reformlar için çalışmalar başlattı. Özellikle kız çocuklarının eğitimi üzerinde durulması üzerine 1858 yılında, kızlara ortaöğretim imkânı sunan Rüştiyeler açılmaya başladı. 1869 yılında ise yürürlüğe giren 'Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'⁵⁹ ile

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

⁵⁸ Banu Çakmak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 2013, Cilt: 1, S: 18, ss.46-47.

⁵⁹ Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin tam metni için bakınız. Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2002), ss. 437-474.

6–11 yaş arasındaki kızlara sübyan mekteplerinde devam zorunluluğu getirilmesinin yanı sıra kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiye sayısının artırılması kararlaştırılmıştı.⁶⁰

Tanzimat ile başlayan reform hareketi ile birlikte devletin toplumsal yaşama yönlendirici ve düzenleyici müdahalelerde bulunması da kaçınılmazdı. Nitekim devletin kadının toplumsal statüsünü belirleyen çok temel alanlarda yaptığı yasal düzenlemeleri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Kadının öneminin arttığını gösteren yeniliklerden birisi de toprak mülkiyeti hakkı konusunda kadın-erkek eşitliğini getirmek oldu.⁶¹ Yine bu dönemde yapılan düzenlemelerden biri de kadının toplumdaki konumunu belirleyen evlilik kurumunda yapılan düzenlemelerdi. Ancak buradaki düzenlemeler, devletin kontrol sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği aile hukuku üzerindeki değişikliklerden ibaretti. Evlilik kurumunun devlet eli tarafından yapılan hukuki işlemlerin konusu haline gelmesiyle birlikte dinî-geleneksel anlayış üzerinde de bazı değişimlere yol açtığını söyleyebiliriz. Devlet, kadının hukuksal güvencesini güçlendirmek amacıyla evlilik kayıtlarını denetlemenin yanı sıra evliliği ve boşanmayı kolaylaştırıcı bazı düzenlemelere de gitti.⁶² Bu noktada kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi açısından yapılan hukuksal düzenlemeler, genelde yüzeysel değişikliklere yol açarak kadınların özgürleşmesine yönelik çok sınırlı bir etki yapmıştır.

Bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da 19. yüzyıldan itibaren toplumsal anlamda değişimler yaşanmaya başlamıştır. Yüzünü batıya

⁶⁰ Gülay Arkan, "Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, (Ankara 1994), ss.324–325; Şefika Kurnaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", (B), Erişim 25 Aralık 2017, http://dlhg.meb.gov.tr/yayinlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14.htm

⁶¹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1997) (A), ss.51–52.

⁶² Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *OTAM*, 2007, S: 21, ss.5-6.

dönen Osmanlı içinde, Meşrutiyet’e kadar olan süreçte; kadın konusunda, batılılaşma yanlıları ile gelenekselciler arasında bir kutuplaşma yaşandı. Bu dönemde devlet, kadının toplumsal konumunun değişiminde başat rol oynayarak kendi kontrolü dışında oluşabilecek kadın hareketlerini önlemek adına adımlar atmıştır.⁶³ Öyle ki, Tanzimat aydınlarının tartışma konuları, eğitim, çok kadınla evlilik, aile içi ilişkiler, tesettür ve sosyal hayat ile sınırlıydı. Bu dönemde kadınlara erkeklerle eşit eğitim hakkı düşüncesinin temelinde toplumsal çıkar bulunmaktadır. Yani kadınların okuryazar olmamaları, eve kapatılmaları, erkeğin birden fazla eşe sahip olması gibi konular kadınların haklarının çiğnenmesinden dolayı değil, cahil anneler, eğitimsiz eşler, kötü evlilikler ve tüketici bireyler yarattığı için eleştiriliyordu.⁶⁴

Kadın meselesini ele alan yazarların hemen hemen hepsi “ideal” Osmanlı kadını için üç öge ortaya koyuyordu. Bu öğelere baktığımızda, “İyi ana, iyi eş, iyi Müslüman olma” gibi kadını kalıplaştıran temel bir düşünce vardı. Ancak bu düşünce temelinden hareketle kadınların iyi bir eğitime ihtiyacı olduğundan söz ediyorlardı.⁶⁵ Bu doğrultuda, toplumdaki mevcut geleneksel-ataerkil yapılanma içinde kadının konumu yükseltmek isteniyordu. Yani eşitliğin yerine eşdeğerlilik savunuluyordu. Ancak dönemin aydınlarının “kadını ‘iyi eş’ ve ‘iyi anne’ konumuna taşımak adına kendi çıkarları doğrultusunda başlattıkları girişim, kadının toplumsallaşmasına, ‘anne’ ve ‘eş’ kimliklerinden sıyrılmasına yol açmıştır. Çünkü ‘iyi’ kimliğini kazanmak için eğitim gerekir, eğitim de kimliğe

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

⁶³ Hale Biricikoğlu, “Türk Modernleşmesinde Kadın”, *Second International Conference on Women's Studies*, (EMU-CWS 2006), s.4.

⁶⁴ Deniz Kandiyoti, “Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 1991, S: 53, s.29.

⁶⁵ Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, (İstanbul: İletişim Yayınları 1985), s. 859. Aktaran: Yasemin Avcı, *a.g.m.*, s.12.

Mehmet SERTÇELİK

yönelik sorgulamaları başlatır.”⁶⁶ Eğitimle birlikte etkisini arttırmaya başlayan kadın hareketlerinin temelinde, toplumun dayattığı cinsiyetçilik üzerinden ortaya çıkan konuma karşı tepki ve bu konumun yeniden şekillenmesi vardır. Çakır, bu durumu şöyle özetlemektedir; *“Dünya genelinde kadın hareketi, ideolojisini feminizm olarak belirlemiş, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına, yaşam tarzına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır.”*⁶⁷

Osmanlı’da kadın hareketlerinin oluşumu hükümetlerden bağımsız bir şekilde dergi ve derneklerin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Kadınlar problemlerini ve bu problemlere çözüm olabilecek düşüncelerini yayımladıkları dergilerde dile getirirken, dergilerde ifade ettikleri çözümleri gerçekleştirmek için kadın derneklerini kurmuşlardır. Çakır’a göre kadın dergileri; *“Kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlarken, bu bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştürmüştür. Böylece çeşitli sorunlara önerilen çözümler de uygulama alanına geçirilmeye çalışılmıştır.”*⁶⁸

Kadınların dernek bünyesinde yaptığı çalışmalar, toplum içindeki rollerini artırarak siyasi ve toplumsal alanda etkin bir rol kazanmalarına yardımcı olmuştur. Bu dönemde kurulan birçok dernek; kadınların eğitilip topluma kazandırılmasında, toplum duyarlılığının artırılmasında, maddi ve manevi ihtiyacı bulunan kişilere gerekli desteğin sağlanması gibi birçok konuda önemli adımlar atarak toplum içindeki kadın algısını değiştirmeye başlamıştır. Bu noktada, doğrudan kadın sorununa eğilen ve onun haklarını arayarak toplum içindeki statüsünü arttırmaya yönelik çalışmalar yürüten “Osmanlı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti”⁶⁹ dönemin kadın hareketleri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu derneğin yayın organı

⁶⁶ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (İstanbul: Metis Yayınları 2011) (B), s.414.

⁶⁷ A.g.e. (B), s.55.

⁶⁸ A.g.e., s.87.

⁶⁹ Osmanlı feministlerinin kadın haklarını savunmak için 28 Mayıs 1913 tarihinde kurdukları feminist özellikteki cemiyet. Bkz. Nevin Yurdsever Ateş, “Yeni Harflerle Kadın Yolu Türk Kadın Yolu

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

olarak hareket eden “Kadınlar Dünyası” dergisi de Osmanlı toplumunda kadına yönelik toplumsal algının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Derginin rolünü açıklamada Çakır’ın şu sözleri önemlidir: *“Gerek dernek üyesi olan gerekse yazılarıyla görüşlerini açıklayan kadınlar, bu mücadelenin içeriğini ve yönünü belirliyorlardı. Kadınlar Dünyası’nda yer alan yazılar gündemin belirlenmesini sağlarken, dernek, gündeme getirilen konu ve taleplerin uygulamaya geçirilmesine çalışıyordu.”*⁷⁰

Kadınlar hem devletin getirdiği birtakım yeniliklerle, hem de giderek kuvvetlenen kadın hareketleriyle birlikte sorunlarını dile getirmeye başlamışlardır. Öncelikli problem ise hukuk alanında çok az hakka sahip olan kadınların erkekle eşit konumda olmasını sağlayacak yeni yasalardır. Bir başka sorun ise cinsiyetleri nedeniyle kamusal alandan, beraberinde toplumsal yaşamdan soyutlanmış olmalarıdır. Kadınların şiddetli bir şekilde talep ettikleri şey ise aile kavramı üzerinde şekillenmektedir. Kadınlar, Osmanlı Devleti döneminde kendileri için yaratılan yalnızca “eş ve anne” olma ile ev içi sorumluluklarından başka bir görevlerinin olmadığı algısını kırmak için eşit statüde yer almak istemektedir.⁷¹

Osmanlı kadın hareketi bazı konularda başarıya ulaşmıştır. Bu başarıyı özellikle İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan süreçte gözlemek mümkündür. Bu bakımdan Özkiraz ve Arslanel’in düşünceleri önemlidir. Bu yazarlara göre, İkinci Meşrutiyet’le birlikte kadın toplumsal hayata daha aktif olarak katılmaya başlamıştır. Bu dönem kadınların kent yaşamında daha fazla yer almaya başladığı, sosyal ve ekonomik hayatta boy gösterdiği, hukuki alanda hak elde etme mücadelesi verdikleri, seslerini duyurmak için gazete ve dergi çıkardıkları, dernekler kurdukları bir dönem olmuştur.⁷²

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

(1925-1927)”, *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı*, s. 25, Erişim 22 Aralık 2017, http://kadineserleri.org/wpcontent/uploads/2016/09/kadin_yolu_turk_kadin_yolu.pdf (22.12.2017)

⁷⁰ Serpil Çakır, *a.g.e.* (B), s.200.

⁷¹ Banu Çakmak, *a.g.m.*, ss.57-58.

⁷² Ahmet Özkiraz, Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2011, C: 3, S: 1, s.1.

Mehmet SERTÇELİK

Kurtuluş Savaşı ile birlikte feminist hareketler de belirgin bir hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Cumhuriyetin kuruluşundan 1935 yılında Türkiye’de gerçekleşen Dünya Kadınlar Birliği Kongresi’ne kadar geçen süreçte kadın hareketlerindeki artış göze çarpmaktadır. Belirgin artışla birlikte kadınlar eğitimde fırsat eşitliği, seçme ve seçilme hakkı ve hukuk önündeki eşitlik gibi birçok noktada haklar elde etmeye başlamıştır.⁷³ Bu dönemde Atatürk, Türk kadınlarının azmini şu sözleri ile belirtmiştir: “Dünya’da hiçbir millet kadını ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gördüm diyemez.”⁷⁴

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminin etkileri ile feminizm hareketleri, 1920’lerde siyasal olarak hak aramaya başlar. Ulviye Mevlan, bu hak arayışını şöyle ifade etmiştir: “Bugün kemâl-i fahr ile görmekte olduğumuz kadın işçiler, sanatkârlar, tacirler, memurlar gibi, pek yakın bir atide dahi hanımları mebus olarak göreceğiz ve kürsi-i hitabette ilim üzerine irad edecekleri noktaları yazacağız. Bu artık tahakkuk etmiş bir hakikattir.”⁷⁵ Kadınların siyasal hak arayışları kısa bir süre sonra metinlerde yer edinmeye başladı. Bu bağlamda ilk olarak 1921’de “Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti”nin, programına dahil oldu.⁷⁶

Çoğu feminist yazar ve düşünür, kadınların siyasete katılmalarının ön koşulunu eğitilmiş olmalarına bağlamıştır. Nitekim meclisteki çoğu erkek vekil de kadınların siyasi hayata atılmaları için önce eğitim alarak aydın bir hale gelmelerini öne sürmüşlerdir. Tüm bu tartışmaların devam ettiği dönemde, feminist kadınlar 1923’te Nezihe Muhittin’in⁷⁷ başkanlığında Kadın Halk Fırkası’nın kuruluşu için adımlar atarak Ankara’dan izin

⁷³ Gülden Ertuğrul, *a.g.m.*, ss.8-9.

⁷⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 1989), s.152.

⁷⁵ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 1919, S. 175, s.2.

⁷⁶ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.10.

⁷⁷ Nezihe Muhittin Hanım (1889-1958); ilk romanını 1911’de yayımladı. 1913’te “Türk Hanımları Esirgeme Derneği”ni kurdu. Kadınlık üzerine çok sayıda yazdığı yazılarla ünlendi. 1924-1927 yılları arasında Türk Kadın Birliği’nin başkanlığını yürüttü. 1930’dan itibaren köşesine çekilerek ölünceye

talep etmiştir. Ancak bu talep ulusal birliğin sağlanmasından ziyade cinsiyet ayrımcılığını arttıracakı düşüncesiyle reddedilmiştir.⁷⁸ Ret cevabı üzerine ise bu oluşum “Türk Kadın Birliği” adıyla dernek statüsünde ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Genelde derneğin faaliyet alanları; kadınların hayata kazandırılması için sosyal hayatta yetiştirilmesi, onlara maddi ve manevi olarak destek sağlanması ve insanları bilinçlendirmek adına bilimsel toplantılar düzenlenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca birlik, derneğin tüm bu faaliyetlerini ve fikirlerini açıklamak amacıyla, 1925 yılında “Kadın Yolu” ismiyle bilimsel bir dergi yayımlamaya başlamıştır.⁸⁰ Türkiye’ye özgü feminist hareketler ve ona karşı oluşan direncin yoğunlaştığı bu dönemde, kadınların hak arayışları 3 Nisan 1930 tarihindeki İntihap (seçme ve seçilme) hakkı ile sonuçlanır.⁸¹

Türk kadınlarının, çoğu Avrupa ülkesinden önce bu haklara sahip olması, neredeyse tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda, Uluslararası Kadınlar Birliği’nin 12. Kongresi 1935 yılında Türkiye’de gerçekleşmiştir. Bu kongrenin Türkiye’de yapılmasının ardında ise Türk kadınının siyasal haklarını kazanması bulunmaktadır. Avrupa’da ise aynı dönemlerde yükseliş trendi göstermeye başlayan totaliter rejimler, kadın hareketlerini kısıtlamaya çalışmışlardır.⁸² Aynı dönemlerde Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını elde etmesi Avrupa’da hem şaşkınlığı hem de takdiri oluşturmuştur.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

kadar edebiyatla uğraşmaya devam etti. Hakkında geniş bilgi için bkz., Ayşegül Baykan, Belma Ötüş, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, (İstanbul: İletişim Yayınları 1999).

⁷⁸ Cemile Burcu Kartal, “Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 2005), s.91–98.

⁷⁹ Zafer Toprak, “Türkiye’de Siyaset Ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Arşulusal Kadınlar Birliği Kongresi’ne (1923-1935)”. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1994, C: 0 S: 2, s.8.

⁸⁰ Gürcan Bozkır, “Türk Kadın Birliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, S. 9–10, ss.101-102.

⁸¹ Saime Yüceer, “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, C: 9, S: 14, s.141.

⁸² Zafer Toprak, *a.g.m.*, s.11.

Sonuç

Kadının toplum içindeki statüsü Türkiye’de ve Japonya’da hem yapısal olarak hem de dönemsel olarak benzerlikler göstermektedir. Japonya’da tarih öncesi çağlardan itibaren varlığı tespit edilen kadının toplumdaki rolü, Japonya’ya giren Budizm inancı ve Konfüçyüs öğretisiyle birlikte dönüşüme uğramıştır. Göçebe topluluklar olarak yaşamlarını sürdüren Eski İslamiyet öncesi Türklerde ise kadın erkekle hem yönetim hem hukuk açısından eşit statüde yer alırken, kadının konumu İslâmiyet’in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisiyle dönüşüm yaşamıştır. İki toplumda da kadının sorumluluğu ev içi rolüyle sınırlı kalacak şekilde evrilmiştir. Batı’nın etki politikası olarak uyguladığı modernleşme hareketi Japonya’da Meiji döneminde başlarken, Taisho döneminde ise geliştirilmiştir. Osmanlı’da ise Tanzimat ile başlayan modernleşme süreci Cumhuriyet dönemiyle gelişmiştir. Bu süreçlerde Japonya ve Osmanlı’da modernleşme sürecinde çağdaş aileye geçişin temelleri atılmıştır. Osmanlı’nın yıkılmasıyla birlikte yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde kadının toplum içindeki konumu yükselirken, Japonya’da Taisho döneminden sonra militarist bir yaşam şeklinin etkisine girilmesiyle kadınların toplumdaki konumu yeniden olumsuz etkilenmiştir.⁸³

Toplumun bir parçası olan kadınlar modernleşme sürecinden yoğun olarak etkilenmişlerdir ve kadın kimliği modernleşmenin itici gücü olan aydınlarca sorgulanıp yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yeni tanımlama önceleri erkek aydınlar tarafından yapılmış; özellikle yazarlar bu husustaki fikirlerini makalelerinde, romanlarında hatta oyunlarında

⁸³ Serpil Çakır, “Meşrutiyet Devri Kadınların Aile Arayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 1*, (Ankara 1992) (A), s.238. & İkuko Murakami, “Değişim Kültürü ve Aile: Türk ve Japon Aile Yapıları Üzerinde Bir Karşılaştırma”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara 2009), ss.116-117.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

sıklıkla dile getirmişlerdir. Burada, kadının erkek egemen bakış açısına sahip erkekler tarafından temsil edilmesi söz konusu olmuştur. Dönemin erkek aydınları geleneksel ataerkil yapının belirlediği çerçevenin dışına çıkmadan Japonca'da *Ryosai kenbo* denilen “iyi eş, bilge anne”, Osmanlı da ise “iyi eş, iyi Müslüman” kavramları üzerinden modern bir kadın modeli yaratmaya çalışmışlardır. İki devlet de ulusal çıkarlarını ön plana alarak uyguladıkları bu anlayışla kadının gelişmesini sağlamış olsa da uzun yıllar boyunca toplumlardaki kadın algısının ev içi sorumlulukları yapan birey düzeyinde kalmasına yol açmıştır.

Son olarak Batı modernleşmesiyle birlikte gelişen toplum içindeki kadın statüsünün yükselmesinde birçok etmen rol oynamaktadır. Batı'nın nüfuz politikası olarak da değerlendirebileceğimiz modernleşme hareketleri etmenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Batı'da gelişen kadın hareketlerinin temelini; anaerkil yapıda oluşan iki toplumun destanları, gelenekleri ve fikirleri oluşturmaktadır. Batı devletleri, Türk ve Japon toplumlarının sahip olduğu özelliklerden yararlanarak modern toplum inşasında başarılı olmuş ve cinsiyetler arası eşitliği sağlamışlardır. Türk ve Japon toplumları ise zaman içerisinde ataerkilleşmeye başlamıştır. Modernleşme süreci ile birlikte kadının toplum içindeki statüsünde gelişme görülmesine rağmen geçmişten günümüze kadınlar için var olan sorunlar hem Türk hem de Japon toplumunda varlığını korumaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

KAYNAKÇA

Ahmet Gündüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Bilim Dergisi*, 2012, C: 5, S: 5, 129-148.

Ahmet Özkiraz, Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2011, C: 3, S: 1, 1-10.

Mehmet SERTÇELİK

Aki Yasuo, “Japonya’da Modernleşme ve Kadın; Raiteu Hiratsuka Örneği”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 2004)

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989).

Ayşegül Baykan, Belma Ötüş, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).

Aytunç Altındal, *Türkiye’de Kadın*, (İstanbul: Anahtar Kitapları, 1991)

Banu Çakmak, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 2013, C: 1, S: 18, 2013, 44-79.

C. Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002)

Cemile Burcu Kartal, “Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 2005)

Chizuko Ueno, “The Position of Japanese Women Reconsidered”, *Current Anthropology*, 1987, C: 28, S. 4, 75-84.

Deniz Kandiyoti, “Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 1991, S: 53, 21-39.

Esin Esen, “Man’yoshu’da Kadın Şairler, Şiirleri- Bilişsel Politika Açısından Okuyucu Dinleyici Sorumluluğu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara 2013)

Gülay Arıkan, “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, (Ankara 1994), 323-329.

Gülden Ertuğrul, “Anadolu’da Türk Kadın Haklarının Evrimine Kısa Bir Bakış”, *Toplumsal Gelişimde Türk ve Japon Kadınının Eğitimi Projesi*, (Çanakkale 2012), 1-13.

Gülseri Ova, “Örgütsel Yapı ve İdari Reform Çalışmaları Perspektifinden Gelişim Süreçleri İle Japon Kamu Yönetim Sisteminin İncelenmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Aydın 2014)

Gürcan Bozkır, “Türk Kadın Birliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, S. 9–10, 99-115.

Hale Biricikoğlu, “Türk Modernleşmesinde Kadın”, *Second International Conference on Women’s Studies*, (EMU-CWS 2006).

Hasan Aksakal, “Japon ve Türk Modernleşmelerinin Karşılaştırmalı Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme Geçekten “Japon Mucizesi” vs. “Türk Usulü Mü?”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S: 27, 83-108.

Hiroko Sekiguchi, “The Patriarchal Family Paradigm in Eight-Century Japan”, *Women and Confucian Cultures in Premodern China, Korea, Japan*, ed. Dorothy Ko, Joan Piggot, Jahyun Kim Haboush, 2003, 27-46.

Hiroshi Tsude, “Genshi Toki to Josei”, *Nihon Josei- shi 1- Gensho Kodai*, 1985, 1-39.

Hitomi Tonamura, “Japan, Ancient Period (to A.D. 1200)”, *Women’s Studies Encyclopedia*, 1999, 777-780.

Hüsamettin Karataş, “Erken Dönem Japon Budizmi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, C:18, S. 2, 54-67.

IFIC ve JICA, “The History of Japan’s Educational Development: What Implications Can Be Drawn For Developing Countries Today”, *Research Group: Institute For International Cooperation and Japan International Cooperation Agency*, 2004, Erişim Tarihi: 25.09.2018, http://open_jicareport.jica.go.jp/pdf/11778784.pdf.

Mehmet SERTÇELİK

İbrahim Tellioglu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *TAED*, 2016, S: 55, 209-224.

İkuko Murakami, “Değişim Kültürü ve Aile: Türk ve Japon Aile Yapıları Üzerinde Bir Karşılaştırma”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlamamış Doktora Tezi*, (Ankara 2009).

Joan Piggot, “The Last Classical Female Sovereign”, *Women and Confucian Cultures in Premodern China, Korea, Japan*, ed. Dorothy Ko, Joan Piggot, Jahyun Kim Haboush, 2003.

Joanna Liddle, Sachiko Nakajima, *Rising Suns, Rising Daughters: Gender, Class and Power in Japan*, (Newyork: Zed Books Ltd, 2000).

Kaşgarlı Mahmud, *Divan I*, çev. Besim Atalay, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1985).

Kizaemon Aruga, *Aruga Kizaemon Eserleri Derlemesi, Halkbilim Sosyoloji Yöntemleri*, (Tokyo: Miraisha Yayınları, 1969).

Kumiko Fujimura, Anne E. Imamura, “The Education of Women in Japan”, *Windows on Japanese Education*, ed. Edward R. Beauchamp, (Westport: Greenwood Press, 1991).

Louis G. Perez, *The History of Japan*, (USA: Greenwood Press, 1998).

Lyn Reese, “The Meiji Reforms and Obstacles for Women Japan 1878-1927”, Erişim 15 Aralık 2017, <http://www.womeninworldhistory.com/WR-04.html>.

Marilyn French, *From Eve to Dawn: A history of Women*, (New York: The Feminist Press at Cuny, 2008).

Megan Levonian, “Contemporary Women’s Employment in Japan: The Effects of State-Mandated Gender Roles, Wars, and Japan”, CMC Senior Theses, 2013, http://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/618.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1969).

-----, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1970).

N. Ateş Yurdsever, “Yeni Harflerle Kadın Yolu Türk Kadın Yolu (1925-1927)”, *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı*, Erişim 22 Aralık 2017, http://kadineserleri.org/wp-content/uploads/2016/09/kadin_yolu_turk_kadin_yolu.pdf

Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, (Ankara: Ötüken Yayınları, 2008).

O. Haluk Akbay, “Japon Mitolojisinde Kadın”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, S: 32, 79-88.

“Sahte Ricat”, Erişim: 24 Aralık 2017, <http://kitaptarih.com/sahte-ricat-nedir.html>

Saime Yüceer, “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, C: 9, S: 14, 131-151.

Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

Serpil Çakır, *Meşrutiyet Devri Kadınların Aile Arayışı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, (Ankara 1992).

-----, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2011).

Seth Friedman, “Women in Japanese Society: Their Changing Roles”, 1992, Erişim 5 Aralık 2017, <http://www2.gol.com/users/friedman/writings/p1.html>.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

Mehmet SERTÇELİK

Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997).

-----, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadınların Eğitimi”, Erişim 25 Aralık 2017, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14.htm.

Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

“The Meiji Restoration and Modernization”, Asia For Educators, Columbia University, Erişim 9 Aralık 2017, http://afe.easia.columbia.edu/special/japan_1750_meiji.htm.

Tolga Özşen, “Robot Krallığı Japonya’nın Görünmeyen Yüzü: Dünden bugüne Japon Kırsalı”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011, C. 14, S: 2, 60-93.

-----, Japon Modernleşmesine Kırsaldan Bakış, (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016).

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 1919, S. 175.

Ü. Yurdağül Sadık, “Kadının Batıdaki Yeri”, *Raşidi Hilafet Dergisi*, 2000, S: 131, Erişim 25 Aralık 2017, <http://www.hilafet.com/dergi/H130-139/H131/07.htm>.

Yahya Akyüz, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın Eğitimi”, *Toplumsal Gelişmede Türk ve Japon Kadınının Eğitimi Projesi*, (Çanakkale 2011), 1-59.

Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, 2007, S: 21, 1-18.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Japon ve Türk Kadını

Zafer Toprak, “Türkiye’de Siyaset Ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Arşıulusal Kadınlar Birliği Kongresi’ne (1923-1935)”. Kadın Araştırmaları Dergisi, 1994, C: 0 S: 2, 5-12.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1976).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
255-289

Türkiye’de Üniversite Hastanelerinde Ölçek Ekonomileri Yaklaşımına Bakışlar

Scopes to Economies of Scale Approach in Turkish University Hospitals

Haydar SUR^(*) ve Sema ŞENTÜRK^(**)

Özet

Sağlık sisteminin en önemli yapı taşlarından olan üniversite hastaneleri son yıllarda gelirleri ile giderlerini finanse edemeyen kurumlar haline gelmiştir. Bu durum, Türkiye’deki üniversite hastanelerinin finansal sürdürülebilirliği açısından ciddi sorunlar oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı ülkemizde bulunan 89 kamu üniversitesi hastanesinin birlik haline gelmesi önerisinin ülkemize getireceği avantaj ve dezavantajların belirlenmesi ve ilgililere politika önerilerinin oluşturulmasıdır. Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi’ne bağlı İstanbul Tıp ve Cerrahpaşa Tıp Fakülteleri’nin hastanelerinde hekim olmayan 20 idareciye ek olarak Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde idari görev üstlenmiş 25 hekim yöneticinin katıldığı yüz yüze anket çalışmasının verileri analiz edilmiştir. Bir seçenek olarak, kamu üniversitesi hastanelerinin Sağlık Bakanlığında olduğu gibi hastane birlikleri haline getirilmesi ve bugün içinde bulunduğu finansal krizden bu şekilde kurtulması önerisi ele alınmıştır. Görüşülen yöneticilerin yaklaşık % 40’ının ortaya konulan 9 önerinin hiçbirine katılmayarak

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
291-308

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 09.02.2018

Kabul Tarihi: 25.05.2018

(*) Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, haydar.sur@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6862-179X>

(**) Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Yüksek Lisans Mezun, semasenturk2830@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0385-3888>

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

üniversite hastane birliklerine de karşı görüş ileri sürmesi bu grubun her durumda hastaneleri devletin sübvansiyon etmesi gerektiğine inandığını göstermektedir. Doğrudan devlet sübvansiyonunu savunanların dışında kalan % 60 oranında katılımcının ise çözüm arayışlarına sıcak baktığı ve üniversite hastane birliklerinin bazı yararlarına inandığı sonucuna ulaşılmıştır. Öneriler arasından yapısal bir değişikliğe gidilmesi ve kamu üniversitelerinin ayrı ayrı faaliyet göstermesi değil, birlik çatısı altında olması görüşünün üniversite camiasında tartışılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Hastane, Hastane Birlikleri, Verimlilik, Ölçek Ekonomileri.

Abstract

University hospitals differ from all other hospital types. Besides service provision, education and research responsibilities are of importance here. It is crucial for the mission, to sustain efficiency, cost effectiveness and increase the quality. However, in the decade, incomes of university hospitals became less than their expenditures. Today, the endpoint is the big loans and predicament. The aims of this thesis are to determine advantages and disadvantages of establishing a university hospitals unity in Turkey and to suggest policies to concerned people. The results of the face-to-face survey conducted by the 25 physicians who had administrative duties at Cerrahpaşa Medical Faculty in addition to 20 administrators and non-physicians were analyzed in the hospitals of Istanbul Medical and Cerrahpaşa Medical Faculties of Istanbul University. The suggestion of establishing a university hospitals unity similar to Ministry of Health Hospitals was examined as a solution for 70 public university hospitals in Turkey. All the suggestions were expressed with nine proposals written as a five-level Likert Scale. Approximately 40% of the participants refused all nine proposals. These managers believe that all expenditures of university hospitals should be directly subsidized by the government. The remaining 60 % of the group supports university hospitals unity and they accept to seek solution options. As a final suggestion, the study puts forward the establishment of university hospitals unity option for discussions and designs.

Keywords: University, Hospital, Hospital Unities, Efficiency, Economies of Scale.

Giriş

Hastaneler bütün ülkelerde sağlık sisteminin köşe taşı niteliğindedir. Yılın her günü ve gecesi kesintisiz hizmet sunmak durumunda olmaları, sağlık teknolojilerinin en gelişmiş kısmının hastanelerde yer alması, birbirine bağlantılı birçok alt birimin olması, yüksek teknolojinin gerektirdiği uzmanlık dallarından çok sayıda donanımlı insan gücünü çalıştırması ve özellikle acil servis, yoğun bakım, ameliyathane vb. ünitelerinde hizmetlerin dakikalar içinde verilmesi zorunluluğu gibi farklılıklar bu sonucu getirmektedir.¹

Kamuya ait olsun ya da olmasın bütün sağlık hizmet kuruluşları birer işletmedir. Tamamen sosyal fayda amaçlı bile olsa işletmeye tahsis edilen kaynakların topluma maksimum sağlık faydasını üretebilmesi için işletme mantığı ile çalışması bir zorunluluktur.²

Toplumların giderek yaşlanan nüfusları, teknolojinin getirdiği olanaklar ile eskiden müdahale edilemeyen vakalara müdahale edilmesi, iletişim ve ulaşım olanaklarının yardımıyla sağlık hizmetlerine olan talebin iyice artması, sağlık hizmet kuruluşlarının örgütlenmesinin yaygınlaştırılması gibi gelişmeler sağlık harcamalarında keskin artışlara neden olmuştur.³

En zengin ülkelerin bile bu artışlara dayanma gücü yoktur.⁴ Bu nedenle sağlık işletmelerinin ve özellikle en maliyetli olan hastanelerin israf faktörlerini ayıklaması kendisi için en verimli olacak noktayı arayıp bulması ve verimliliğini sürdürebilmesi beklenmektedir.⁵

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
291-308

¹ Kurt Leodolter, Haydar Sur, "Hastane hizmetlerinde ölçek ekonomisi", Erişim Aralık 2017, <http://www.merih.net/m1/whaykur22.htm>.

² Nicos Savva et. al. "Economies of Scale and Scope in Hospitals", Accessed 25 February 2018, (<https://www.london.edu/faculty-and-research/academic-research/e/economies-of-scale-and-scope-in-hospital-care-4c0e8c429bdb43e3894e802d38f78a37>);

³ Philip Jacobs et. al., "Economies of scale in British intensive care units and combined intensive care/high dependency units, Intensive Care Med" (2004), 30:660–664, DOI 10.1007/s00134-003-2123-2.

⁴ Savva, *a.g.e.*

⁵ Jacobs, *a.g.e.*

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

Türkiye’de sayısı 850’yi aşkın Sağlık Bakanlığı hastanesi Kamu Hastaneleri Kurumu adıyla bir örgüt altında toplanmıştır ve 89 alt birime birden fazla hastanenin bağlanarak satın alma, malzeme ve cihaz değiş tokuşu ve hizmet ünitelerinden birlikte faydalanma gibi avantajların oluşturulduğu, ölçek ekonomilerinde marjinal maliyetlerin en düşük olduğu noktalar hedeflenmiştir.⁶ Bu deneyimin geçmişi beş yılı aştığı için elde kanıtlar oluşmaya başlamıştır.⁷ Bir başka kamu kuruluşu türü olan üniversite hastanelerinin böyle bir deneyimden yararlanarak yeni bir yapılanmada avantaj elde edebileceği akla gelmektedir.⁸ Üniversite hastaneleri bugünkü haliyle büyük borç yükleri altındadır.⁹ Üniversite hastanelerinin toplam borç yükü 4.5 milyar lirayı aşmaktadır.¹⁰ Bu hastaneler arasında birlik oluşturulmasına yönelik resmi bir girişim olmamasına rağmen bu yönde görüşlerin dillendirildiği bir dönem yaşanmaktadır.¹¹ Bu çalışmanın amacı, ülkemizde bulunan 89 kamu üniversitesi hastanesinin tamamının tek bir veya birden çok birlik altında bir araya getirilmesi önerisinin avantaj ve dezavantajlarına ilişkin görüşlerin belirlenmesi ve ilgililer için politika önerilerinin oluşturulmasıdır.

Gereç ve Yöntem

Araştırmanın verileri kesitsel tanımlayıcı bir çalışma ile elde edilmiştir. Türkiye’de bulunan 89 kamu üniversitesi hastanesinin sorunlarının hemen

⁶ Gautam Gowrisankaran vd. “Mergers When Prices Are Negotiated: Evidence from the Hospital Industry”, *The American Economic Review*, Vol. 105, No. 1, January 2015, pp.172-203, Published by: American Economic Association, Accessed 23 January 2018, <http://www.jstor.org/stable/43497057>

⁷ Troels Kristensen et. al. “Economies of scale and optimal size of hospitals: Empirical results for Danish public hospitals, Health Economics Papers”, *University of Southern Denmark*, 2008:13

⁸ Matt Schmitt, “Do hospital mergers reduce costs?”, *Journal of Health Economics* 52 (2017), pp.74–94.

⁹ “Borç batağındaki üniversite hastaneleri için 25 maddelik kurtarma paketi”, Erişim Aralık 2017, <https://www.medimagazin.com.tr/hekim/universiteler/tr-borc-batagindaki-universite-hastaneleri-icin-25-maddelik-kurtarma-paketi-2-15-71264.html>

¹⁰ Jacobs, a.ge,

¹¹ Ercan Özgül, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu’nun Hizmetleri. Erişim Aralık 2017, <http://www.gonuldergisi.com/turkiye-kamu-hastaneleri-kurumunun-hizmetleri-dr-ercan-ozgul.html>

hemen aynı olduğu, görüşülen uzman akademisyenlerce ve Üniversite Hastaneleri Birliği Genel Sekreterince ifade edilmiştir. Araştırmacının kolayca ulaşabileceği, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Hastanesi ve İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nde görev yapan akademisyen yöneticilerle anket görüşmeleri yapılmıştır. Ülkemizdeki en büyük yatak kapasiteli ve en fazla sayıda hekim çalıştıran üniversite hastaneleri olmaları nedeniyle araştırma için bu iki hastanenin yöneticileri seçilmiş, kişiler düzeyinde örnekleme yapılmamış, belirlenmiş olan görev unvanını taşıyanlar ile görüşme yapılmıştır. Her iki hastaneden de çalışmaya alınan onar kişilik hekim dışı idarecilerin görev unvanları hastane müdürü ve yardımcısı, satın alma müdürü, gelir-gider idaresi süreç yöneticisi ve insan kaynakları süreç yöneticisi şeklindedir. Ulaşılan 20 hekim dışı idareciden başka, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nde çalışan ve idarecilik yapmış/yapmakta olan 25 hekim akademisyene de ulaşılmıştır. İstanbul Tıp Fakültesi Hastanesi'nde çalışan yönetici hekimler ankete katılmayı kabul etmediğinden, burada hekim idarecilerle anket uygulaması yapılamamıştır.

Ankette yer alacak önermeler, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ve İstanbul Tıp Fakültesi'nde daha önce yöneticilik yapmış ve hâlihazırda yönetici olmayan akademisyen grubu tarafından oluşturulmuştur. Bu önermeler ayrıca Acıbadem, Bezmialem ve Üsküdar Üniversitesi'nden 3 akademisyenin revizyonu ile son şeklini almıştır. Ankette toplam 9 önerme ve açık uçlu 4 soru bulunmaktadır. Açık uçlu sorular, katılımcıların en fazla 3 cevap verebileceği şekilde tasarlanmıştır. Cevaplarda tutum değişikliği oluşturmaması açısından katılımcıların yaşı, cinsiyeti ve görevi gibi özellikleri sorulmamıştır. Araştırma, Şubat-Mart 2017 döneminde 2 ay içinde tamamlanmıştır. Katılımcılara soruları bizzat araştırmacı sormuş ve cevaplarını o anda kayda almıştır.

Veriler anket formlarının basılmış olduğu kâğıtlar üzerinde elde edilmiş, SPSS bilgisayar paket programında elektronik ortama aktarılmış

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

ve analiz edilmiştir. Analizlerde sıklık dağılımlarının özetlenmesi yanında Mann Whitney U Testi ve Spearman'ın korelasyon katsayısı yoluyla karşılaştırma ve ilişki analizi yapılmıştır.

Görüşmeyi kabul eden yöneticilerin 45'i (% 77,7) Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nden, diğerleri ise İstanbul Tıp Fakültesi'ndendir.

Tablo 1: Katılımcıların Kendilerine Sunulan Önermelere Verdiği Cevapların Sıklık ve Oranları (n=45)

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
"Üniversite hastaneleri birlik olmalıdır."	14,90	23,40	4,30	21,30	36,20
"Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir."	17,00	21,30	6,30	27,70	27,70
"Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanım verimliliği artar."	10,90	17,40	6,50	32,60	32,60
"Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder."	12,80	29,80	6,30	27,70	23,40
"Üniversite hastaneleri birlik olursa performansını değerlendirmek kolaylaşır."	15,20	28,30	2,20	37,00	17,30
"Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar."	10,60	29,80	19,10	27,70	12,80
"Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale ortak kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur."	6,50	15,20	15,20	30,40	32,70
"Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar."	10,90	23,90	4,30	32,60	28,30
"Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkanı doğar."	10,90	23,90	13,00	26,10	26,10

“Üniversite hastaneleri birlik olmalıdır” önermesine katılımcıların en fazla % 36 ile kesinlikle katılıyorum cevabını verdikleri, katılanların toplam oranının % 57,5 ve katılmayanların toplam oranının % 38,2 olduğu ve kalan % 4,3'lük grubun kararsız olduğu görülmüştür. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir”* önermesine en fazla % 27 ile kesinlikle katılıyorum cevabı verilmiş, katılanların oranı % 55,4 ve katılmayanların oranı % 38,3 olmuştur. Geri kalan % 6,3'lük grubun bu konuda kararsız olduğu görülmektedir. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanımında verimlilik artar”* önermesine katılımcılar en fazla % 32 ile kesinlikle katılıyorum ve aynı oranla katılıyorum cevaplarını vermiş, katılanların oranı % 64,2 ve katılmayanların oranı % 28,3 olmuştur. Geri kalan % 6,5'lik grup bu konuda kararsızdır. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder”* önermesine en fazla % 27 ile katılmıyorum cevabı verilmiş, katılanların oranı % 51,1 ve katılmayanların oranı % 42,6 olmuştur. Geri kalan % 6,3'lük grup bu konuda kararsızdır. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa performansı değerlendirmek kolaylaşır”* önermesine en fazla % 37 ile katılıyorum cevabını vermiş, katılanların oranı % 54,3 ve katılmayanların oranı % 43,5 olmuştur. Geri kalan % 2,2'lik grup kararsızdır. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar”* önermesine katılımcıların en fazla % 29 ile katılmıyorum cevabını verdikleri, katılanların oranının % 40,5 ve katılmayanların oranının % 40,4 olduğu görülmektedir. Geri kalan % 19,10'luk grup kararsızdır. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale ortak kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur”* önermesine en fazla % 32 ile kesinlikle katılıyorum cevabı verilmiş, katılanların oranı % 63,1 ve katılmayanların oranı % 21,7 olmuştur. Geri kalan % 15,20'lik grup kararsızdır. *“Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar”* önermesine en fazla % 32 ile katılıyorum cevabı verilmiş, katılanların oranı % 60,9 ve katılmayanların oranı % 34,8 olmuştur. Kararsız olanların oranı % ,3'tür. *“Üniversite hastaneleri birlik*

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkânı doğar” önermesine en fazla % 26 ile kesinlikle katılıyorum ve aynı oranda katılıyorum cevapları verilmiş, katılanların oranı % 52,2 ve katılmayanların oranı % 34,8 olmuştur. Kararsız olanlar % 13 oranındadır.

Tablo 2: Katılımcıların Görüşlerinin ve Kategorilerinin Sıklıkları ve Oranları

GÖRÜŞ KATEGORİSİ	ÖNERİLER	SIKLIK	YÜZDE (%)
Katılımcıların en önemli zorluklar olarak ileri sürdükleri durumların dağılımı *	Kaynak kısıtlılığı, kaynakların daralması, tahsis sorunları	58	49,15
	İnsan kaynakları kalitesinin düşmesi, deneyim azalması, motivasyon düşüklüğü	19	16,10
	Fiziksel yetersizlikler, yerleşim sorunları büyük boyuta ulaştı	10	8,47
	Eğitim ve araştırmanın zorlaşması, düzeyin düşmesi	8	6,77
	Yönetim uygulamalarında yetersizlikler ortaya çıktı	7	5,97
	Kalite azalması, alt yapı kötüleşmesi ve süreçlerin bozulması	6	5,08
	Performansa dayalı ödeme ve kar amacı güden kurum haline gelindi	4	3,38
	Hasta profili değişti, sevk zinciri olmaması nedeniyle herkes başvurur oldu, sağlıkta şiddet arttı	3	2,54
	Kalite arttı, kaynak kullanımı akılcı hale geldi	3	2,54
Katılımcıların gelecek dönemde yapmayı planladıkları şeylerle ilgili açık uçlu sorulara verilen cevapların dağılımı *	Bilimsel çalışma desteği, modern cihazlar, öğrenci sayısı azaltılmalı, öğretim üyelerine baskı yapılmaması	48	47,52
	Hizmet ortamı ve işletme imkanlarının geliştirilmesi, otelciliğin iyileştirilmesi	30	29,70
	Kalitenin iyileştirilmesi, insana zaman ayrılması, profesyonel hizmetin iyileştirilmesi	11	10,89
	Sistem iyileştirme, simülasyon merkezinin kurulması, hafta sonu poliklinikleri vb.	9	8,91

Üniversite Hastanelerinde Ölçek Ekonomileri

	Maliyet yönetimi, SUT ödemelerinde iyileşme, borçların sıfırlanması, global bütçe ve TİG'e geçiş	3	2,98
Katılımcıların merkezi otorite tarafından yapılacak olan iyileştirme müdahaleleri açısından ileri sürdükleri durumların dağılımı *	Öğretim üyelerine ekonomik katkı, performans sisteminin kaldırılması, ÖSS ile anlaşma yapılması	45	41,28
	Özerk yapılaşma, üniversitelerin bağımsızlaştırılması	20	18,36
	Öğretim üyelerinin tam zamanlı çalıştırılması ve bütün İK'nın motive edilmesi	17	15,60
	Modern tıbbi donanım ve altyapı kurulması	17	15,60
	İhalelerde KDV vb. muafiyetler, satın alma modellerinin geliştirilmesi, düşük maliyetli ihale kontrolü	5	4,58
	Profesyonel uzman eğitimleri, kalite standartlarının uygulanması	5	4,58
Katılımcıların mevzuat iyileştirme değişikliği hangi alanlarda yapılmalıdır önerilerinin dağılımı *	Rektörlük, dekanlık, başhekimlik, ABD Başkanlığının seçiminde standartlaşma vb. harcama yetkilisi düzenlemeleri	33	32,67
	Üniversite hastanelerinde fiyat listesinin farklı olması	31	30,69
	Öğretim üyesi çalışma koşulları ve haklarının devlet hastanesindeki gibi olması, muayene çalışmalarının teşviki vb.	23	22,77
	Eğitimin planlanması, değerlendirme kriterleri ve kalite standartları konulması, ARGE desteği	12	11,88
	Yapı işleri ve malzeme vb. maliyetlerde ortak alım sistemi	2	1,99

Katılımcılar birden çok cevap verebildiği için verilen cevaplar tablo halinde sunulmuştur.

45 katılımcının açık uçlu olarak sorulmuş olan dört soruya verdiği toplam 118 cevabın ayrıntısı Tablo 2'de görülmektedir. “En önemli zorluklar nelerdir?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında, katılımcılar en fazla % 49,15 oranıyla kaynak kısıtlılığı, kaynakların daralmış olması ve kaynak tahsisi zorluklarını dile getirmiştir. Bunu % 16 ile insan kaynakları kalitesinin düşmesi, deneyim azalması ve isteklendirme düşüklüğü izlemektedir. En az % 2,54 oranlarıyla hasta profili değişti, sevk zinciri olmaması nedeniyle herkes başvurur oldu, sağlıkta şiddet arttı ifadeleri

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
291-308

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

ileri sürülmüştür. İkinci olarak, *gelecek dönemde yapılması planlananlarla ilgili soruya en fazla % 47,52 oranıyla bilimsel çalışma desteği, modern cihazlar, öğrenci sayısının azaltılması ve öğretim üyelerine baskı yapılmamasına yönelik planlamalar dile getirilmiştir*. En az % 2,98 oranıyla maliyet yönetimi, SUT ödemelerinde iyileşme, borçların sıfırlanması, global bütçe ve TİG'e (teşhisle ilişkili gruplar- sağlık hizmetlerinde bir ödeme yöntemi) geçiş planları ifade edilmiştir. Üçüncü olarak, *merkezi otorite tarafından yapılacak olan iyileştirme müdahalesiyle ilgili soruya en fazla % 41,28 oranıyla öğretim üyelerine ekonomik katkı, performans sisteminin kaldırılması ve özel sağlık sigorta şirketleriyle anlaşma yapılması faaliyetlerinin merkezi otorite tarafından yapılacak olan iyileştirme müdahaleleri arasında olduğu dile getirilmiştir*. Bunu % 18,36 ile özerk yapılaşma ve üniversitelerin bağımsızlaştırılması izlemektedir. En az % 4,58 oranıyla ihalelerde KDV vb. muafiyetler, satın alma modellerinin geliştirilmesi, düşük maliyetli ihale kontrolü, profesyonel uzman eğitimleri ve kalite standartlarının uygulanması kategorisi bulunmuştur. Dördüncü olarak, *mevzuat iyileştirme değişikliğinin hangi alanlarda yapılması gerektiği ile ilgili soruya verilen cevaplarda en fazla %32,67 oranıyla rektörlük, dekanlık, başhekimlik, anabilim dalı başkanlığı seçimlerinde standartlaşma ve harcama yetkilisi düzenlemeleri, %30,69 ile üniversite hastanelerinde fiyat listesinin farklı olması gösterilmiştir*. En az %1,99 oranıyla *yapı işleri ve malzeme vb. ve maliyetlerde ortak alım sistemi ifadeleri yer almıştır*.

Tablo 3: Katılımcıların Önermelere Verdikleri Cevapların Hastanelere Göre Skor Ortalamaları/ Standart Sapmaları ve Anlamlılık Düzeyleri

(Mann Whitney U Testi kullanılmıştır.)

ÖNERMELER	HASTANE	SKOR ORTALAMASI	STANDART SAPMA	EN KÜÇÜK VE EN BÜYÜK DEĞER	P DEĞERİ
Üniversite hastaneleri birlik olmalıdır	Cerrahpaşa (n=35)	3,20	1,53	1 – 5	0,066
	Çapa(n=10)	4,20	1,22	2 – 5	

Üniversite Hastanelerinde Ölçek Ekonomileri

Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir	Cerrahpaşa	3,09	1,50	1 – 5	0,105
	İstanbul Tıp	4,00	1,15	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanım verimliliği artar	Cerrahpaşa	3,29	1,42	4 – 5	0,030
	İstanbul Tıp	4,40	1,96	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder	Cerrahpaşa	2,94	1,39	2 – 5	0,040
	İstanbul Tıp	4,00	1,24	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa performansı değerlendir- mek kolaylaşır	Cerrahpaşa	2,82	1,38	4 – 5	0,049
	İstanbul Tıp	3,90	1,19	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar	Cerrahpaşa	3,03	1,29	2 – 5	0,055
	İstanbul Tıp	3,90	1,10	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur	Cerrahpaşa	3,44	1,28	4 – 5	0,080
	İstanbul Tıp	4,30	1,05	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar	Cerrahpaşa	3,24	1,39	2 – 5	0,060
	İstanbul Tıp	4,10	1,28	2 – 5	
Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkanı doğar	Cerrahpaşa	3,21	1,43	4 – 5	0,694
	İstanbul Tıp	3,50	1,26	2 – 5	

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
291-308

Tablo 3'te araştırmanın dokuz önermesinin cevap skorlarının araştırma hastanelerine göre karşılaştırılması gösterilmektedir. İstanbul Tıp Fakültesi hastanesinden 10 katılımcı olduğu için analizde non-parametrik yöntemle başvurulmuş ve skorlar Mann-Whitney U Testi ile analiz edilmiştir. “Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanım verimliliği artar”, “Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder” ve “Üniversite hastaneleri birlik olursa performansı değerlendirmek kolaylaşır” önermelerinde hastaneler arasında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Her üç önermede de İstanbul Tıp Fakültesi Hastane Yöneticileri'nin Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastane Yöneticileri'ne göre daha yüksek skor verdiği görülmektedir.

Önermelere katılımcıların verdiği cevap skorlarının birbirleriyle ilişkisi Spearman'ın korelasyon analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. Bütün önermelerin birbirleriyle pozitif; orta veya güçlü

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

düzeyde ilişkisi bulunmuştur ($P < 0,05$). Bu durum, katılımcıların rastgele cevap vermeyip konuya odaklanmış olduğunu, önermelerin birbiriyle tutarlılık gösterdiğini ve bütüncül çözümün sadece bir iki iyileştirme ile değil, yönetimin bütün olarak iyileştirilmesiyle olacağına inandıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Önermelerden Elde Edilen Skorların Birbirleriyle Korelasyonu
(Spearman'ın Korelasyon analizi kullanılmıştır.)

	Üniversite hastaneleri birlik olmalı	Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir	Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanımı verimliliği artar	Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder	Üniversite hastaneleri birlik olursa performansı değerlendirmek kolaylaşır	Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar	Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale ortak kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur	Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar	Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkanı doğar
Üniversite hastaneleri birlik olmalı		$r=,925$ $P=,000$	$r=,859$ $P=,000$	$r=,857$ $P=,000$	$r=,813$ $P=,000$	$r=,417$ $P=,004$	$r=,694$ $P=,000$	$r=,889$ $P=,000$	$r=,650$ $P=,000$
Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir			$r=,877$ $P=,000$	$r=,885$ $P=,000$	$r=,799$ $P=,000$	$r=,368$ $P=,011$	$r=,651$ $P=,004$	$r=,885$ $P=,000$	$r=,703$ $P=,000$
Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanımı verimliliği artar				$r=,907$ $P=,000$	$r=,876$ $P=,000$	$r=,362$ $P=,013$	$r=,794$ $P=,000$	$r=,858$ $P=,000$	$r=,684$ $P=,000$
Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder					$r=,838$ $P=,000$	$r=,450$ $P=,001$	$r=,726$ $P=,000$	$r=,826$ $P=,000$	$r=,693$ $P=,000$
Üniversite hastaneleri birlik olursa performansı değerlendirmek kolaylaşır						$r=,357$ $P=,015$	$r=,740$ $P=,000$	$r=,823$ $P=,000$	$r=,658$ $P=,000$
Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar							$r=,414$ $P=,004$	$r=,400$ $P=,006$	$r=,410$ $P=,05$
Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale ortak kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur								$r=,790$ $P=,000$	$r=,475$ $P=,001$
Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar									$r=,667$ $P=,000$
Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkanı doğar									

Üniversite Hastanelerinde Ölçek Ekonomileri

Tablo 5: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesinde Hekim ve Hekim Olmayan İdarecilerin Görüşlerinin Korelasyonu
(Spearman'ın Korelasyon analizi kullanılmıştır.)

	Üniversite hastaneleri birlik olmalı	Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir	Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanımı verimliliği artar	Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder	Üniversite hastaneleri birlik olursa performansını değerlendirmek kolaylaşır	Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar	Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale ortak kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur	Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar	Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkanı doğar
Üniversite hastaneleri birlik olmalı		r=,956 P=,000	r=,829 P=,000	r=,839 P=,000	r=,767 P=,000	r=,253 P=,131	r=,633 P=,000	r=,911 P=,000	r=,632 P=,000
Üniversite hastaneleri birlik olursa daha iyi yönetilir			r=,870 P=,000	r=,878 P=,000	r=,778 P=,000	r=,191 P=,257	r=,628 P=,004	r=,912 P=,000	r=,669 P=,000
Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanımı verimliliği artar				r=,881 P=,000	r=,863 P=,000	r=,171 P=,319	r=,822 P=,000	r=,883 P=,000	r=,668 P=,000
Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder					r=,779 P=,000	r=,272 P=,103	r=,655 P=,000	r=,792 P=,000	r=,677 P=,000
Üniversite hastaneleri birlik olursa performansını değerlendirmek kolaylaşır						r=,156 P=,364	r=,717 P=,000	r=,830 P=,000	r=,635 P=,000
Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar							r=,297 P=,079	r=,191 P=,265	r=,080 P=,643
Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak ihale ortak kaynak kullanımı vb. nedenlerle avantajlı olur								r=,727 P=,000	r=,439 P=,007
Üniversite hastaneleri birlik olursa stratejik planlama ve yönetim uygulamalarında başarı artar									r=,665 P=,000
Üniversite hastaneleri birlik olursa ortak bilgi ağı nedeniyle daha geniş bilimsel çalışma ve yayın imkanı doğar									

Tablo 5'te Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi'nde hekim olan ve olmayan yöneticilerin skorlarının korelasyon analizi sonuçları gösterilmektedir. Biri dışında önermelerin birbiriyle güçlü ve pozitif bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Korelasyon göstermeyen önerme

“Üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar” önermesidir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, son yıllarda birçok kişi tarafından dillendirilen ve bazı resmi raporlarda önerilen bir seçenek olarak, üniversite hastanelerinin tamamının -Sağlık Bakanlığında olduğu gibi- hastane birlikleri çatısına alınması ve bugün içinde bulunduğu finansal krizden bu şekilde kurtulması önerisi ele alınmıştır. Üniversite hastanelerinin, eğitim ve araştırma işlevleri yanında referans hastaneleri olarak genel hizmet hastanelerinde veya gereğinde Sağlık Bakanlığının eğitim araştırma hastanelerinde tanı konulamamış komplike vakaların akademik incelenmesinde ve tanıya kavuşturulmasında tartışmasız bir önemi vardır. Bu hastanelerin varlığını sürdürürken yönetim zayıflıklarının nasıl giderileceğine ilişkin birçok tartışma konusu mevcuttur. Üniversite hastaneleri bugünkü durumuyla devam edemeyeceğine göre, gelecekte aşağıdaki üç seçenekten birisi ile sonuçlanacak bir süreç yaşanmaktadır:

1) Üniversite hastanelerine Maliye Bakanlığından sürekli ek ödenek aktararak negatif mali durumlarının pozitifçe çevrilmesi ve açıklarının kapatılması;

2) Üniversite hastanelerinin verimliliğini artıracak yeni bir yapıya kavuşturulup kendi olanaklarıyla varlığını sürdürecektir şekilde sokulması (Üniversite hastanelerinin tek bir birlik çatısı altında mali ve yönetsel dayanışmasının sağlanması da bu önerilerden biridir);

3) Üniversite hastanelerinin Sağlık Bakanlığına devri ile işletmesinin Sağlık Bakanlığınca yapılması, eğitim ve araştırma fonksiyonlarının üniversite ile afilyasyon şeklinde yürütülmesi.

Bu çalışmada ikinci seçenek ele alınmış ve özellikle yöneticilerin ikinci seçeneğe bir öneri olarak bakış açıları öğrenilmeye çalışılmıştır. Üniversite hastanelerini yönetenlerin büyük bir hassasiyet taşıdığı bir konu olması

nedeniyle, hastanelerinin Sağlık Bakanlığına devri konusu özellikle açıkça sorulmamıştır. Onların açık uçlu önerilerdeki ifadeleriyle görüşleri ve tutumları belirlenmeye çalışılmıştır. Birinci seçenekte belirtilen, hastanelerin bu haliyle devam etmesi ve devletin bu hastaneleri eğitim ve araştırmayı desteklemek adına sürekli sübvans e etmesi görüşü üniversite hastanelerindeki yöneticilerin genel isteğidir. Ancak bunun sürdürülebilir olmadığı son dönemlerde daha iyi anlaşılmıştır. Üniversite hastanelerini Sağlık Bakanlığına devretmek yerine, birlik olmak seçeneğinin tercih edildiği görülmektedir. Bazı yöneticiler de, üniversite hastanelerinin devletçe sübvansiyonu seçeneğinden başka her seçeneği reddeden tutumunu sürdürmektedir. Görüşülen yöneticilerin yaklaşık % 40'ının ortaya konulan 9 önerinin tamamına katılmayarak üniversite hastane birliklerine de karşı görüş ileri sürmesi, bu grubun her durumda hastaneleri devletin sübvans e etmesi gerektiğine inandığını göstermektedir. Bu grubun dışında kalan % 60'lık kitlenin ise çözüm arayışlarına sıcak baktığı ve üniversite hastane birliklerinin bazı yararlarını kabul ettiği söylenebilir.

Katılımcılar üniversite hastanelerinde karşılaşılan en önemli zorluklarla ilgili açık uçlu soruya cevap olarak üçer adet zorluk yazabilmekteydi. Kırk beş katılımcıdan toplam 118 cevap elde edilmiş, cevapların % 49'u mali kaynakların daralmasını ve tahsisat sorunlarını dile getirmiştir. Bunun dışında % 16 ile insan kaynakları ile ilgili yetkililiğin ve motivasyonun azalmasının, % 8,5 ile ise fiziksel yetersizlikler ve yerleşim sorunları ifade edilmiştir. Kalitenin arttığını, kaynak kullanımındaki iyileşmeyi ve verimliliğin artmasını belirten cevapların oranı % 2,54'tür. Cevaplardan, üniversite hastanelerinin finansal anlamda ve insan kaynağı olarak darlık içinde olduğu, yönetim süreçlerinin beklenen iyileşmeyi sağlamaktan uzak olduğu ve üniversite hastanelerinin yeni bir yapılanmaya ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların planladığı iyileştirme faaliyetleri sorulduğunda, önerilerinin hiçbirinin onların yetki alanı içinde olmadığı ve merkezi

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

karar alma makamlarından iyileştirici stratejiler bekledikleri, ancak kendi uygulamaları içinde düzeltici bir faaliyet bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bilimsel çalışmaların desteklenmesi, öğrenci sayısının azaltılması, hizmet ortamlarının iyileştirilmesi, borçların sıfırlanması, global bütçe ve teşhisle ilişkili gruplara (TİG) geçiş gibi ifadeler buna örnek gösterilebilir.

Katılımcılara mevzuatı iyileştirme veya mevzuat değişikliği ile ilgili önerileri sorulduğunda, bütün önerilerin mevcut durumu iyileştirme ile sınırlı olduğu dikkatimizi çekmektedir. Üniversite hastaneleri birliği vb. yapısal reform görüşlerinin bulunmadığı görülmektedir. Ar-Ge desteği, eğitimin desteklenmesi, üniversite hastanelerinin fiyat listesinin farklı hale getirilmesi vb. öneriler ileri sürülmüştür ve bunlar yetkililerce dikkate alınmalıdır. Sadece iki kişinin (% 1,99) yapı işleri ve malzeme vb. maliyetlerde ortak alım sistemi kurulmasını önermesi dikkat çekicidir. Bu sonuçlar, yöneticilerin ölçek ekonomileri yaklaşımından uzak olduğunu göstermektedir.

“Üniversite hastaneleri birlik olursa kaynak kullanımındaki verimlilik artar”, “Üniversite hastaneleri birlik olursa topluma daha iyi hizmet eder” ve “Üniversite hastaneleri birlik olursa performansı değerlendirmek kolaylaşır” önermelerinde İstanbul Tıp Fakültesi yöneticilerinin Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’ndeki yöneticilerine göre daha fazla destek verdiği görülmüştür. İstanbul Tıp Fakültesi yöneticilerinin tamamı idari kadrodan olduğu için bunların Cerrahpaşa’nın idari yöneticileriyle karşılaştırılmasında anlamlı bir fark çıkmamış, ancak İstanbul Tıp Fakültesi yöneticilerinin hekim idarecileriyle aralarında anlamlı bir fark çıkmıştır. Bu nedenle, farkın hastaneler arasında değil hekim ve hekim olmayan idareciler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Hekim idarecilerin bugünkü durumun değişmesini daha az desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4 ve 5’ de, araştırmada yer alan dokuz önerinin sekizinin birbiriyle ilişkili olduğu yalnızca kontrol maksatlı ve olumsuz taraftan kurgulanan *“üniversite hastaneleri birlik olursa kar getiren hizmetler ön plana çıkar”*

önermesi, diğer sekizi ile bağlantılı çıkmamıştır. Bu da hipotezimizle uyumlu, beklenen bir durumdur ve katılımcıların cevapları rastgele işaretlememesinin bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.

Öneriler:

1. Üniversite hastanelerinde yapısal bir değişikliğe gidilmelidir.
2. Üniversite hastanelerinin varlığı yine üniversiteler içinde sürdürülürken Sağlık Bakanlığı hastanelerinde görülen iyileştirmelere benzer yenilikler burada da yapılmalıdır.
3. “*Üniversite hastaneleri ayrı ayrı yapılarda hizmet veren değil, birlik çatısı altında faaliyet gösteren bir yapıya kavuşturulmalıdır*” fikri üniversite camiasında tekrar tartışmaya açılmalıdır.

KAYNAKÇA

“Borç Batağındaki Üniversite Hastaneleri İçin 25 Maddelik Kurtarma Paketi”, Erişim Aralık 2017, <https://www.medimagazin.com.tr/hekim/universiteler/tr-borc-batagindaki-universite-hastaneleri-icin-25-maddelik-kurtarma-paketi-2-15-71264.html>

Ercan Özgül, “Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu’nun Hizmetleri” Erişim Aralık 2017, <http://www.gonuldergisi.com/turkiye-kamu-hastaneleri-kurumunun-hizmetleri-dr-ercan-ozgul.html>

Gautam Gowrisankaran vd. “Mergers When Prices Are Negotiated: Evidence from the Hospital Industry”, *The American Economic Review*, Vol. 105, No. 1 (JANUARY 2015), pp. 172-203, Published by: American Economic Association, Accessed 23 January 2018, <http://www.jstor.org/stable/43497057>

Kurt Leodolter, Haydar Sur, “Hastane Hizmetlerinde Ölçek Ekonomisi”, Erişim Aralık 2017, <http://www.merih.net/m1/whaykur22.htm>

Haydar SUR ve Sema ŞENTÜRK

Matt Schmitt, “Do hospital mergers reduce costs?” *Journal of Health Economics* 52 (2017) pp.74–94.

Nicos Savva et. al. “Economies of Scale and Scope in Hospitals”, Accessed 25 February 2018, (<https://www.london.edu/faculty-and-research/academic-research/e/economies-of-scale-and-scope-in-hospital-care-4c0e8c429bdb43e3894e802d38f78a37>)

Philip Jacobs et. al., “Economies of Scale in British Intensive Care Units and Combined Intensive Care/High Dependency Units, Intensive Care Med” (2004), 30:660–664, DOI 10.1007/s00134-003-2123-2.

Troels Kristensen et. al. “Economies of Scale and Optimal Size of Hospitals: Empirical results for Danish Public Hospitals, Health Economics Papers”, *University of Southern Denmark*, 2008:13.

“Üniversite Hastanelerinin borçları ne olacak?” Erişim Aralık 2017, <http://www.medikalnews.com/universite-hastanelerinin-borclari-ne-olacak/>

Avrupa Birliği (AB) Direktifleri Doğrultusunda Kamu Alımlarında 4734 Sayılı Kanun, Yolsuzluk ve Denetim Olgusu

The Law of 4734 Public Procurement According to the EU Directives, the Case of Corruption and the Audit

Fethi GÜRÜN(*) ve Emel ÖZCAN(**)

Özet

Tüzel kişiliğe sahip olan devlet yapısında kamu harcamalarında standartların belirlenmesi ve uygulanması konusunda özen gösterilmesi gerekmektedir. 1970’li yıllardan sonra ülkelerde yaşanan ekonomik krizlerin nedeni olarak plansız harcamalar görülmüş ve bu durumun düzeltilmesi için keyfiyetten uzak, verimliliğin sağlandığı bir yapının oluşturulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de kamu alımları konusunda AB ile bütünleşme çabaları, Kamu İhale uygulamalarını yönlendirerek denetimini gerçekleştirecek bağımsız bir kuruma ihtiyaç duyulması, yeni bir ihale kanununun ortaya konulmasına zemin hazırlamış ve bu doğrultuda 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu hazırlanarak 01.01.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan bu yeni ihale kanunuyla, ihtiyaçların zamanında, kaliteli ve en uygun fiyatla karşılanmasının yanında, saydam bir yapı oluşturularak yolsuzluğa neden olan

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 09.10.2017 Kabul Tarihi: 02.01.2018

(*) Dr. Öğr. Üyesi, T. C. Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, fethi.gurun@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9820-7357>

(**) İstanbul Aydın Üniversitesi, Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetimler Yüksek Lisans Programı Mezunu, emel_009@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1826-8617>

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

rüşvet, hile v.b. istismarların önlenmesi amaçlanmıştır. Yolsuzluk olgusu vatandaşla devletin arasını açmakta, dürüst çalışmayı ve hak aramayı zorlaştırmaktadır. Bu durumda ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması mümkün değildir. Kamu alımları sırasında oluşabilecek usulsüzlükler ancak iyi bir denetimle önenebilir. Bu aşamada iyi düzenlenmiş, iyi uygulanan bir kanun ve sonucunda iyi bir denetim, oluşacak usulsüzlüklerin de en aza indirgenmesi konusunda önemlidir. Bu makalede, AB direktifleri doğrultusunda çıkarılan 4734 sayılı Kanun ile kamu alımlarında yolsuzluk ve denetim olgularının bir bütünlük içinde değerlendirilmesi yapılmış, kamu alımlarında yolsuzluğun nedenleri ve denetimin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Alımları, Yolsuzluk, Denetim. AB Direktifleri, Kamu İhale Kanunu

Abstract

Careful attention should be paid to the determination and implementation of standards in public expenditures in the state structure with a legal entity. Unplanned spending has been seen as a reason for the economic crises over the world since the 1970s, and intensive efforts have been revealed to obtain a productive system that is far away from arbitrary to prevent it. In this regard, the efforts to integrate with the EU on public procurement in Turkey, the need for an independent institution to conduct auditing by directing public procurement practices caused a new procurement law to be issued. Therefore, Public Procurement law 4734 has been prepared and entered into force on 01.01.2013. Meeting the needs at the right time with the best quality and the best prices and creating a transparent structure to prevent the abuse such as bribery, fraud, etc. were aimed at the new procurement law enacted. Indeed, these are issues breaks the relationship between citizens and the state and makes it difficult to work honestly and seek rights. Unless these issues are not resolved, neither economic nor social development can be possible. Preventing irregularities that can occur during public procurement can only be achieved with a suitable audit. At this stage, a well-regulated, well-implemented, and that is as a consequence a good supervision, is most crucial to minimize the irregularities that may arise. In this paper, Public Procurement Law 4734 issued in line with the EU directives, and corruption and audit cases in public procurements were evaluated in an integrated manner, and the reasons for

corruption in public procurement and the importance of supervision are emphasized.

Keywords: *Public Procurement, Corruption, Audit, EU Directives, Public Procurement Law*

Giriş

Ülkemizde kamu alımları konusunda yapılan harcamalar aşırı boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle kamu harcamalarında standartların belirlenmesi ve uygulanması konusunda özen gösterilmesi gerekmektedir. Ekonomik kalkınmanın yolu harcamaların doğru yöntemlerle, verimli, kamu yararını gözeterek yapılmasından geçmektedir. Bu kapsamda AB normları da dikkate alınarak çıkarılan 4734 Sayılı Kanun'un, uygulanabilirliğinin arttırılması ve eksik yönlerinin tespit edilerek giderilmesiyle beraber kamu harcamalarının etkin şekilde yapılabilmesi açısından ilerleyen yıllarda daha etkili bir kanun haline gelmesi mümkündür.

Başta AB olmak üzere uluslararası normlara göre düzenlenmiş 4734 Sayılı Kanun ihale sistemimize birçok yenilik getirmesine rağmen uygulanması aşamasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Kanundaki düzenlemelerden daha çok uygulamada sıkıntılar yaşanmaktadır. Kamu kuruluşlarının çoğu yasa kapsamında yapması gereken işlemleri tam olarak yapmamakta, uygulamaları yerine getirememektedir. Kanun uygulamaları sonucunda yapılan denetimler tam anlamıyla yapılmadığından yeni yasa yolsuzlukları önlemede yetersiz kalmaktadır.

İdeal bir kamu ihale sisteminde düzenlemeler, uygulama aşaması, denetim ve otokontrol mekanizmaları bir arada olmak zorundadır. İhalelerde şeffaflık ve rekabetin sağlanması, yolsuzluk ve israfı önleyici tedbirlerin alınması gerekli ve zorunlu bir şarttır.¹ Uygulama aşamasında kanunun öngördüğü alım şekillerinin benimsenmesi, isteklilere eşit muamele uygulanması ilkesine uygun davranılması gerekmektedir. Kurum

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

¹ Sami Kaplan, "İdeal Bir Kamu İhale Kanunu ve İdeal Bir Kamu İhale Kurumu ve Kurulu Nasıl Olmalıdır? Fonksiyonel Bir Model Çalışması", *Maliye Dergisi*, Sayı 162, 2012, s.33.

personellerinin, ihale mevzuatı ve uygulamaları alanlarında konusuna vakıf kişilerden oluşması konusuna özen gösterilmesi gerekmektedir. İyi ve verimli bir ihale sistemi için iyi bir mevzuatın oluşturulması ve sistemin en az sorunla işlemesi yeterli değildir. İhalelerde her kademede olması gereken denetim ve otokontrol mekanizması oluşturulması bir zorunluluktur. Dolayısıyla denetim yetersizliğinin giderilmesi önemli bir husustur.

Kamu Alımları

Kamu alımı, kamu tarafından ihtiyaç duyulan yapım işleri, mal ve hizmet işlerinin ihale yoluyla tedarik edilmesidir.² Tüm kamu kurum ve kuruluşları, oluşum amaçlarının bir gereği olarak ve/veya görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmek için çeşitli mal ve hizmet alımı ile yapım işlerini yapmak zorundadır. Başka bir deyişle, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi kamu harcamalarının yapılması ile mümkündür. Kamu alımı kamu hizmetlerinin yürütülmesinde gereksinim duyulan ihtiyaçları en kolay elde etme yoludur.³ Kamu idareleri en uygun zamanda, en uygun fiyata, en uygun kalitedeki mal ve hizmeti, en düşük maliyet ile almak amacıyla ihale metodunu kullanmaktadırlar.⁴

Sosyal devlet anlayışı dünyada Türkiye dahil bir çok ülke tarafından benimsenmiştir. Bu anlayışın bir gereği olarak kamu alımları sürekli olarak artmaktadır. Bu durum nedeniyle kamu giderek dünya üzerindeki en büyük alıcı haline gelmiştir. Bu durum kamu alımı sistemlerinin uluslararası standart kurallarla düzenlenmesi ve kontrol edilmesi mecburiyetini doğurmuş ve bu nedenle kamu alımları uygulamaları, ulusal sınırları aşarak gittikçe küresel bir görünüm kazanmıştır. Bir başka

² Abdullah Uz, "Kamu Alımlarının Hukuksal Rejimi ve Denetimi, Ankara Üniversitesi", Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 159809, 2005, s.7.

³ Şükrü Karatepe, *İdare Hukuku*, (İzmir: Akademi Kitabevi 1995), s.198.

⁴ Mehmet Aksoy ve Kerem Eray Erbay, *Kamu Alımlarında İhale ve Sözleşme Süreci*, (Ankara: Muhasebat Kontrolörleri Derneği Yayını 2006), s.3.

ifadeyle, küreselleşme olgusu ile birlikte, mal, hizmet ve sermayenin uluslararası pazarlarda serbest dolaşımı artık uluslararası bir ekonomi politikası olarak uygulanmakta olup, ülkelerin kamu alımları konusundaki kurallarının ortak kurallara dönüştürülmesi yönünde ciddi gayretler harcanmaktadır.⁵ AB'ye üye ülkelerin kamu alımları toplamı gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) yaklaşık %15'ine tekabül eden yaklaşık 720 milyar Euro olarak gerçekleşmektedir.⁶ Kamu alımları sektörünün AB'ye üye devletlerdeki piyasa aktörlerine açılması üye ülkeler arasındaki rekabetin güçlenmesine, dolayısıyla da kamusal harcamaların ve buna bağlı olarak vergi yükünün azalması bakımından olumlu etkilere sahiptir. Kamu alımları üye devletlerin iç hukuk hükümlerine bırakılmamış ortak bir kamu alımları rejimi oluşturulmuştur.⁷

Avrupa Birliği'nde (AB) ortak kurallara dayalı bir kamu alımları sisteminin oluşturulması girişimleri 1970'li yıllarda başlamıştır. Zaman içerisinde sistem, rekabet ortamını garanti altına alan, şeffaflığı öngören, ayrımcılığı yasaklayan kuralların kabul edildiği kamu alımları düzenlemeleriyle şekillendirilmiştir. AB'de kamu alımları kurallarını düzenleyen temel belge 1958 tarihli Roma Antlaşması olup, ikincil mevzuatı direktifler, tebliğler, kararlar ve diğer düzenlemeler oluşturmaktadır. Söz konusu düzenlemeler, 2004 yılında kapsamlı bir reforma tabi tutularak günün ihtiyaçlarına cevap veren çeşitli ilke, usul ve kurallar benimsenmiş, girişimcilerin rekabet ortamında serbestçe mal ve hizmet sunmalarını sağlanması amaçlanmıştır.⁸

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

⁵ Muzaffer Akdoğan, "Avrupa Birliği Kamu Alımları Direktifleri ve Türkiye Uygulamasına Yansımalarının İlerleme Raporları Işığında Değerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2014, 683-702, s.684.

⁶ Ülfer Yıldırım Güven, "Avrupa Birliği Kamu İhale Politikası ve Türk İhale Sisteminin Avrupa Birliği Sistemine Uyum", (Ankara: Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu 2007), 1-172, s.1.

⁷ Ayhan Kortunay ve Yasin Sezer, "Kamu İhale Kanununun 63. Maddesinin AB Hukuku Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, 137-171, s.139.

⁸ Nesrin Alican Benlialper, "Avrupa Birliği'nde Reform Çalışmaları-Kamu Alımları Düzenlemelerinde Yenilikler", *T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Dergisi*, 2013, 1-21, s.1.

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

AB'ye üye ülkeler açısından değerlendirildiğinde, AB'ye üye ülkelerin kamu sektöründeki satın alma işlemleri 2004/17/EC, 2004/18/EC ve 2009/81/EC sayılı AB direktiflerine uygun şekilde yapılmaktadır. Direktifler detaylı ilan ve ihale yöntemlerinin uygulanması ile mümkün olan maksimum rekabetin sağlanmasını hedefleri çerçevesinde süreç içerisinde revize edilmiştir. AB müktesebatına uyum çerçevesinde, kamu alımlarının gözlemlenmesi ve geliştirilmesine destek olmak amacıyla SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries-Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek) tarafından değerlendirme raporları yayınlanmaktadır. SIGMA teknik destek mekanizması aday ülkelerin özellikle genel idari kapasitelerinin geliştirilmesine katkı vermektedir.

SIGMA raporlarında Türkiye'deki kamu alımlarına getirilen eleştiriler şunlardır:

- 2004 yılından bu yana 4734 sayılı Kanun ve 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu defalarca değişikliğe uğramış, bu değişikliklerin çoğu bütüncül bir hükümet stratejisi kapsamında değil tek bir bakanlık veya milletvekilinin talebiyle gerçekleştirilmiş ve bu değişiklikler ile 5812 sayılı Kanun dahil olmak üzere AB Müktesebatında yer almayan yeni istisnalar getirilmiştir.⁹
- Enerji, su, ulaştırma ve telekomünikasyon sektörlerinde faaliyet gösteren teşebbüs, işletme ve şirketlere devlet tarafından sağlanan imtiyazlar, ihale mevzuatı kapsamında yer almamaktadır.¹⁰
- Şikâyet başvurusu yapabilme imkanı ihale konusu alanda faaliyet gösterme ve ihale veya ön yeterlik dokümanı satın almış olma zorunluluğu getirilerek sınırlandırılmıştır. Bu nedenle; Türk

⁹ Harun Saki, "AB Müktesebatı Çerçevesinde Türk Kamu İhale Mevzuatı", *Dış Denetim Dergisi*, 2010, 1-14, s.10.

¹⁰ Muzaffer Akdoğan, *a.g.e.*, s.689.

sisteminin, tedarikçilerin, yapım müteahhitlerinin veya hizmet sunucularının kanuni haklarının koruma garantisinin AB ile aynı düzeyde olmadığı vurgulanmaktadır.¹¹

- Temel görevi, ihale mevzuatının doğru uygulanmasını sağlamak olan Kamu İhale Kurumu ile ilgili ise SIGMA raporlarında olumlu ifadeler kullanılmaktadır. İdari açıdan Maliye Bakanlığı'na bağlı ancak karar ve eylemlerinde tamamen bağımsız olan kurumun istikrarlı ve güçlü bir kurum haline geldiği belirtilmektedir. Kamu İhale Kurumu'nun mevzuatın daha iyi uygulanmasını sağlayacak kapasiteye sahip olduğu, kurumun yeni mevzuat çalışmalarında da tecrübesi ve bilgi birikimiyle etkin rol oynayacağı öngörülmüştür.¹²

AB ülkeleri, kamu alımları konusunda, kamu kuruluşları tarafından yapılan her türlü alım ihalelerinde belirlenecek ortak özel usullerin uygulanmasını ve ihalelere yönelik şikâyet ve inceleme ile ilgili kurallarını belirlemektedir. Bu genel ilkeler belirlenirken şeffaflık, eşit muamele, serbest rekabet ve ayrımcılık yapılmaması amaçlanmıştır. Bu çerçevede AB ülkeleri kamu ihale kanunlarını yukarıda sıralanan amaç ve hedefler doğrultusunda yayınlanan direktiflere uyumlu hale getirmektedirler. Örneğin, 2014/24/AB direktiflerine göre revize edilen yeni Danimarka Kamu İhale Kanunu 1 Ocak 2016'da yürürlüğe girmiştir. Bu yeni yasa eski yasayı kökten değiştiren hükümler içermektedir. Bu yeni yasada sözleşme bildiriminin yayımlandığı tarih itibarıyla tüm satın alma belgelerine tam elektronik erişim izni yükümlülüğü ve ihale dokümanında değerlendirme yöntemini açıklama yükümlülüğü getirilmiş ve müzakereye daha fazla erişim sağlanmıştır. Günümüze kadar çok sayıda direktif yayınlanmıştır.¹³

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

¹¹ Harun Saki, *a.g.e.*, s.11.

¹² *A.g.e.*, s.12

¹³ Cemil Akçay, "Avrupa Uygunluk Kriterlerine Göre Bir Kamu İhale Karar Destek Modeli", İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.33.

Yolsuzluk Kavramı

Yolsuzluk olgusu birçok nedene bağlı bir çok şekilde ortaya çıkabilmektedir ve kesin bir tanımını yapmak oldukça zordur. Dolayısıyla yolsuzluk çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Yolsuzluğun en popüler, basit ve yaygın tanımı ise “kamu gücünün özel çıkarlar için kötüye kullanılması” şeklinde yapılmaktadır. Dünya Bankası da bu tanımı kabul etmektedir.¹⁴ Bu tanım çerçevesinde bakıldığında yolsuzluk kamu sisteminde bir dizi ahlak dışı davranışın kendisine yer bulmasının neticesinde ortaya çıkan bir olgudur. Aynı zamanda bu ahlaki problem rüşvet, zimmet, irtikap, kara paranın aklanması, dolandırıcılık, emniyeti suistimal kavramları ile hukuk sistemimizde yer bulmuş doğrudan cezai yaptırıma bağlanmıştır. Bu bakımdan yolsuzlukla mücadelede iş ahlakının oluşturulması konusu da önemli bir yer tutmaktadır.¹⁵ Yolsuzluk yüzyıllardan beri bütün toplumlarda görülen bir olgudur. Son yıllarda tüm dünyada yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelerin de etkisiyle, toplum bilimcilerin ve ekonomistlerin çok daha fazla ilgisini çekmektedir. Özellikle teknoloji devriminin de etkisiyle, dünya üzerinde sermayenin ve insanların artan bir şekilde hareket etmesi, bilginin daha fazla insan tarafından paylaşılabılır ve ulaşılabilir hale gelmesi, bir yandan “küresel ve değerleri olmayan bir dünya toplumunun filizlenmesine yol açarken, diğer yandan da yolsuzluk kaynaklı yeni ve büsbütün içinden çıkılmaz sorunları beraberinde getirmiştir. Tabi bu gelişmeler aynı zamanda yolsuzluk ile mücadelede yeni olanaklarda ortaya çıkarmaktadır. Son çeyrek yüzyılda ekonomik faaliyetlerdeki artışa paralel yolsuzluk olgusu da tüm dünyada giderek derinleşen bir sorun olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri birçok farklı yönden tehdit etmektedir. Yolsuzluk ülkelerin makroekonomik yapıları bozarak

¹⁴ Kemal Özsemerci, “Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukların Nedenleri Zararları ve Çözüm Önerileri”, (Sayıştay Yayınları 2003), 1-106, s.91.

¹⁵ Taha Eğri ve Lütü Sunar, “Türkiye’de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut durum ve Yönelimler”, *İş Ahlakı Dergisi*, 2010, 41-67, s.49.

gelir dağılımı, kaynak tahsisi ve kamu harcamaları üzerinde tahrip edici etkilere neden olmaktadır. Yolsuzluk bu etkileri ile bir yandan ekonomileri zora sokarken, aynı zamanda adalet ve adalet inancını yok edici etkileri dolayısıyla güveni ortadan kaldırmaktadır. Bütün bunlar ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerini engelleyerek yoksulluğun giderek daha derinleşmesine sebep olmaktadır. İçinde yolsuzluk potansiyeli barındıran kamu yönetimi süreci ile yolsuzluğun önlenmesi mümkün değildir. Diğer yandan yolsuzlukla mücadele konusunda günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde verilmekte olan her türlü uğraşı, yolsuzlukları belli bir seviyenin altında tutabilme ve toplumlarda tahrip edici etkilerini asgariye indirme çabasına yöneliktir.¹⁶

Kurumlarca mevzuatına uygun ve rekabet şartları içinde ihale yapılması oldukça önemlidir, aksi durumda piyasada ekonomik verimliliğin düşmesi ve istihdamın azalması gibi çok önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İhale süreçlerinde ortaya çıkan yolsuzluk olaylarının ekonomik etkisi, sadece devletin gelirlerinin azalması ya da harcamalarının artması ile sınırlı değildir. Bu durum aynı zamanda, serbest piyasa rekabetini olumsuz etkileyebilecek unsurları tetikleyebilmekte diğer istenilmeyen sonuçların oluşmasına neden olabilmektedir.¹⁷ Yolsuzluk kamu gelirlerini azaltan vatandaş için “pahalı yönetim” anlamına da gelmektedir. Örneğin bir ihalede, ihale bedelinin şişirilmesi kamuya ek bir yük getirerek kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum yolsuzluklarla belirli bir küçük zümrenin zenginleşmesine toplumun büyük bir bölümünün gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Özellikle alt gelir seviyesinde yer alan toplum kesimleri üzerinde yıkıcı bir etkisi olmaktadır.¹⁸

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

¹⁶ Ayfer Gedikli, “Kamu Hizmetlerinin Yönetimi Sürecinde Yolsuzluğun Derinleştirdiği Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Öneri Dergisi*, 2011, 169-188, s.169.

¹⁷ Recai Abdullah Akalan, “Türk Kamu Hizmetinde İyi Yönetim ve Yolsuzlukla Mücadele”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006, s.105.

¹⁸ İsa Can, “Türkiye’nin Yolsuzlukla Mücadelesine HONG KONG - ICAC Modeli Önerisi”, Polis Akademisi, Yüksek lisans Tezi, Ankara 2008, s.23.

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

Yolsuzluk siyasal sistemin, devletin ve yönetimin yasallığını ve saygınlığını zedelerken aynı zamanda devletin ve toplumsal düzenin temeli olan yasaları geçersiz hale getirmektedir. Yasaların ve kuralların etkisini yitirmesi adalete olan güveni azaltmakta ve kuralsızlığı da körüklemektedir.¹⁹ Bu durumda yönetimlerin işlevlerini yerine getirmesinden ve halk nezdinde güvenilirliklerinden bahsetmek mümkün değildir. Yönetimlerin bağımsız denetim faaliyet ve kurumları ile yapılan işlemlerin doğru ve başarılı olduğunu ortaya koymaya, başka bir ifadeyle yönetimin kendini aklama yöntemi olarak denetim mekanizmasına ihtiyacı bulunmaktadır. Yönetim faaliyetinin güvenilirliği yönetimlerin her türlü denetime açık olması ile mümkündür. Yolsuzlukların denetim mekanizmalarının gelişmediği veya etkin kılınmadığı sistemlerde yaygın olduğunun bilinmesi nedeniyle yolsuzlukla mücadelede iyi bir denetim mekanizmasının oluşturulmasına önem verilmektedir. Hukuk kuralları işleyemez olduğunda yolsuzlukların hiçbir yaptırım ile karşılaşmaması da durumu özendirici hale getirmektedir. Dolayısıyla yönetim faaliyetinin öncelikli konularından biri etkin bir denetim sisteminin oluşturulmasıdır. Yönetim faaliyetinin açık ve şeffaf olması yönetimin sorumlulukları doğrultusunda hareket edip etmediğini anlamak için gereklidir. Dolayısıyla yönetimlerin açık ve şeffaf olarak faaliyetlerini sürdürmeleri gerekmektedir. Açıklık ve şeffaflık olmadan iyi bir denetim faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir. Denetim sonuçlarının yayınlanması yani ulaşılabilir olması ile açıklık politikasının bir gereği olarak yönetim eylemleri sorgulanabilir hale gelmektedir. Şeffaflık da yolsuzlukların önlenmesi aşamasında etkili bir konuma sahiptir. Yolsuzlukların ülkemiz özel koşullarına ait nedenleri dikkate alındığında da denetime sağladığı faydanın yanı sıra kamuoyunun etkisini arttırması bakımından da şeffaf yönetim yolsuzlukla mücadelede önemli yararlar sağlamaktadır.²⁰

¹⁹ Erol Akbulut, "Sayıştay Denetimi ve Yolsuzlukla Mücadeledeki İşlevi", *Sayıştay Dergisi*, 2003, 3-15, s.9.

²⁰ Harun Saki, *a.g.e.*, s.12.

Kamu hizmetine konu olan tüm işlemlerin ve uygulama usullerinin belli kurallar ile düzenlenmesi gereklidir. Ülkemizde, söz konusu usuller tek bir yasada düzenlenmemiştir. Bunu yerine bu konudaki kurallar değişik yasal düzenlemelerle veya Danıştay kararlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu durum idareye çalışma usullerini belirleme konusunda geniş bir alan bırakmakta; özellikle, net kuralara bağlanmamış, takdir yetkisine dayalı işlemler, çoğu kez, totaliter devletlerin uygulaması olan “takdiri tasarruf”a dönüşmektedir.²¹

Yolsuzluklara karşı kamuoyu oluşturulması yolsuzluk ile mücadelede önemli bir unsurdur. Yolsuzluklara karşı kamuoyu oluşturmanın temel şartı, vatandaşları eğitmek ve yolsuzluk konusunda bilinçlendirmektir. Toplumun yolsuzluklar ve zararları konusunda karşı bilinçlendirilmesi için çeşitli eğitim kampanyaları yürütülmesi, kitle iletişim araçlarından ve basından faydalanılması gerekmektedir. Bu konuda, ayrıca, okullarda, kamu kurumlarında hizmet içi eğitim programlarında seminerler, konferanslar ve benzeri etkinlikler düzenlenmesi mümkündür. Kamuoyuna algısı, Türkiye’de yolsuzluklarla mücadelede en çok etkili olabilecek iki yöntem birbirlerine eşit ağırlıklarda “yolsuzluk yapanların teşhir edilmesi” ile “halkın yolsuzluklar konusunda eğitilmesi ve aydınlatılmasıdır. Ülkemiz oldukça genç bir nüfusa sahiptir. Başta çocuklarımıza, gençlerimize ve bütün topluma yolsuzluk üreten tutum ve davranışların yaratacağı toplumsal ve ekonomik zararlar ile yolsuzlukla mücadelenin önemini anlatması gereken örgün ve yaygın eğitim araç ve mekanizmaları son derece yetersiz kalmaktadır. Özellikle ezbere dayalı örgün eğitim sistemimizin bizzat kendisinin, yolsuzluğu doğuran en ağırlıklı nedenler biri olduğu görülmüştür. Çünkü ezbere dayalı eğitim sistemi, insanları üretimden uzaklaştırmakta; üretmeyen, ürettiğiyle yetinmeyen bireyler de ihtiyaçlarını karşılamak için kolaycı, ‘köşe dönme’ yöntemlerden

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

²¹ R. Bülent Tarhan vd, “Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri”, *TEPAV Yolsuzlukla Mücadele Kitapları-1*, 2006, s.52.

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

medet ummaktadırlar. Beyaz Nokta Vakfı'nın saptamalarına göre “ezberci eğitim sistemi”, rüşveti doğuran nedenler sıralamasında yüzde 10'la ikinci sıradadır. Bu sistematik sorunun yanında, mevcut eğitim sistemimizin müfredat programları içinde yolsuzlukla mücadele konusuna yer verilmemiş olması da önemli bir eksikliktir.²²

Toplumsal olarak kamu sektörü üzerinde bir denetim mekanizmasının kurulabilmesi her şeyden önce yönetim faaliyetler konusunda farkındalık ile mümkündür. Çünkü bireylerin kendilerini ve toplumu ilgilendiren yönetsel kararlar hakkındaki farkındalığı ölçüsünde yönetimin etkin şekilde denetlenmesi mümkündür. Bu bağlamda yönetimin olabildiğince görünür kılınması denetim ve etkileme sürecinin ön koşulu niteliğindedir. Açıklık, saydamlık, şeffaflık gibi kavramlar yönetim ile toplum/birey arasındaki yeni ilişki modelini tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Aleniyet ilkesi söz konusu kavramların temel özelliğidir. Yönetimsel işleyiş ve karar alma sürecinde gizliliğin hâkim olduğu bir anlayış bireyler ile toplumsal kesimlerin bu alana girişini engelleyecektir. Bu bakımdan bakıldığında şeffaflık, yönetimin kamu hizmeti sunduğu kesimleri muhatap almasıdır. Dolayısıyla şeffaf yönetim, yönetimin karar ve uygulamalarının toplumsal denetime açık hale getirilmesi ve bireylerin yönetsel sürece katılmalarını esas alan, demokratik yönetimlerin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilir.²³

Yolsuzlukları önlemek için süreçlerin çok iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu amaçla çok sayıda düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. İyi bir denetimin, dış etkilere yasalarla güvenceyle korunarak yansızlığı sağlanmış olan denetim birimlerinde ve yasaların uygulanmasını iyi bilen alanında gerçek anlamda uzmanlaşmış uzmanlar eli ile yapılması mümkündür. Konu bu anlamda ele alındığında yapılan kanunda çağdaş

²² R. Bülent Tarhan vd, *a.g.e.*, s.77.

²³ Ramazan Şengül, “Kamu Yönetiminde Şeffaflık Olgusuna İlişkin Değerlendirmeler”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2010, 1-3, s.1.

denetim standartlarının tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), mevcut denetim sisteminde yer alan usulsüzlüklerin ve yolsuzlukların önüne geçilememesi üzerine 1978 yılında genel müfettişlik sistemi kurulmuş, yeni kanunlarla da günümüze kadar teftiş sistemi güçlendirilmiştir. Yani gerekçede belirtilenin aksine, çağdaş denetim sisteminin içinde teftiş kurullarına yer verilmiş, ABD ve AB ülkelerinin birçoğunda iç denetim, Sayıştay denetimi ve özel denetim kuruluşları yanında güçlü teftiş kurullarının varlığı söz konusudur.

TBMM Genel Kurulu'nun 7.12.2003 tarih ve 755 no'lu kararıyla Anayasanın 98, içtüzüğün 104. ve 105. maddeleri uyarınca ülkemizde yolsuzlukların sebeplerinin, sosyal ve ekonomik boyutlarının araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Komisyon ellerinde yolsuzlukla ilgili bulunan bilgi ve belgeleri kendilerine iletmeleri için bir çok kurum, kuruluş, bakanlık ve kişiler ile iletişim kurmuş, komisyona gelen bilgi, belge ve raporlar, uzmanlar tarafından değerlendirmiş ve komisyonda görüşülecek olan metinler hazırlanmıştır. Komisyonca yapılan araştırma ve görüşmeler neticesinde alt komisyonların çalışma alanlarına göre beş kısım halinde düzenlediği ve yolsuzlukların nedenleri arasında gördüğü saydamlık, hesap verme sorumluluğu ve denetim konularındaki yetersizliklere özellikle vurgu yapılmıştır. Bu çalışma ile Türkiye'nin mevcut durumu ortaya konulmuş yolsuzlukların tespit edilmesi ve önlenmesi bakımından yapılması gereken düzenlemelerin neler olduğu belirlenmiştir. Yapılması gereken düzenlemeleri içeren rapor 19.6.2003 tarihinde de Meclis Başkanlığı'na sunulmuştur.

Ülkemizde bu çalışma yapılırken, yönetimlerin ortak sorunu olan yolsuzlukla mücadele etmek amacıyla 1974 yılından bu yana faaliyetlerini sürdürmekte olan "Hong Kong Bağımsız Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu (ICAC)", yolsuzlukla mücadele için soruşturma, önleme ve eğitim konularını içeren "Üç Cepheli Taarruz" modeli adlandırılan

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

bir strateji planı geliştirmiştir. Dünya Bankası ve çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından da desteklenmekte olan bu model yolsuzluklara fırsat vermemek, yolsuzluğa karşı direnmek, etkin ortaya çıkarma, soruşturma ve kovuşturma faaliyetleri aracılığıyla yolsuzlukların takipçisi olmak, yolsuzluğun zararları konusunda halkı eğitmek ve yolsuzluğa karşı verilen mücadeleyi pekiştirmek amacı taşımaktadır.²⁴ 15 Şubat 1974 tarihinde çıkarılan ICAC yasasına göre bu kurumun yolsuzluğun kökünü kazımak ve halkın hükümete olan güvenini yeniden tesis etmek olmak üzere iki görevi vardır. ICAC personeli özel olarak seçilmiş ve mümkün mertebe daha önce memuriyet yapmamış gençler arasından istihdam edilmeye çalışılmıştır. İlk yıllarda bu gençler arasından dahi pek azı kurum için uygun bulunmuştur. Zaman içerisinde yolsuzluğun bir kurumsal fonksiyon bozukluğunun ya da fonksiyonsuzluğun belirtisi olduğu ve Hong Kong Modeli'yle aşılamayacağı düşünülmüştür. Bu nedenle alternatif strateji olarak belirli bir organ oluşturmak yerine ülkelerin bütün kurumsal sistemlerinin geliştirilmesi hedeflenerek, “çok cepheden taarruz” stratejisi geliştirilmiştir. Bu çok cepheli mücadele Dünya Bankası tarafından “kurumsal reform”, “kurumsal inşa”, “kapasite inşası” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu model idari reform, personel reformu, ekonomi ve politika yönetimi, mali kontroller, yasal ve yargısal reformlar, parlamento, sivil toplum, medya ve bağımsız kuruluşlar denetimini içeren ayrıca kamusal denetimi kapsamakta olan bir stratejidir.²⁵ Bu yolsuzluk ile mücadele stratejileri incelendiğinde toplumun iş ahlakı konusunda eğitime dayalı bilinçlendirilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Yine yolsuzluğun ortaya çıkarılması için “Alo Yolsuzluk” hattı gibi ihbar

²⁴ Sacit Yörüker, “Başka Ülke Örnekleri Temelinde Kontrol, Denetim, Teftiş ve Soruşturma: Kavramsal Bir Çerçeve”, (TESEV Denetim Çalıştayı 2. toplantısı 2004), 1-48, s.42.

²⁵ Elçin Akpınar, “Kamu Yönetiminde Denetim Olgusu ve Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetlenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s.125.

mekanizmaları kullanılmıştır. Bu mekanizmaların hepsi kamuoyu bilincinin oluşturulması ve canlı tutulması bakımından önemlidir.

Yolsuzluklarla mücadele konusunda önemli çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşu Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün (Transparency International) yayınladığı Yolsuzluk Algılama Endeksi (Corruption Perception Index, CPI) kamu görevlilerine verilen rüşvet, kamu ihalelerinde rüşvet alınması, kamu fonlarının suistimali gibi kamu gücünün özel çıkarlar için kullanılmasına ilişkin soruların bulunduğu araştırmalar ile hesaplanmaktadır. Yolsuzluk Algılama Endeksi'nin düşük değer alması yolsuzluk algısının artması, endeks değerinin yüksek olması ise düşük yolsuzluk algısı anlamına gelmektedir. Aşağıdaki çizelgede 1995 yılından bu yana yayınlanan bu endeksin 1995 ile 2016 yılları arasındaki değişimi verilmiştir.

Kamu İhale Kanunu öncesi ve 2003 yılı sonrası değerleri incelendiğinde yolsuzluk algısında 2006 yılına kadar değerlerin pek değişmediği görülmektedir. Bu endekste Kamu İhale Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 2003 yılında Türkiye'nin skoru 31 iken bu değer 2013 yılında 50 puan ile en yüksek değerine ulaştıktan sonra kademeli olarak düşerek 2016 yılında 41 puana düşmüştür. Bu değer hala 2003 yılındaki değerden yüksek olmasına rağmen 2013'te ulaştığı en yüksek değer altındadır. Bu endeks yayınlandığı 1995 yılında beri Türkiye en düşük puanı 2003 yılında almıştır. 2001 krizi sonrası ülkedeki ekonomik görünümün kötüleşmesi bunda etkili olmuştur. 2003 yılından sonra istikrarlı bir şekilde yükselen değer 2013 yılında en yüksek değerine ulaştıktan sonra gerilemeye başlamıştır. 2003 yılında çıkarılan Kamu İhale Kanunu dâhil yapılan reformlar yolsuzluk algısındaki bu düşüşte önemli bir rol oynamıştır. 2013 yılı sonrası düşüş dikkate alındığında 2003 yılında çıkarılan 4734 sayılı Kanun yolsuzluğu önlemede yetersiz kaldığı ve 4734 sayılı Kanun da dahil yeni reformlara ihtiyaç duyulduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

Tablo 1: Türkiye'nin Yolsuzluk Algı Endeksi Sıralamasındaki Yeri²⁶

Yıllar	Türkiye'nin Skoru, CPI	Sıralama (Türkiye'nin yeri/Toplam ülke sayısı)
1995	4,1	27/40
1996	3,54	33/54
1997	3,21	38/52
1998	3,4	54/85
1999	3,6	54/99
2000	3,8	50/90
2001	3,6	54/91
2002	3,2	65/102
2003	3,1	77/133
2004	3,2	81/146
2005	3,5	69/159
2006	3,8	60/163
2007	4,1	64/180
2008	4,6	58/180
2009	4,4	61/180
2010	4,4	56/178
2011	4,2	61/183
2012	4,9	54/176
2013	5,0	53/177
2014	4,5	64/175
2015	4,2	66/168
2016	4,1	75-176

Hong Kong'un CPI ortalaması çok yüksektir ve son yıllarda 176 ülke arasında dünyanın en temiz 15. ülkesidir. Bu başarıda, ICAC'ın payı çok

²⁶ *Transparency International*, <http://transparency.org> (Erişim tarihi: 04.05.2017)

büyüktür. Monte ve Papagni²⁷ yolsuzluğun özel sektöre sunulan kamu altyapı ve hizmetlerinin kalitesini ve miktarını azalttığını, bundan ekonomik büyümenin negatif etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Yolsuzluk kamu kaynaklarının kamu mal ve hizmetleri üretmek için kullanıldığında yükselektedir. Ekonomik büyüme modelinde temel varsayım devlet ve karar birimleri arasındaki asimetrik bilgidir. İlegal davranışlar, devletin düşük kaliteli malları özel sektörle aynı fiyata, ya da aynı malları daha yüksek fiyatla sunmasından kaynaklanmakta ve bu süreçte karar birimleri ve devlet arasındaki asimetrik bilgi anahtar rol oynamaktadır. Bürokratlar ve özel karar birimleri, vatandaşın bilgi eksikliğinden kar elde etme güdüsü içinde olmaktadır ve bu davranışlar sonucunda toplumsal servet zarar görmekte, büyüme ve kalkınma negatif yönde etkilenmektedir. Bu yolsuzluk türüne genellikle gelişmemiş ülkelerde rastlanmaktadır. Bu ülkelerde devlet organizasyonunun ve demokratik kontrol mekanizmasının yeterince etkiye ve gelişmemiş olması, bürokratların oldukça geniş imkânlarla sahip olmaları söz konusu faaliyetlere olanaksızlaştıran boşluklara neden olmaktadır. Ayrıca yolsuzluk olan gelişmekte olan ülkelerde dış yardımlar, nihai olarak üretken olmayan ve yararsız kamu harcamalarına yönlendirildiğinden bu yardımların etkinliği de azalmaktadır. Bağış ve yardımların etkinliğinin artırılması için bu kaynakları sağlayan ülkelerin kriter olarak iyi/kaliteli yönetimi bir ölçü alması gerekmektedir. Günümüzde uluslararası finansman kuruluşları ülke riskleri içine yönetim riski, yolsuzluk gibi faktörleri de dahil etmektedirler.²⁸

Yolsuzluk bir ülkenin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatına çok ağır maliyetler getirmektedir. Yolsuzluk devlete olan güveni azaltan ve sosyal

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

²⁷ A. Del Monte and E. Papagni, "Public Expenditure, Corruption, and Economic Growth: The Case of Italy", *European Journal of Political Economy*, vol. 17, 2001, s.87.

²⁸ Soner Yakar ve Kemal Cebeci, "Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Teorik Bir İnceleme", *Çimento İşveren Dergisi*, 2007, 16-29, s.21.

dayanışmayı zedeleyen bir olgudur. Yolsuzluğun yaygınlaşması dürüst ve yetenekli görevlilerin azmini kırmaktadır. Yolsuzluk, kaynak dağılımında etkinsizlik, kamu yönetiminde verimsizlik ve kaynak israfına neden olmaktadır. Bu nedenler dolayısıyla yolsuzluğun bir maliyeti vardır, bu maliyet vergilerle veya yüksek fiyatlarla ödenmek zorunda olduğundan kamu hizmetleri pahalı hale gelmektedir. Yolsuzluk ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir.²⁹

Yolsuzlukların sebep olduğu zararlar ve yolsuzluğa karşı alınacak önlemler maddeler halinde aşağıda verilmiştir.

Yolsuzlukların Neden Olduğu Zararlar

- Kamu Yönetiminin Bozulması
- Yönetimin Yozlaşması
- Ekonomik Kalkınmayı Engellemesi

Yolsuzluklara Karşı Alınabilecek Önlemler

- Denetimlerin Etkinliğinin Artırılması
- Yolsuzluklarla Mücadele Örgütü
- Yolsuzluk Yapanlara Uygulanacak Cezaların Artırılması
- Kamu Yönetiminin Yolsuzluk Riski İçeren Süreçlerinin Gözden Geçirilmesi
- Kamu Mali Yönetiminde Saydamlığın Sağlanması
- Kamu Görevlilerinin Mali Durumlarının İyileştirilmesi ve Ücretlerde Adaletin Sağlanması
- Bilimsel Çevrelerde Yolsuzluk Sorununa Çözümler Üretilmesi
- Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisinin Artırılması

Son yıllarda TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı), TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı), Şeffaflık Derneği, TÜSİAD, Devlet Denetim Elemanları Derneği (DENETDE), Beyaz

²⁹ Burcu Gediz Oral, “Yolsuzlukla Uluslararası Alanda Mücadele ve Türkiye’de Yolsuzlukla Mücadelenin Kurumsal Yapısı”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2011, 163-192, s.164.

Nokta Vakfı sivil toplum kuruluşları yaptıkları önemli sosyal, ekonomik araştırma ve analizlerle yolsuzlukla mücadele konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır.

Türkiye'deki tüm kamu ihalelerini düzenlemekte, idare etmekte ve denetlemekte 4734 sayılı Kanun kullanılmaktadır. Bu kanunda yayımlandığı 2003 yılından evrensel ihale ilkelerine akırı çok sayıda değişiklik yapılmış ve uygulama istisnaları getirilmiştir. Bu durum, AB 2013 İlerleme Raporunun “Kamu Alımları” başlıklı 5. faslında eleştirilmekte ve “Türkiye’nin takvime bağlı bir eylem planını da içeren uyum stratejisini kabul etmesi ve başta istisnalar, su, enerji, ulaştırma ve posta sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşların alımları ile imtiyazlar ve kamu-özel işbirliği konuları olmak üzere, mevzuatını daha da uyumlu hale getirmesi gerekmektedir” denilmektedir.³⁰ Yolsuzlukla mücadelede ilk aşama sistemdeki sorunları çözmektir, çünkü her ne kadar yolsuzluğun uygulayıcısı insan olmakla birlikte onu yaratan ve sürdüren sistemin kendisi olduğu bilinen bir gerçektir. Yolsuzluk üreten bir sistemde bu işlere bulaşan kişiler sistem dışına çıkarılsa dahi sistem kendine uygun bir diğerini yeniden üretecek veya yeni geleni kendi koşullarına uyduracaktır. Yolsuzlukla ve yarattığı yoksullukla mücadele uzun soluklu ve oldukça zorlu bir süreçtir. Yolsuzluk ile mücadelede daha başarılı olmuş ülkelerde mücadele sürecinine vatandaşların dâhil edildiği, adil ve hızlı işleyen adalet mekanizmasının bulunduğu, etik değerlerin toplumda yerleşmesinin sağlandığı, şeffaflık ve devletin hesap verilebilirlik mekanizmalarının iyi oluşturulduğu görülmektedir.

Denetim

Denetim, bir kurumun faaliyetlerinin ve işlemlerinin önceden belirlenen amaçlara ve kurallara uygun gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi için incelenmesidir. Bu bir süreç olup denetim sonucunda

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

³⁰ TESEV, <http://tesev.org.tr> (Erişim tarihi:17.05.2017)

bulguların elde edilmesi ve raporlanmasından oluşmaktadır. Genel olarak denetim; bir faaliyetin sonuçlarının mümkün olduğu kadar planlara uygun olmasını sağlamak amacıyla standartlar konması, elde edilen sonuçların bu standartlarla karşılaştırılması ve uygulamaların plandan ayrıldığı noktalarda düzeltme önlemlerinin belirlenmesi olarak tanımlanabilir.³¹

Bir başka tanımla denetim; önceden belirlenmiş amaçlar ve standartlar çerçevesinde gerçekleşen sonuçları tarafsız bir şekilde analiz eden, ölçmek suretiyle kanıtlara dayanarak değerlendiren ve gelecekteki hataların önlenmesine yardımcı olan bir süreçtir. Bu denetim süreci sistemli, kişi ve kuruluşların gelişmesine, mali yönetim ve kontrol sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı hale gelmesine rehberlik eden ve elde edilen sonuç ve bulguları ilgililere duyurmayı güvence altına alan niteliktedir. Denetim organı önceden belirlenen standartları ne oranda gerçekleştirdiğini ölçmeye, gerekli düzeltmeleri yapmaya yönelik bir işlev olduğu için de bu anlamıyla bir performans ölçüsü niteliğindedir.³² İyi işleyen bir denetim mekanizması kuruma çeşitli kazanımlar sağlar. Bunlardan en önemlisi başarılı bir yönetim anlayışı sağlamasıdır. Başarılı yönetimde ancak kuruluşun amaçlara uygun, yerinde ve etkili hareket etmesi ile mümkündür. Bu gereklilik denetim sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında denetim başarılı bir yönetim için bir zorunluluktur. Ayrıca denetim başarısız ve kötü yönetimlerin sorgulanarak olumsuzlukların giderilmesi için bir fırsattır.

Denetim bilimsel ve demokratik yöntemler kullanarak kuruluş amacı ile uyumlu olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kamu denetiminde hukukilik ve yerindelik denetimi önemlidir. Ancak iyi bir denetim için bunların yanında performans denetimini çerçevesinde verimlilik, etkinlik,

³¹ Paşa Bozkurt, "Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler", *Denetim Dergisi*, 2013, 56-62, s.57.

³² Namık Günel, "2000'li Yılların Eşiğinde Yönetim Denetim Sistemine Eleştirel Bir Bakış", *Türk İdare Dergisi*, 1995, 409-418, s.410.

tutumluluk ilkeleri uygulanarak, zamanında ve kurumun amaçlarına uygun biçimde, objektif olarak yapılması gerekmektedir. İyi yapılmayan bir denetimde personel hatalarının hiçe sayılması, kısıtlı kaynakların verimsiz kullanılması söz konusu olmaktadır. Hatta kötü denetim yolsuzluklara ve suistimallere açık bir yapının oluşmasının sebeplerinden biridir. Bu durumda da bir “yönetme” faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle denetim faaliyeti; geçmişten çok geleceğe yönelik olmak zorundadır. Başka bir deyişle geçmişi denetlemesi, bugünü düzenlemesi, geleceğe yön vermesi gerekmektedir. Ayrıca denetim ast ve üstün ortaklaşa gerçekleştirip düzenlediği, yerindelik denetimi içeren bir süreç olarak kurgulanması önerilmiştir.

Denetim faaliyeti için üç unsurun bulunması gerekmektedir. Denetimde ilk unsur, kabul edilen planın, verilen direktiflerin veya belirli şekilde konulan ilkelerin var olmasıdır. İkinci olarak kabul edilen plana, verilen direktiflere ve konulan ilkelere uygun bir yönetim faaliyetinin olması gerekir. Üçüncü ve son unsur ise, denetimi gerçekleştirecek bir organ veya kişinin olmasıdır. Dolayısıyla bir denetim sürecinde belirli bir planın yapılması; çalışmaların gözetimi ve rapor edilmesi; elde edilen sonuçlarla arzulanan sonuçların karşılaştırılması ve gerekli düzeltici faaliyetlerde bulunulması aşamaları söz konusu olmaktadır.³³ Denetim sisteminin en büyük eksikliklerinden birisi dış denetimin kapsamının dar olması ve kamu parasının tümünün denetlenememesidir. Bu durum parlamentonun denetim hakkını kısıtlayarak, şeffaflık ve hesap verme sorumluluğunun gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir.³⁴ Bu nedenle kamu parasının kullanıldığı her alanı etkili bir dış denetim açmak şeffaflığı ve hesap verme sorumluluğunu geliştirmek için etkili bir yöntemdir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

³³ Ahmet Güven ve Yavuz Acungil, “Türkiye ve Fransa Merkezi İdaresinin Mali Denetiminde Sayıştayın Rolü”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2015, 100-120, s.103.

³⁴ Fikret Gülen, “2. Kamu Mali Yönetim Arenası Kamu Harcamalarında Hesap Verilebilirlik ve Şeffaflık İçin Denetim, Dış Denetim Sistemi Nasıl Tasarlanmalı”, (Ankara: TESEV Yayını 2003), s.4.

Etkin bir dış denetim için çağdaş denetim yöntemlerinin kullanılması ve dış denetimin uluslararası genel kabul görmüş meslek standartlarına göre yürütülmesi gerekmektedir.³⁵

Ülkemizde kamu idarelerinde denetimde harcama sonrası yapılacak tüm mali kontrol işlemlerini kapsayan dış denetim yetkisi yalnızca Sayıştay’a bırakılmıştır. Denetim birimleri içinde en etkili denetim Sayıştay denetimidir. Sayıştay tarafından yapılan dış denetimin amacı tüm idarelerin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde; yönetimin mali faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesidir. Dış denetim, genel kabul görmüş uluslararası denetim standartları dikkate alınarak yapılmaktadır. Diğer yandan mahalli idarelerin mali işlemler dışında kalan diğer idari işlemleri İçişleri Bakanlığı tarafından denetlenmektedir. Yani İçişleri Bakanlığı’nın denetimi “Dış İdari Denetim”dir.

Sayıştay tarafından yapılan denetimleri mahalli idareler açısından değerlendirdiğimizde daha çok il özel idareleri, büyükşehir ve il belediyelerinde yoğunlaştığı, büyükşehir ilçe belediyeleri ve diğer ilçe belediyeleri ile belde belediyelerinin yeterli sayıda denetlenmediği görülmektedir. Sonuç olarak; Sayıştay denetimlerinin mahalli idareler açısından yetersiz kalması, iç denetim kurumlarının da idarelerde henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olması gibi faktörler dikkate alınarak İçişleri Bakanlığı’na mahalli idareler üzerinde dış denetim yetkisi verilmesi gerekmektedir.

Sayıştay’ın Denetim Yaklaşımı ve Yapılması Gerekenler

Sayıştay ve dış denetim uygulamalarında;

- Denetim kapsamına giren tüm idareler ve hesaplar etkin bir şekilde denetlenememektedir. Gerek denetlenecek idarelerin belirlenmesinde, gerekse uygulanacak denetim türlerinin

³⁵ Fikret Gülen. *a.g.e*, s.7.

belirlenmesi konusunda objektif kriterlere dayalı bir uygulamadan söz etmek mümkün değildir.

- Denetimler, işlem ve hesapların usul ve mevzuata uygunluğu ile sınırlı kalmaktadır. Sistem ve süreç merkezli yaklaşımlar, performans denetimlerinin sınırlı uygulanması, idarelerin yönetim ve hesap verme sorumluluklarına ilişkin değerlendirmelerin yapılmaması nedeniyle TBMM’ye bu konuda objektif değerlendirmeler sunulamamaktadır.
- İç ve dış denetim arasındaki işbirliği önemini korumakla birlikte, bu konuda gereken önemin verildiğine dair bir durum tespiti yapılamamaktadır.
- Denetimlerde belli bir standardizasyon ve kalitenin sağlanması dış denetimin etkinliğini arttıran bir unsurdur. Kanunda denetimin genel kabul görmüş uluslararası denetim standartları dikkate alınarak yapılacağına öngören hüküm bulunmaktadır. Bu hüküm çerçevesinde oluşturulacak etkin bir dış denetim mekanizması ile farklılıkların ve sorunların önlenmesi mümkün görünmektedir.
- Denetim süreci ve denetim sonuçlarının hesap yargılamasıyla karara bağlanmasına ilişkin süreçlerdeki sorunlar varlığını korumaktadır.³⁶

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

Değerlendirmeler ve Sonuç

Günün değişen ve gelişen koşullarına paralel olarak kamu faaliyetlerinin nitelik ve niceliğinde meydana gelen büyük artışlar, ekonomik ve toplumsal alandaki gelişmeler kamu harcamalarının ve ülke kaynakları üzerindeki yükün büyük oranda artmasına neden olmuştur. Ülkemizde de kamu harcamalarının önemli seviyede artması ve günün değişen ve gelişen koşulları kamu alımları konusunda kanunlar üzerinde de yeni reformlar yapılması gereğini doğurmuştur. Kamu alımları konusunda

³⁶ Ekrem Candan, “Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Sisteminde Dönüşüm Bekleyen Bir Fonksiyon: Dış Denetim ve Sayıştay”, *Denetim Dergisi*, 2009, 6-29, s.19.

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

01.01.2003 yılından itibaren yürürlükte olan 4734 sayılı Kanun günün değişen koşullarına ve uygulandıkça çıkan problemler tespit edildikçe yapılan değişikliklerle sürekli güncellenmektedir. Henüz tam anlamıyla uygulamalar tam bir sisteme oturmamış olmasına rağmen olumlu taraflarının fazla olduğu da kuşkusuzdur.

Kamu kaynaklarının asıl sahibi halktır, özellikle günümüzde bu kaynakların iyi kullanılmaması ve bunlardan özel çıkar sağlanması hemen her toplumun öncelikli sorunudur. Kamu alımlarındaki yolsuzluk sebebiyle “temiz toplum” herkesin özlemi haline gelmiştir. Kamu alımları sırasında oluşabilecek usulsüzlüklerin önlenmesi de ancak iyi bir denetimle sağlanabilecektir. Demokratik toplumun bir gereği olarak halk adına kamu kaynaklarını elinde bulunduran ve bu kaynakların kullanımında söz sahibi olan yönetimin yaptığı faaliyetlerinden ötürü kamuoyu karşısında sorumlulukları bulunmaktadır. Bu kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanma sorumluluğunun yerine getirilip getirilmediği etkin bir şekilde denetlenmelidir. Kamu idaresi açık, dürüst, tarafsız ve güvenilir olmalı ve hesap verme sorumluluğundan kaçınmalıdır. Yolsuzluk, rüşvet gibi olumsuzluklar kötü yönetimin bir göstergesi olduğu ve denetim sisteminin iyi işlemediği alanlarda görüldüğü unutulmamalıdır. Yolsuzluk ve yoksulluk ile mücadelede oluşturulan sistemin dinamik olması yani kendi kendine öğrenme ve olumsuzlukları çözme yeteneğinde olması gerekmektedir. Yanlışlarda ısrar edilmemelidir. Her ne kadar yolsuzlukların önlenmesinde denetim önemli olsa da yoğun bir denetim faaliyetiyle kontrol altına alınacak anlamı çıkarılmamalıdır. Denetimin bir amaç değil bir araç olduğu unutulmamalı ve aşırı denetimden mutlaka kaçınılmalıdır. Denetim sonuçları gelecekteki planlamalar için etkin olarak kullanılmalıdır.

Denetim mekanizması olmadan iyi bir yönetimin var olması ve amacına ulaşmasının mümkün olmayacağı unutulmamalıdır. Yönetimin başarısı için iyi işleyen bir denetim mekanizmasına ihtiyaç vardır, dolayısıyla denetim

faaliyetleri planlanırken mutlaka yönetimin ihtiyaçları gözetilmelidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukların daha yaygın olduğu bilinmektedir. Yolsuzluğun uygun ortam ve koşulların ortadan kaldırılması için birbirini tamamlayıcı ve destekleyici nitelikte önlemlerin alınması gereklidir. Kamu alımlarında şeffaflığa büyük önem verilmeli, yolsuzluğa neden olabilecek süreçler izlenmeli ve yeniden düzenlenmeli, caydırıcılık için yolsuzluk yapanlara verilecek cezalar artırılmalı, yolsuzlukla mücadele için etkili örgütler kurulmalıdır. Yolsuzluk ve rüşvetle etkili bir mücadele için kamuoyu desteğinin sağlanmasına önem verilmelidir. Toplumda varolan yolsuzluğun toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının ayrılmaz bir parçası olduğu yolundaki yaygın olumsuz kanaatin mutlaka pozitif algıya dönüşmesi için eğitim başta olmak üzere gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu kapsamda halkın yolsuzluk ile mücadelede etkinleştirilmesi için alo yolsuzluk ihbar hattı kurulmalıdır. Yolsuzlukla mücadele halk desteğinin sağlanması için Hong Kong Modeli'nde olduğu gibi çok boyutlu bir strateji belirlenmelidir. Yolsuzluk çok ağır bir suç ve utanılması gereken ahlaki bir zaaf olarak görülmeli ve bu suçu işleyenlerin teşhir edilmelidir. Yolsuzlukla mücadele için icra yetkisi olan, özerk ve bağımsız, tüm devlet kurumları ile işbirliği içine girebilecek, onlara uyulması zorunlu emirler verebilecek, adli ve idari kolluk kuvvetleri ile işbirliği yapabilecek ve yüksek temsil gücüne sahip bir birim oluşturulmalıdır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
309-336

KAYNAKÇA

A. Del Monte and E. Papagni, "Public Expenditure, Corruption, and Economic Growth: The Case of Italy", *European Journal of Political Economy*, vol. 17, 2001

Ahmet Güven ve Yavuz Acungil, "Türkiye ve Fransa Merkezi İdaresinin Mali Denetiminde Sayıştayın Rolü", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2015, 100-120.

Fethi GÜRÜN ve Emel ÖZCAN

Ayfer Gedikli, “Kamu Hizmetlerinin Yönetimi Sürecinde Yolsuzluğun Derinleştirdiği Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Öneri Dergisi*, 2011, 169-188.

Ayhan Kortunay ve Yasin Sezer, “Kamu İhale Kanununun 63. Maddesinin AB Hukuku Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, 137-171.

Burcu Gediz Oral, “Yolsuzlukla Uluslararası Alanda Mücadele ve Türkiye’de Yolsuzlukla Mücadelenin Kurumsal Yapısı”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2011, 163-192.

Cemil Akçay, “Avrupa Uygunluk Kriterlerine Göre Bir Kamu İhale Karar Destek Modeli”, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2008, 1-177.

Ekrem Candan, “Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Sisteminde Dönüşüm Bekleyen Bir Fonksiyon: Dış Denetim ve Sayıştay”, *Denetim Dergisi*, 2009, 6-29.

Elçin Akpınar , “Kamu Yönetiminde Denetim Olgusu ve Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetlenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, 1-149.

Erol Akbulut, “Sayıştay Denetimi ve Yolsuzlukla Mücadeledeki İşlevi”, *Sayıştay Dergisi* 2003, 3-15.

İsa Can, “Türkiye’nin Yolsuzlukla Mücadelesine HONG KONG - ICAC Modeli Önerisi”, Polis Akademisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, 1-191.

Harun Saki, “AB Müktesebatı Çerçevesinde Türk Kamu İhale Mevzuatı”, *Dış Denetim Dergisi*, 2010, 1-14.

Kemal Özsemerci, “Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukların Nedenleri Zararları ve Çözüm Önerileri”, (Sayıştay Yayınları 2003), 1-106.

Muzaffer Akdoğan, “Avrupa Birliği Kamu Alımları Direktifleri ve Türkiye Uygulamasına Yansımalarının İlerleme Raporları Işığında Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi *Mecmuası*, 2014, 683-702.

Namık Günel, “2000’li Yılların Eşiğinde Yönetim Denetim Sistemine Eleştirel Bir Bakış”, *Türk İdare Dergisi*, 1995, 409-418.

Nesrin Alican Benlialper, “Avrupa Birliği’nde Reform Çalışmaları-Kamu Alımları Düzenlemelerinde Yenilikler”, *T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Dergisi*, 2013, 1-21.

Paşa Bozkurt, “Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler”, *Denetim Dergisi*, 2013, 56-62.

R. Bülent Tarhan vd, Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri, *TEPAV Yolsuzlukla Mücadele Kitapları-1* 2006, 1-170.

Ramazan Şengül, “Kamu Yönetiminde Şeffaflık Olgusuna İlişkin Değerlendirmeler”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2010, 1-3.

Recai Abdullah Akalan, “Türk Kamu Hizmetinde İyi Yönetim ve Yolsuzlukla Mücadele”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006, 1-245.

Sacit Yörüker, “Başka Ülke Örnekleri Temelinde Kontrol, Denetim, Teftiş ve Soruşturma: Kavramsal Bir Çerçeve”, (TESEV Denetim Çalıştayı 2. Toplantısı, Ankara), 2004, 1-146.

Soner Yakar ve Kemal Cebeci, “Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Teorik Bir İnceleme”, *Çimento İşveren Dergisi*, 2007, 16-29.

Taha Eğri ve Lütfi Sunar, “Türkiye’de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut durum ve Yönelimler”, *İş Ahlakı Dergisi*, 2010, 41-67.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

TESEV, <http://tese.org.tr> (Erişim tarihi:17.05.2017)

Transparency International, <http://transparency.org> (Erişim tarihi: 04.05.2017)

YAZIM ESASLARI

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen yazıların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanması amacıyla başka bir yere iletilmemiş olması gereklidir.

Dergide yayımlanan yazıların, telif hakkı dergiye aittir. Yazar, dergide yayımlanmasına onay verilen yazısının her türlü telif hakkını devretmiş olduğunu kabul eder. Yazı kurulu, telif hakkı karşılığında yazarlarına iki adet dergi gönderir. Yayımlanmış yazının başka bir yayında tekrar yayımlanması derginin iznine bağlıdır.

Dergiye gönderilen tercüme edilmiş yazılar için, yazının sahibinin yayın izni ve metnin orijinali gereklidir. Ayrıca tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Üsküdar Üniversitesi'nin ve dergi kurullarının resmi görüşleri niteliğini taşımaz.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
337-355

A. SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN GENEL ESASLAR

1. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı; üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm, cilt payı 0, üstbilgi 1.25 cm, alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
2. Satır aralıkları -kaynakça hariç- 1,5 ve 0 nk, kaynakçada ise satır aralığı 1 ve 0 nk olmalıdır.
3. Sayfa numaraları altta ve sağda verilmelidir.

B. YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

1. Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların yazım düzeltmesi editörler/yardımcı editörler tarafından yapılır. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır.

2. İngilizce yazılmış makalelere ‘abstract’tan sonra Türkçe özet konulmalıdır.

3. Makalelerde kelime sayısı 5000’den az olmamalı; makale özet/abstract ve kaynakça dâhil 25 sayfayı geçmemelidir.

4. Türkçe/İngilizce makale başlıkları, Türkçe/İngilizce özet/abstract, Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime/keywords toplam 300 kelimeyi aşmamalıdır. Makale başlığının anlamlı kısaltması, makalenin editöre gönderildiği elektronik postada belirtilmelidir.

5. Makale başlığı (ana başlık) 14 punto, büyük harflerle ve koyu yazılmalı; alt başlıklar ise 12 punto, sadece baş harfleri büyük ve koyu yazılmalı, 1,25 cm girinti ile başlatılmalıdır.

6. Yazar ismi, Times New Roman 12 punto ile ana başlıktan sonra bir boşluk verilerek ve ana başlığı ortalayacak biçimde kalın (bold) olarak, adın baş harfi büyük diğer harfleri küçük olarak, soyadın ise tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Soyadından sonra parantez içinde üst yıldız (*) verilmeli; alt bilgi sekmesi kullanılarak yazara ait bilgiler Times New Roman ile her iki yana yaslı olarak sadece ilk sayfada görülecek şekilde 10 punto ve 1 aralıkla yazılmalıdır.

7. Özet/Abstract metinleri ile anahtar kelimeler/keywords italik olarak yazılmalıdır.

8. Makale metni her iki yana yaslı olarak Times New Roman, 12 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1,5 verilmeli, paragraflar 1,25 cm girinti ile başlamalıdır.

9. Dipnotlar her iki yana yaslı olarak Times New Roman ve 10 punto ile yazılmalı, satır aralığı 1 olmalı ve dipnottan sonra bir boşluk verilerek başlatılmalıdır.

C. REFERANS VE GÖNDERMELERE İLİŞKİN ESASLAR

1. Metin içinde dipnot numarası, noktalama işaretlerinden sonra verilmelidir.

2. Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmeli; atıflar, metin içinde gösterilmemelidir.
3. Dipnot rakamından sonra bir boşluk verilmeli ve yazı daha sonra başlatılmalıdır. İkinci ve daha sonraki satırların başında boşluk verilmemelidir.
4. Atıfta bulunulan kaynağın tam künyesi verilmeli, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilmemelidir.
5. Dipnotlar verilirken diğer dillerden kaynaklar için İngilizce yazım kuralları, Türkçe kaynaklar için Türkçe yazım kuralları esas alınmalıdır.
6. Aynen alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak “ ” içinde verilmeli ve alıntının sonunda dipnot sistemine uygun olarak kaynak gösterilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise makale metnine göre sayfanın sağından 1 cm, solundan ise 1,25 cm (paragrafın başladığı yer) içeriden ve blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Beş satırdan fazla olan alıntılarda satır aralığı 1,15, font ise 11 olmalıdır.
7. Dipnot yazımı ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Kitaplar için

(1) Tek yazarlı kitaplar:

Yazar adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

A. Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: AKDTYK TTK Yayınları 1988), s.23.

(2) İki yazarlı kitaplar:

Birinci yazarın adı soyadı, ikinci yazarın adı soyadı, *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Nusret Özcan ve Kemal Aykut, *Mustafa Kutlu Kitabı*, (İstanbul: Nehir Yayınları 2001), s.8.

(3) İkidenden fazla yazarlı kitaplar:

İlk yazarın adı soyadı vd., *eser adı*, varsa cilt numarası, varsa çeviren, (Yayımlandığı yer: Yayınevi ve Yayımlandığı tarih), sayfa numarası.

Neclâ Pekolcay vd, *İslâmî Türk Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1981), s.7.

(4) Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

“Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları 1994), s.81.

İmlâ Kılavuzu, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2000), s.88.

(5) Kitap Bölümü:

M. Efe Çaman vd, “Yemen: ‘Yeni Afganistan’ mı?”, *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları 1.Cilt* içinde, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), s.340.

Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, yayımlandığı yıl, cilt no (Romen)/sayı:, dergide yer aldığı sayfa aralığı, alıntının yapıldığı sayfa numarası.

(1) Tek yazarlı makaleler:

Emine Yeniterzi, “Tanzimat’tan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Konyalı Şair ve Yazarlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, S:10, 77-159, s.121.

(2) İki yazarlı makaleler:

Mehmet Güven ve Derya Kürüm, “Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 75-90, s.78.

Tom D. Lewis and Gerald Graham, “Seven Tips for Effective Listening”, *British Journal of Social Work*, 2003, 13-35, p.30.

(3) İkiiden fazla yazarlı makaleler:

Mehmet Demir vd., “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Algıları”, *Anadolu Eğitim Dergisi*, 2005, 70 (1), 23-42, s.24.

Michael Stowe et. al., “Required knowledge, skills and abilities from health care clinical managers’ perspectives”, *Academy of Health Care Management Journal*, 2011, 55-62, p.60.

(4) Yazarı Belli Olmayan Makale:

“Balkanlarda Türk Varlığı”, *Toplumsal Tarih*, Ankara, 1990, cilt X, sayı:7, 8-10, s.8.

(5) Online dergide Makale:

(Varsa, derginin DOI (Digital Object Identifier) numarasını ekleyiniz. DOI numarası, bir internet tarayıcısının adres çubuğuna <http://dx.doi.org/> adresine eklenerek yazıldığında, kullanıcıyı kaynağa götürür. Eğer DOI yoksa URL adresi yazınız.)

Dinçer Eşitgin, “Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal”, *Millî Eğitim Dergisi*, 2004, S:162, Erişim 5 Nisan 2005, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>

(6) Günlük Gazetelerden veya Dergilerden Alınmış Makaleler:

Taha Akyol, “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*, 28 Şubat 2005.

Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote”, *New York Times*, 27 February 2010, Accessed 28 February 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>

Daniel Mendelsohn, “But Enough about Me”, *New Yorker*, 25 January 2010, p.68.

(7) İnternet Dergisinde Makale:

Alıntının tam adresi yazılmalıdır:

Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, “Origins of Homophily in an Evolving Social Network,” *American Journal of Sociology* 115, 2009, p. 411, Accessed 28 February 2010, doi:10.1086/599247.

Tezler ve Bitirme Tezleri için

Avni Erdemir, “Muslihu’d-din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 30.

Raporlar için

(1) Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, (Ankara: Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları 1999), s.25.

(2) Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, (Ankara: TİKA Yayını 1995), s.7.

(3) Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1990), s.33.

Ansiklopediler için

Ömer C. Saraç, “Kağıt, Millî gelir”, *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Cilt:II, (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), ss.20-30.

İnternet için

(1) Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

(2) E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdolvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef97

Konferanslarda Sunulan Tebliğler için

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, Cilt: I, (Ankara: TTK Yayını, 2002), s.14.

Broşürler için

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2000), s.7.

Resmî Yayınlar için

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, (Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını 1996), s.9.

Haritalar ve Şemalar için

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Yayını 1983).

Bültenler için

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1999), s.8.

Aynı kaynağa yapılan sonraki atıflar

1. Aynı kaynağa yapılan atıflarda yazar adı soyadı, *a.g.e.* (adı geçen eser),

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
337-355

a.g.m.(adı geçen makale) ve *a.g.y.*(adı geçen yayın) ifadesi italik olarak yazılmalı ve sayfa numarası kullanılmalıdır.

2. Aynı kaynağa ardı ardına yapılan atıflarda atıfta bulunulan sayfa numarası da aynıysa italik olarak sadece *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltması kullanılmalı, atıfta bulunulan sayfa numarası farklıysa *a.g.e.*, *a.g.m.* veya *a.g.y.* kısaltmasından sonra sayfa numarası da belirtilmelidir. Örnek: *a.g.e.*, s.35.

3. Aynı yazarın birden fazla eserinin olması durumunda yapılan atıflarda yazar adı soyadı, eserin yayım tarihi, *a.g.e.* ifadesi ve sayfa numarası yazılmalı, yazarın aynı tarihli birden fazla eserinin olması durumunda ise eserin tarihinin yanına A, B, C harfleri konularak atıf yapılmalı ve bu durum kaynakçada da belirtilmelidir.

D. BELGE, TABLO, ŞEKİL VE GRAFİKLERİN KULLANIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun biçimde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve Grafik için başlıklar; Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 ve Ek Şekil:6 gibi yazılmalı, ekler, kaynakçadan sonra verilmelidir. Bu eklere metin içerisinde yapılan atıflar Ek Tablo:1, Ek Grafik:2 veya Ek Şekil:6 biçiminde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

3. Metin içerisindeki Tablolar, tablo üstünde kalın (bold) olarak isimlendirilecek; alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.

4. Metin içerisinde yer alan şekil, grafik ve haritalar hemen altında isimlendirilecek ve alıntı yapıldığı kaynak, türüne göre dipnot sistemine göre verilecektir.

E. KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakça, girinti verilmeksizin büyük harflerle ve koyu olarak metinden sonra iki boşluk verilerek sola yaslı yazılmalı,
2. Kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmalı,
3. Kaynakçada satır aralığı 1 olmalı, her kaynaktan sonra bir boşluk bırakılmalı,
4. Kaynakçada yazar adı soyadı baş harfleri büyük diğer harfler küçük olarak yazılmalı,
5. Kitap bölümü veya bir dergide yayımlanan makalenin yayımlandığı eserdeki sayfa aralığı kaynağın en sonunda belirtilmeli,
6. Aynı yazarın iki veya daha fazla eserinin kaynakçada yazımı:
 - Yakın tarihli eser önce, diğer eserler aynı biçimde yakın tarihten geçmişe doğru yazılmalı,
 - Yazarın ikinci ve daha sonraki eserlerinin başına ismi yazılmamalı, isminin yerine ----- işareti konulmalıdır.

F. DEĞERLENDİRME

1. Biçim ve alan açısından uygun bulunan makaleler konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderilir, hakem değerlendirmelerinin ikisi de olumlu ise makale yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen makalelerin, yazarları tarafından belirtilen süre içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Düzeltmelerle ilgili katılmadığı hususlar olması

durumunda, yazar, bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, derginin konu içeriği esas olmak üzere, sıraya konularak yayımlanabilir.

4. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; hiçbir kurum ve kuruluşun resmî görüşü niteliğini taşımaz.

PUBLICATION GUIDELINES

Papers submitted to Üsküdar University Journal of Social Sciences should not have been published or sent for publication elsewhere.

The copy right of the papers published in the journal belongs to the journal. The author agrees to transfer all copy rights of the paper which has been approved to be published in the journal. Editorial Board sends two copies of the journals to the author in exchange of the copy right. Any re-publication of the published work is subjected to the approval of the journal.

For translations submitted to the journal, publication permission of the author and original of the text are required. Translations shall also be submitted to the approval of the referee similar to copy right issues.

The opinions, thought and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of Üsküdar University.

A. PRINCIPLES AS TO PAGE LAYOUT

1. Page layout should be normal, page set up must be 2,5 cm from top, 2,5 cm from bottom, 2,5 cm from left, 2,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm. footer 1,5 cm.
2. Line spacing must be 1.5 and 0 pt. except the references. In references, it must be 1 and 0 pt.
3. Page numbers must be placed at the bottom on the right.

B. PRINCIPLES AS TO THE EDITORIAL BOARD

1. Language of publication is Turkish and English. Corrections regarding to principles are made by editors/co-editors. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.

2. In texts which are written in English, there should be a Turkish abstract right after the English one.

3. The texts submitted to be published must be no less than 5,000 words and no more than 25 pages including the abstracts and references.

4. Abstracts both in Turkish and English, must be no longer than 300 words including the main title both in English and Turkish and 5 key words for both languages. Short version of title of the text should be indicated in the email which is sent to the editor with the article.

5. The main title must be 14 pt., bold and all in upper-case. The subtitles should be 12pt., bold and with only initials in upper-case.

6. Name of the author should be Times New Roman with a font size of 12 in bold, and should be written under the main title and be centered. Initial of the given name and all letters of the family name should be in upper-case. After surname, superscripted asterisk (*) must be added and the information regarding the author must be given by Times New Roman 10 pt and 1 for line space only in the first page's footer as justified.

7. Abstracts and key words should be in italic.

8. Text should be justified, in Times New Roman with a font size of 12. Line spacing should be 1.5, and the paragraphs should start with 1.25 left indent.

9. Footnotes should be justified, in Times New Roman with a font size of 10. Line spacing should be 1 and the text should start with a space after the footnote.

C. PRINCIPLES AS TO REFERENCES AND CITATIONS WITHIN THE TEXT

1. The number of the footnote should be given after the punctuation marks within the text.

2. Footnotes should be given numerated below the page; citations should not be given within the text.

3. There should be a space after the footnote number, before the text starts. There is no need an additional space before the upcoming lines.
4. Full identity of the resources cited shall be given; any uncited resource shall not be presented in the references.
5. Footnotes from foreign language sources should be given in respect to English spelling. Footnotes from Turkish sources should be given in respect to Turkish spelling rules.
6. Direct quotes: Direct quotations used within the text should be given by quotation marks (“ ”) and should be cited as suited to footnote system. Quotations less than five lines must be italic and not separate from ongoing text, whereas quotations more than five lines is must be 1 cm. from the right, and from the left 1,25 cm. (from the point where paragraph starts) indent; it must be italic as a whole unit. For quotations more than five lines line spacing must be 1.15, font must be 11 pt.
7. Examples on footnote notations are given below.

For the books

(1) Works with single author:

Author's name and surname, *Title of the work*, if applicable volume number and translator, (Place of the publication: Publisher, Date of the Publication), Page number.

A. Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: AKDITYK TTK Yayınları 1988), p.23.

(2) Works with two authors:

Name and Surname of the First Author, Name and Surname of the Second Author, *Title of the work*, if applicable volume number and translator, (Place of the publication: Publisher Date of the Publication), Page number.

Nusret Özcan ve Kemal Aykut, *Mustafa Kutlu Kitabı* (İstanbul: Nehir

Yayınları 2001), p.8.

(3) Works with three or more authors:

Name and surname of the first author, et al., Title of the work, if applicable volume number and translator, (Place of the publication: Publisher Date of the Publication), Page number.

Neclâ Pekolcay et al., İslâmî Türk Edebiyatına Giriş, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1981), p.7.

(4) Works with name of the author or editor non-specified:

“Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, (İstanbul: TÜSİAD Yayınları 1994), p.81.

(5) Book Chapter:

M. Efe Çaman et al., “Yemen: ‘Yeni Afganistan’ mı?” in *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Volume 1, ed. Kemal İnâat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, (Ankara: Nobel 2010), p.340.

For the papers

Name and surname of the Author, “Title” (translator, if applicable), name of the journal, year of publication, volume number:, page range, page of the citation.

(1) Papers with one author:

Niu Song, “The Strategic Partnership between South Korea and the United Arab Emirates”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Number: 17, April 2013, pp. 132-136. (If available, the volume number is also written.)

(2) Papers with two authors:

Tom D. Lewis and Gerald Graham, “Seven Tips for Effective Listening”, *British Journal of Social Work*, 2003, 13–35, p.30.

(3) Papers with more than two authors:

Michael Stowe et. al., “Required knowledge, skills and abilities from

health care clinical managers' perspectives", *Academy of Health Care Management Journal*, 2011, 55–62, p.60.

(4) Works with name of the author non-specified:

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, Volume: X, Number: 7, Mayıs 1990, Ankara p. 8.

(5) Paper from Online Journal:

Add DOI (Digital Object Identifier) number if applicable. DOI number, when added to <http://dx.doi.org/> address on a browser, it directs user to the source. If there no URL, add URL.

Dinçer Eşitgin, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", *Millî Eğitim Dergisi*, 2004, S:162, Erişim 5 Nisan 2005, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>

(6) Paper from Daily Newspapers or Journals:

Taha Akyol, "Sosyal Bilim Ödülleri", *Milliyet*, 28 Şubat 2005,

Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote", *New York Times*, 27 February 2010, Accessed 28 February 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>

Daniel Mendelsohn, "But Enough about Me", *New Yorker*, 25 January 2010, p.68.

(7) Paper from Internet Journal:

Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, "Origins of Homophily in an Evolving Social Network", *American Journal of Sociology*, 115, 2009, p. 411, Accessed 28 February 2010, doi:10.1086/599247.

Thesis

No italics shall be used for headings of non-published Theses.

Avni Erdemir, “Muslihu’d–din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Unpublished Ph. D. Thesis), Ankara 1999, s.30.

Reports

(1) Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, (Ankara: Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları 1999), s.25.

(2) Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, (Ankara: TİKA Yayını 1995), p.7.

(3) Report of an Institution, Company or Institute with Author Non-Specified

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1990), s.33.

For the Encyclopedias

Ömer C. Saraç, “Kağıt, Millî gelir”, Ak İktisat Ansiklopedisi, Cilt:II, (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), ss.20–30.

For the Internet

(1) Web Pages of Public Institutions

Official Website of Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, “G20 Zirvesi kapsamında Suriye’deki insani durum ele alındı.”, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

(2) Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdolvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b

Papers Presented in Conferences

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, 4–8 Ekim 1999, Cilt: I, (Ankara: TTK Yayını, 2002), s.14.

Brochures

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, ATASE Publishing, Ankara 2000, p. 7.

Official Publications

Yusuf Sarıınay, *Ottoman Archives and Ethio-Ottoman Relations*, Başbakanlık Printing, Ankara 2001.

Maps and Figures

Kayseri Turizm Haritası, Harita, (Kayseri: Kayseri Valiliği Publishing 2003)

Bulletins

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1999), s.8.

Subsequent Footnotes to the Same Source

1. For the subsequent footnotes to the same source, (author name surname, *Ibid.*) must be written italic and page number must be written.

2. If page number is also the same as previous footnotes, only *Ibid.* as italic must be used; if page number is different, then, page number must be written after *Ibid.* Example: *Ibid.*, p.35

3. If certain author has citations for more than one of his/her pieces, then in the footnotes it must be author's name surname, year of publication and page number; if author has more than one piece in same year, then, the letters of A, B, C must be added to the publication year of the piece. This also must be written as it is, in the bibliography.

D. PRINCIPLES TO ABIDE BY IN USING DOCUMENTS, TABLES, FIGURES AND GRAPHS

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure, Graphs) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graph: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the References. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table: 1, Additional Graph: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graph or picture, resource shall absolutely be indicated.

3. Tables within the text should be titled in bold on the table, cited source should be given according to footnote rules.

4. Figures, graphs and maps within the text should be titled right under, and cited source should be given according to footnote rules.

E. PRINCIPLES AS TO WRITING BIBLIOGRAPHY

1. Bibliography should be written in upper-case and bold, right after the text with two spaces, left aligned and without indents.

2. References should be alphabetically ordered.

3. Line spacing should be 1 and there should be a given space after each reference.

4. Initials of the names and the surnames of the authors should be in upper-case, with other letters in lower-case.

5. The page range of the paper which is published in a book or a journal should be given at the end of the reference.

6. Two or more work from the same author should be referenced as follows:

- The recent work should be written first, with other works following the same order.

- Name of the author should not be specified for the second and the following works. There should be ----- mark instead of the name.

F. ASSESSMENT

1. Publication Board of the Journal sends to two referees of expertise the papers it has found relevant in terms of form and fields for assessment. The paper is accepted for publication if both of the referees are positive. If one referee report is positive while the other one is negative, the paper is sent to a third referee. The papers which have been decided to be reviewed shall be submitted by the author(s) within stated days (including the duration of postal service). The revised text may be re-examined by the demanding referees should the Journal publication board find necessary.

2. The papers submitted shall be published within the final decision of the Publication Board following the “can be submitted” approval of the two experts in the field. Authors shall take into account criticisms, assessments and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page within the justification thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The opinions, thought and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of Üsküdar University.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2018;
sayı: 7,
337-355